SÚVISLOSTI PRÍJMOVEJ POLARIZÁCIE NA SLOVENSKU II.

IVETA PAUHOFOVÁ A KOLEKTÍV

Bratislava 2017

VEDÚCA AUTORSKÉHO KOLEKTÍVU:
doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc., hosťujúca profesorka
Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied

AUTORI:
Ing. Gabriela Dováľová, PhD., Ekonomický ústav SAV
Ing. Ján Košta, CSc., Ekonomický ústav SAV
Ing. Brian König, PhD., Ekonomická univerzita v Bratislave; EÚ SAV
Mgr. Ing. Michal Páleník, PhD., Ekonomický ústav SAV
doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc., hosťujúca profesorka, Ekonomický ústav SAV
prof. Ing. Peter Staněk, CSc., Ekonomický ústav SAV
prof. RNDr. Beáta Stehlíková, CSc., Paneurópska vysoká škola

RECENZENTI:
prof. Ing. Kajetána Hontyová, PhD.
prof. Ing. Peter Plavčan, CSc.
prof. Ing. Eva Rievajová, PhD.
prof. Ing. Peter Sakál, CSc.

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

TECHNICKÉ SPRACOVANIE: Simona Košíková, Mária Lacková
GRAFICKÝ NÁVRH OBÁLKY: Equilibria, s. r. o. Košice

Monografia je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/0026/15 *Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030* a APVV-15-0722 *Sociálna pasca – náklady a cesta von*.

Tlač: *Equilibria, s. r. o. Košice*
Náklad: *150 ks*

© *Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied*
Bratislava 2017
Prvé vydanie

ISBN 978-80-7144-273-8
e-ISBN 978-80-7144-274-5

OBSAH

ÚVOD 5

1. DETERMINANTY NEROVNOSTÍ A POLARIZÁCIE – SÚVISLOSTI V ROVINE NEZAMESTNANOSTI A MZDOVÉHO VÝVOJA V SR, ČR A MAĎARSKU 7

1.1. VÝCHODISKÁ, METODIKY A ÚDAJOVÁ ZÁKLADŇA 8
1.2. GENÉZA RIEŠENIA PROBLÉMOV NA SLOVENSKU PO ROKU 1989. POROVNANIE NEZAMESTNANOSTI A MZDOVÉHO VÝVOJA NA NÁRODNEJ ÚROVNI (SR, ČR, MAĎARSKO) 15
1.3. VNÚTORNÉ CHARAKTERISTIKY NEZAMESTNANOSTI NA NÁRODNEJ A REGIONÁLNEJ ÚROVNI V SR, ČR A MAĎARSKU 32
1.4. ANALÝZA VZŤAHU MEDZI MZDOVÝM VÝVOJOM A DLHODOBOU NEZAMESTNANOSŤOU NA REGIONÁLNEJ ÚROVNI (KRAJE A OKRESY SLOVENSKA) 45

2. SÚVISLOSTI STARNUTIA SLOVENSKEJ POPULÁCIE A ZMIEN V ODVETVOVEJ ZAMESTNANOSTI 59

2.1. METODIKA A ÚDAJOVÁ ZÁKLADŇA 61
2.2. ANALÝZA VÝVOJA ZAMESTNANOSTI V REGIÓNOCH A ODVETVIACH Z ASPEKTU STARNUTIA.....63
2.3. SÚVISLOSTI VÝVOJA ZAMESTNANOSTI A DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJA V REGIÓNOCH SLOVENSKA 77

3. RIZIKÁ A RIEŠENIA FINANCOVANIA DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU S OHĽADOM NA PRÍJMOVÉ NEROVNOSTI A POLARIZÁCIU 107

3.1. VÝCHODISKÁ A METODIKY 108
3.2. DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY STARNUTIA POPULÁCIE A ICH PRIEMET DO PROBLÉMOV DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU 111
3.3. MIERA SOLIDARITY V DÔCHODKOVOM SYSTÉME 126
3.4. ŠPECIFICKÉ FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE PRÍJMY A VÝDAVKY DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU. SÚHRN MOŽNOSTÍ NA ZMIERŇOVANIE DEFICITU DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU 134

4. NEROVNOSTI V SPOTREBE DOMÁCNOSTÍ – DÔLEŽITÝ INDIKÁTOR PRÍJMOVEJ POLARIZÁCIE 145

4.1. METODIKY A DÁTA.....147
4.2. MEDZINÁRODNÉ POROVNANIE NEROVNOSTÍ V OBLASTI SPOTREBY. NEROVNOSTI V PRÍJMOCH A SPOTREBE V SR.....149
4.3. ZMENY V ŠTRUKTÚRE SPOTREBY, VPLYV CENOVÉHO VÝVOJA. ÚSPORY A ZADLŽENOSŤ DOMÁCNOSTÍ 159

5. EXTERNÉ SÚVISLOSTI FORMOVANIA TRHU PRÁCE A POLARIZÁCIE NA SLOVENSKU 173

5.1. LIMITY SYSTÉMOVEJ ZMENY V ZAMESTNANOSTI 173
5.2. OTÁZKY ADAPTÁCIE NA ZMENY, PRICHÁDZAJÚCE SO 4. PRIEMYSELNOU REVOLÚCIOU 188

ZÁVERY 201

CONCLUSIONS 208

LITERATÚRA 215

ZOZNAM GRAFOV 225

ZOZNAM OBRÁZKOV 229

ZOZNAM TABULIEK 230

ÚVOD

Publikácia je pokračovaním objasňovania súvislostí príjmovej polarizácie na Slovensku, ktoré boli súčasťou predchádzajúcej monografie z roku 2016. V nej sme predstavili našu metodológiu skúmania príjmových nerovností a polarizácie s prihliadnutím i na medzinárodné teoretické a praktické skúsenosti. V tejto monografii pokračujeme v odhaľovaní rozsahu pôsobenia determinantov nerovností a polarizácie predovšetkým na regionálnej úrovni Slovenska a okruh bádania rozširujeme o dôležité aspekty problémov financovania dôchodkového systému a obmedzenia spotreby domácností vo väzbe na potenciál rastu nerovností a prehlbovania polarizácie. Opäť si dovoľujeme upriamiť čitateľovu pozornosť na potrebu kritického myslenia, predovšetkým v súvislosti s prezentovanými výsledkami porovnania vývoja nezamestnanosti a miezd na Slovensku, v Čechách a v Maďarsku a pri charakteristike dopadov systémových zmien po roku 1989 na regionálnu úroveň Slovenska. Na evidentný proces starnutia populácie Slovenska nahliadame cez skúmanie vývoja podielu zamestnaných nad 50 rokov v jednotlivých odvetviach ekonomiky a zisťujeme ako sa využíva ľudský potenciál v konkrétnych regiónoch. Keďže starnutie, mzdový vývoj a nezamestnanosť predstavujú určité limitujúce faktory pre budúci vývoj starobných dôchodkov, smerovali sme našu pozornosť na širšiu oblasť rizík a na možnosti riešenia financovania dôchodkového systému s ohľadom na zastavenie rastu príjmovej nerovnosti a polarizácie. Určitým zrkadlom stavu spoločnosti, adekvátnosti nastavených politík a odrazom možností príjmovej situácie obyvateľstva je spotreba domácností. Je prezentovaná cez výsledky medzinárodnej komparácie a dokumentuje nerovnosti prostredníctvom štruktúry spotrebných výdavkov domácností, obmedzenú disponibilitu príjmov, nízky sklon k úsporám, rastúcu zadlženosť obyvateľstva a „pozoruhodný“ cenový vývoj na Slovensku. Mimoriadne závažnou svojim obsahom a hĺbkou otvorených problémov je posledná časť publikácie, ktorá pojednáva o limitoch systémovej zmeny v zamestnanosti a o otázkach adaptácie slovenskej spoločnosti na zmeny prichádzajúce so štvrtou priemyselnou revolúciou.

vedúca autorského kolektívu

1. Determinanty nerovností a polarizácie – súvislosti v rovine nezamestnanosti a mzdového vývoja v SR, ČR a Maďarsku

Skúmanie súvislostí nezamestnanosti a mzdového vývoja je súčasťou bádania vo viacdimenzionálnej problematike príjmovej polarizácie. Súčasný, ako aj budúci vývoj príjmových nerovností a polarizácie determinuje, vzhľadom na predpokladané zmeny v stratifikácii štruktúry príjmov (mzdy, starobné dôchodky), potenciál menších alebo väčších možností na strane spotreby z dlhodobého pohľadu. Analýzou ukazovateľov nezamestnanosti, najmä dlhodobej, ako aj úrovne miezd a príjmov celkom je možné priblížiť sa i ku skúmaniu materiálnej a finančnej chudoby, či rôznych aspektov kvality života obyvateľov.

Rast miery nezamestnanosti, predovšetkým jej vysoké hodnoty, predstavujú obmedzenú masu disponibilných dôchodkov, ak v nich rastie podiel sociálnych príjmov vo väzbe na nezamestnanosť a celkovú nedostatočnosť dôchodku (hmotnú núdzu). V tejto súvislosti umožňuje skúmanie nezamestnanosti, dlhodobej nezamestnanosti a formovania mzdovej úrovne na regionálnej báze poskytnúť obraz o potenciálnych zmenách v oblasti spotreby z krátkodobého a strednodobého aspektu, tiež ukazuje na regionálny profil ohrozenia v smere rastu zadlženosti domácností, chudoby a prehlbovaniu príjmových nerovností medzi regiónmi. Ak je táto oblasť bádania „zasadená“ do medzinárodného rámca, potom pri porovnávaní vývoja relevantných ukazovateľov vo vybraných krajinách je možné uvedomiť si bázové postavenie a spätnú väzbu na využitie domáceho potenciálu oproti porovnávaným ekonomikám.

Pohľad na nezamestnanosť a mzdy cez pôsobenie faktora času je významnou oblasťou, ktorá umožňuje sledovať rôzne prístupy ich formovania z aspektu fungovania zásadne diferencovaných ekonomických systémov ešte v nedávnej minulosti. Ukazuje sa, že ekonomický systém kapitalizmu sa v svojej podstate vyčerpáva (už od 90. rokov 20. storočia) a súčasťou vážnych problémov globálnej spoločnosti i jednotlivých krajín, či regiónov,

sa stávajú prerozdeľovacie procesy, ktoré je možné registrovať v „zrkadle“ rastu príjmových nerovností a prehlbovania polarizácie príjmov a bohatstva. Rast príjmových nerovností, nezamestnanosti, štrukturálne problémy trhu práce a prehlbovanie polarizácie sú jedny z ústredných problémov, na ktoré sa v oblasti sociálno-ekonomického rozvoja poukazuje už niekoľko rokov na Svetovom ekonomickom fóre v Davose.

Nezamestnanosť štrukturálneho charakteru, ktorá je typická pre všetky tranzitívne ekonomiky po roku 1989 (a nielen pre ne), a ktoré s ňou viac alebo menej úspešne „bojujú“, zostáva veľkou výzvou pre zmeny v smerovaní hospodárskej a sociálnej politiky jednotlivých krajín EÚ. Je v zásade i výzvou k odpovediam na otázky, či je možné a ako pokračovať vo formovaní spoločných politík v EÚ. Všetky dôležité oblasti adaptačných procesov ovplyvňuje narastajúce sociálne pnutie nielen v transformovaných ekonomikách, ktoré sa stali súčasťou EÚ a eurozóny. Pnutie je výsledkom absorpcie problémov fungovania ekonomického systému a globalizácie, špecifického riešenia imigračných problémov, ako aj postupného kolapsu fungovania sociálneho štátu v európskom priestore i za „asistencie“ starnutia populácie.

Okrem už uvedených kľúčových determinantov vnútorného vývoja ekonomík a formovania spoločného európskeho prostredia je pre budúci vývoj, nielen vo väzbe na trhy práce, ale i pre posuny v charaktere spoločnosti, nevyhnutné zodpovedne a zároveň citlivo nahliadať na spôsoby realizácie stratégie Priemysel 4.0. Odraz jej realizácie v ekonomike Slovenska môže byť zo strednodobého pohľadu významne pozitívny na strane rastu produktivity práce a možno i mzdového vývoja, no menej pozitívny pri pokračovaní v raste zamestnanosti, v znižovaní nezamestnanosti a regionálnych disparít.

1.1. Východiská, metodiky a **údajová základňa**

Naše prístupy k identifikovaniu súvislostí nezamestnanosti a mzdového vývoja sú založené na vytváraní mozaiky faktov za relevantné ukazovatele, ktorá je skúmaná z pohľadu vývoja procesov v čase. Nejde teda len o jednoduché porovnávanie ukazovateľov na národnej a regionálnej úrovni, ale výsledky porovnávania vybraných krajín sú vzťahované k úrovni a ďalšej perspektíve Slovenska. Sú pritom konfrontované v rámci procesov v čase

v širšom kontexte problematiky postupu ekonomickej integrácie v európskom priestore.

So skúmaním priamych väzieb medzi nezamestnanosťou a vývojom miezd, tiež na regionálnej úrovni, sa možno stretnúť v prácach domácej i zahraničnej proveniencie. Nie vždy sú potvrdené závery modelov podľa klasickej ekonomickej teórie. Napríklad Blanchflower a Oswald (1994) skonštruovali mzdovú krivku závislosti mzdy a miery nezamestnanosti (regionálna úroveň) a v lineárnom modeli závislosti logaritmu miezd od logaritmu miery nezamestnanosti konštatujú, že regresný koeficient za skúmané regióny bol blízko hodnoty – 0,1*. Ich závery teda nepotvrdili, že regióny s vyššou nezamestnanosťou majú vyššie mzdy*. Vylepšením modelu uvedených autorov je model Campbellu a Orszaga (1998), kde sa prezentuje, že v regiónoch s vyššou mierou nezamestnanosti nie sú zákonite vyššie mzdy. Albert a Meckl (2001) vo svojom modeli dospeli k záverom, že *každé odvetvie národného hospodárstva prispieva k nezamestnanosti proporcionálne so sektorovou zamestnanosťou*, čo znamená, že *miera nezamestnanosti by mala súvisieť so sektorovou štruktúrou zamestnanosti*. Spatz (2001) je toho názoru, že v dôsledku globalizácie dochádza v rozvinutých krajinách k takým štrukturálnym zmenám, kedy ubúdajú pracovné miesta s vysokými mzdami v oblasti výroby a novovzniknuté pracovné miesta v službách sú charakteristické nízkymi mzdami. Konštatuje, že rastie disparita v nezamestnanosti medzi pracovníkmi s vysokou kvalifikačnou úrovňou a pracovníkmi s nízkou úrovňou kvalifikácie. Celkový obraz o vývoji trhu práce v EÚ v procese globalizácie a o pretrvávajúcich negatívnych dôsledkoch v oblasti nezamestnanosti poskytuje a pojednáva Palíšková (2014). Za prínos v objasňovaní procesov, vedúcich ku štrukturálnej nezamestnanosti v Českej republike, možno považovať stručnú prácu Pošty, Pavelku a Macákovej (2015), ktorí nielen analyzujú, ale aj odhadujú štrukturálnu nezamestnanosť z hľadiska priebehu ekonomického cyklu českej ekonomiky. Ich výsledky naznačujú, že v roku 2009 štrukturálna nezamestnanosť prudko narástla a v ďalšom období len minimálne klesala. Určujúcimi sú však dôkazy, že *hlavným determinantom štrukturálnej nezamestnanosti je dlhodobá nezamestnanosť*.

Z autorov domácej proveniencie možno uviesť Székelyho (2001), ktorý ešte pred krízou (2008) dospel k záverom, že na Slovensku existujú vo fungovaní regionálnych trhov práce zásadné rozdiely a že regióny s takmer rovnakými mierami nezamestnanosti môžu mať zásadne odlišné problémy s nezamestnanosťou, ktoré sa prejavujú v rozdielnych hodnotách prítokov do a odtokov zo stavu nezamestnaných. O tom ako sa v širších súvislostiach nazerá na nezamestnanosť v SR ako na makroekonomický problém pojednáva vo svojej práci Martincová (2005). Černohorská (2006) pri komparácii vývoja nezamestnanosti v ČR a SR zistila zásadne horšiu pozíciu Slovenska už pred krízou. Podľa Paukoviča (2007) boli v 90. rokoch 20. storočia na Slovensku základnou príčinou vysokej miery nezamestnanosti špecifické štrukturálne problémy. Švecová a Rajčáková (2010) zistili existenciu priamej závislosti medzi nezamestnanosťou a dlhodobo najvyššími hodnotami prirodzeného prírastku populácie, religiozitou a viacdetným modelom rodiny predovšetkým v prihraničných regiónoch severného Slovenska. Námešný, Ďurček a Rochovská (2012) zistili vo svojom bádaní za krajiny EÚ vysokú závislosť nárastu chudoby od rastu nezamestnanosti. Radičová a Navrátilová (2015) sa k problémom nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti stavajú z aspektu systému podpory v nezamestnanosti podobných sociálnych reforiem v celej západnej spoločnosti. Z množstva otázok, ktorý si kladú, rezonuje problém druhu sociálnej politiky, ktorá povedie k zvýšeniu možnosti zamestnať sa. Pauhofová, Stehlíková, Martinák a Páleník (2016) skúmali vzťah miezd a nezamestnanosti spolu s ďalšími determinantmi rastu nerovnosti a polarizácie príjmov na regionálnej úrovni, ako sú trendy mzdovej polarizácie (odvetvová a regionálna úroveň) a identifikovanie starnutia slovenskej populácie vo väzbe na trend polarizácie miezd a budúce starobné dôchodky, tiež na regionálnej úrovni. Pre skúmanie budúcich vzťahov mzdového vývoja a nezamestnanosti sú dôležité možné kombinácie prínosov a dopadov aplikovania nových technológií v európskom priestore v zmysle 4. priemyselnej revolúcie, ktoré akcentujú autori Staněk a Ivanová (2016).

V ďalšej etape bádania v oblasti vzťahu nezamestnanosti a mzdového vývoja boli vzhľadom na dostupnosť dlhých časových radov za národnú i regionálnu úroveň pre porovnávanie so Slovenskom vybrané krajiny, ktoré

s ním aj susedia a mali i spoločnú skúsenosť s fungovaním v inom ekonomickom systéme. Tieto krajiny reprezentuje Česká republika a Maďarsko.

Okrem skúmania vývoja nezamestnanosti na národnej úrovni, je za Slovensko, Českú republiku a Maďarsko predmetom analýz aj regionálna úroveň NUTS 2. Otázky nezamestnanosti, dlhodobej nezamestnanosti, sú za Slovensko skúmané tiež na úrovni LAU 1 (okresy).

Na národnej úrovni je predmetom porovnávania dĺžka trvania nezamestnanosti a nezamestnanosť podľa dosiahnutého vzdelania (základné, stredné, vysokoškolské a vyššie).

Za Slovensko je realizovaná analýza vzťahu medzi nezamestnanosťou a mzdami na úrovni krajov a okresov. Predpokladá sa, že pri raste nezamestnanosti v okrese, bude v ňom rásť úroveň miezd. Zámerom je zistiť, ako sa táto závislosť vyvíja v čase a či platí pre všetky okresy Slovenska.

Pri jednotlivých analýzach sú využívané rozsiahle dátové súbory, najčastejšie reprezentujúce časový horizont rokov 2000 – 2015. Ide o údaje z EUROSTAT-u, OECD, Štatistického úradu SR a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny na Slovensku.

Skúmanie nezamestnanosti porovnávaním za dotknuté krajiny má ukázať na podobnosť, resp. zásadnú odlišnosť hodnôt a charakteru vývoja v čase. Podobne i za vývoj ukazovateľov, ako je dlhodobá nezamestnanosť, podiel dlhodobej nezamestnanosti na nezamestnanosti celkom, medzery medzi podielom nezamestnaných z ekonomicky aktívneho obyvateľstva a podielom nezamestnaných na celkovom počte obyvateľov vo veku 15 – 64 rokov, nezamestnanosti podľa dosiahnutého vzdelania, či nezamestnanosti na nižších regionálnych úrovniach. Na úrovni LAU 1 (okresy) za Slovensko je ambíciou ukázať nielen zmeny v priestorovom profile miery evidovanej nezamestnanosti v roku 2015 oproti roku 2005, ale aj aktuálny stav priestorového profilu dlhodobej nezamestnanosti.

Podobný prístup je realizovaný i pri porovnávaní mzdového vývoja za dotknuté krajiny. Základom pre charakterizovanie vývoja sú prírastky mesačných miezd. V prípade analýz na Slovensko – národná úroveň – sa berie do úvahy priemerná mesačná nominálna mzda v ekonomike a mesačná mzda za kľúčové odvetvia národného hospodárstva.

K metodikám:

Pre zisťovanie spoločných trendov za Slovensko, Českú republiku a Maďarsko vo vybraných ukazovateľoch sme vychádzali z testovania spoločného trendu podľa Stocka a Watsona (1988). Nulová hypotéza je, že *k*-rozmerný časový rad y_t má *m* spoločných stochastických trendov, pričom $m \leq k$. Alternatívna hypotéza je, že má s, pričom $s < m$ spoločných stochastických trendov. Nulovú hypotézu zamietame na zvolenej hladine významnosti alfa, keď je hodnota filtra menšia ako alfa kritická hodnota.

Pre vyšetrovanie závislosti mzdy od miery nezamestnanosti na regionálnej úrovni sme uvažovali mocninovú funkciu $y' = a'.x'^b$. Zlogaritmovaním dostávame ln $y' = \ln a' + b \ln x'$. Čiže môžeme použiť vzťahy pre lineárnu regresiu, t. j. $y = a + b\,x$ (y = ln y'; x = ln x' a = ln a'). Parametre tejto závislosti sú *a* (konštantný člen) a *b* (smernica). Najpoužívanejší spôsob určenia parametrov *a* a *b* a súvisiacich veličín je metóda najmenších štvorcov. Z nej vyplývajú pre *b* a *a* nasledujúce vzťahy:

$$b = \frac{n\sum_{i=1}^{n} x_i y_i - \sum_{i=1}^{n} x_i \sum_{i=1}^{n} y_i}{n\sum_{i=1}^{n} x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^{n} x_i\right)^2},$$

$$a = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} y_i - b\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} x_i.$$

Kvalitu modelu posudzujeme pomocou koeficienta determinácie R^2. Je to miera kvality vyrovnania empirických hodnôt endogénnej premennej modelovanými hodnotami:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^{n}(y_i - a - bx_i)^2}{\sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2}.$$

Koeficient determinácie nadobúda hodnoty z intervalu od 0 do 1. Čím je hodnota R^2 vyššia, tým je model vhodnejší. Netreba preceňovať ani vysoké hodnoty ani podceňovať nízke hodnoty. Nízke hodnoty môžu znamenať aj to, že vysvetľujúce premenné sú síce relevantné so štatisticky významným

vplyvom na endogénnu premennú, ale ich súhrnný vplyv je v porovnaní s vplyvom náhodnej poruchy relatívne nízky.

Štatistickú signifikantnosť koeficientov *a* a *b* testujeme pomocou *t* testu, pričom nulová a alternatívna hypotéza sú nasledovné: H_0: parametre regresnej funkcie sú štatisticky nevýznamné, H_0: parametre regresnej funkcie sú štatisticky významné.

V časti ANOVA testujeme nulovú hypotézu, ktorá tvrdí, že model, ktorý sme zvolili na vysvetlenie závislosti (v našom prípade lineárna regresná priamka) nie je vhodný (alternatívna hypotéza tvrdí opak). Na vyhodnotenie tohto tvrdenia slúži F test (Markechová – Stehlíková – Tirpáková. 2011).

Pre ďalšie (jemnejšie) vyšetrovanie závislosti mzdy od miery nezamestnanosti používame kvantilovú regresnú analýzu. Na základe nameraných hodnôt $\boldsymbol{X}$ predikujeme závisle premennú *Y* pomocou vhodnej funkcie *h*, ktorá závisle premennú *Y* dobre aproximuje v určitom zmysle. Kvalita predikcie sa posudzuje pomocou vhodnej tzv. stratovej funkcie L. Takýto prístup však poskytuje iba čiastočný pohľad na vzťah medzi premennými, pretože často nás môže zaujímať popis vzťahov v rôznych bodoch podmienenej distribúcie premennej *Y*. Kvantilová regresia dokáže odpovedať na takto formulovanú otázku.

V klasickej regresnej analýze sa často za funkciu *h* volí lineárna funkcia, t. j.:

$$h(\boldsymbol{X}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_k X_k,$$

a parametre β_i (*i* = 1, 2, …, *k*) sa nazývajú regresné koeficienty. V našom prípade *k* = 1. Regresné koeficienty sa odhadujú pomocou metódy najmenších štvorcov alebo metódou maximálnej vierohodnosti. Stratová funkcia sa volí $L(u) = u^2$ a odhaduje sa podmienená stredná hodnota $E(Y|\boldsymbol{X})$. Nech $F(y) = P(Y \leq y)$ je distribučná funkcia pravdepodobnostného rozdelenia náhodnej premennej *Y* a α je ľubovoľné číslo z intervalu (0, 1). α-kvantil y_α rozdeľuje definičný obor náhodnej premennej *Y* na dve časti tak, že platí $P(Y \leq y_\alpha) = \alpha$ a $P(Y \geq y_\alpha) = 1 - \alpha$. Kvantilová funkcia je funkcia daná predpisom $Q(\alpha) = F^{-1}(\alpha) = inf\{y \in R: F(y) \geq \alpha\}$.

V prípade, že stratová funkcia je tvaru $L(u) = \frac{1}{2}|u|$, ide o mediánovú regresiu a hľadá sa odhad podmieneného mediánu minimalizovaním výrazu

$E[L(Y-\theta)|\,\mathbf{X}] = \frac{1}{2}E[|Y-\theta|\,|\mathbf{X}]$ vzhľadom na parameter θ. Odhad regresných koeficientov sa získa minimalizovaním hodnoty $\sum L(y_i - \boldsymbol{x}_i^T\boldsymbol{\beta}) = \frac{1}{2}\sum\left|y_i - \boldsymbol{x}_i^T\boldsymbol{\beta}\right|$. Keď sa medián nahradí α – kvantilom a stratová funkcia je tvaru

$$L(u) = \begin{cases} \alpha u \text{ pre } u \geq 0, \\ (\alpha - 1)u \text{ pre } u < 0, \end{cases}$$

ide o kvantilovú regresiu.

Stratová funkcia sa dá vyjadriť pomocou funkcie:

$$\chi_A(u) = \begin{cases} 1 \text{ pre } u \in A, \\ 0 \text{ inak}, \end{cases}$$

vzťahom

$$\rho_\alpha(u) = (\alpha - 1)u\chi_{(-\infty,0)}(u) + \alpha\, u\, \chi_{[0,\infty)}(u).$$

Odhady podmienených α – kvantilov sa získajú minimalizáciou výrazu $E[L(Y-\theta)|\,\mathbf{X}] = E[\rho_\alpha(Y-\theta)\,|\mathbf{X}]$ vzhľadom na parameter θ. Odhad parametrov $\boldsymbol{\beta}$ vedie k minimalizačnej úlohe

$$\min_{\boldsymbol{\beta} \in \mathbf{R}^k} \sum_{i=1}^n \rho_\alpha\,(y_i - \boldsymbol{x}_i^T\boldsymbol{\beta}),$$

ktorá sa rieši napríklad pomocou metód lineárneho programovania (simplexová metóda, metóda vnútorného bodu a iné). Je potrebné uviesť, že nakoľko pri odhade regresných koeficientov v kvantilovej regresii ide o optimalizačný problém, pridanie ďalších premenných nemá za následok vylepšenie modelu. K výpočtom bola použitá procedúra QUANTREG programu SAS. Z optimalizačných metód bola použitá simplexová metóda.

Klasický regresný model odhaduje, ako v priemere jednotlivé charakteristiky vplývajú na závislú premennú. V našom prípade skúmame najskôr logaritmus priemernej mzdy. Odpovedá sa na otázku, či logaritmus miery nezamestnanosti štatisticky signifikantne ovplyvňuje logaritmus priemernej mzdy. *Klasický lineárny model však nedokáže zodpovedať na otázku, či priemernú mzdu ovplyvňuje rozdielna miera nezamestnanosti rovnako, keď je priemerná mzda vysoká, alebo nízka.* Regresné koeficienty kvantilovej

regresie odhadujú zmenu v danom kvantile vysvetľovanej závisle premennej, vyvolané jednotkovou zmenou vysvetľujúcej premennej. *V našom prípade regresné koeficienty kvantilovej regresie odhadujú zmenu logaritmu priemernej mzdy v danom kvantile, vyvolané jednotkovou zmenou logaritmu miery nezamestnanosti.* Týmto spôsobom je možné zistiť ako jednotlivé percentily priemernej mzdy (presnejšie jej logaritmy) môžu byť viac ovplyvnené mierou nezamestnanosti ako iné percentily priemernej mzdy. Toto sa odráža v zmene regresných koeficientov. Následne je použitá i metodika, ktorá zisťuje priemerné poradie regresných koeficientov za sledované obdobie (berúc do úvahy každý jeden rok samostatne). Dôvodom pre takýto postup je zistiť hypoteticky účelnejšiu alokáciu finančných zdrojov, určených na potenciál efektov tak v znižovaní nezamestnanosti, ako aj zvyšovania úrovne miezd. Dôležitým je zistenie poradia citlivosti miezd na zmeny v hladine nezamestnanosti. Podľa priemerného poradia regresných koeficientov je možné usudzovať a vybrať tie zmeny, ktoré prinesú významnejšie efekty tak v oblasti nezamestnanosti, ako aj miezd, čo je z pohľadu formovania budúcich disponibilných dôchodkov a spotreby v regióne signifikantné.

1.2. Genéza riešenia problémov na Slovensku po roku 1989. Porovnanie nezamestnanosti a mzdového vývoja **na národnej úrovni (SR, ČR, Maďarsko)**

Berieme do úvahy, že v podmienkach fungovania minulého systému (bez trhovej ekonomiky v súčasnom ponímaní), štáty v rámci spolupráce RVHP[1] (Balhar, 1989; Okáli, 1979; Šikula, 1979) centrálne plánovali a využívali svoj potenciál (ekonomický, ľudský, prírodný, technický, infraštruktúrny) pri istej

[1] Rada vzájomnej hospodárskej pomoci (vznikla v roku 1949, zrušená bola v roku 1991). Išlo o spoluprácu členských krajín (ZSSR, Poľsko, ČSR, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, NDR, do roku 1962 Albánsko, od roku 1962 Mongolsko, od roku 1972 Kuba, od roku 1978 Vietnam). Krajiny sa postupne orientovali na užšiu ekonomickú integráciu, na vytváranie väzieb v kooperáciách a na špecializáciu v jednotlivých výrobných odboroch, rozvíjala sa široká medzinárodná spolupráca a výmena výsledkov vedecko-technického pokroku. Dohody o spolupráci boli uzavreté i s Juhoslávio, Fínskom, Irakom, Iránom, Mexikom, Nikaraguou, Mozambikom, Angolou, Etiópiou a Jemenskou ľudovodemokratickou republikou. Čína spočiatku spolupracovala, neskôr spoluprácu prerušila. Na rôznych rokovaniach RVHP sa ako pozorovatelia zúčastňovali i Kórea, Laos a Kambodža.

úrovni prezamestnanosti (Šulc, 2004). Mzdy, starobné dôchodky a príjmy obyvateľstva celkom boli vo všeobecnosti unifikované a širokospektrálny sociálny a zdravotný systém (napr. od poskytovania bezúročných pôžičiek mladým rodinám na bývanie, bezplatného štúdia a medicínskych služieb, cez aktívne fungovanie odborov pracujúcich, až po bezplatnú zdravotnú profilaxiu detí, mládeže a dospelých), predstavovali systém, ktorý nezakladal zvyšovanie príjmovej nerovnosti a polarizáciu na úrovni regiónov jednotlivých krajín. V členských krajinách pritom existovali rôzne úrovne ekonomického potenciálu.[2] Nezamestnanosť neznamenala takú sociálno-ekonomickú kategóriu, s ktorou sa stretávame v súčasnosti. Termín práca sa vzťahoval k vytváraniu spoločného bohatstva, a niesol v sebe prístupy kolektívneho charakteru.

V etapách transformácie týchto ekonomík a prípravy na ich vstup do EÚ boli postupne po roku 1989 realizované systémové zmeny v zmysle liberalizácie, deregulácie a privatizácie. Vo všetkých tranzitívnych ekonomikách dochádzalo k zásadnej reštrukturalizácii hospodárstva, sprevádzané prudkým rastom nezamestnanosti a etapovitým rastom nominálnych miezd. Išlo o realizáciu prechodu od politiky plnej zamestnanosti k aktívnej politike zamestnanosti.

*Na Slovensku sa o **nezamestnanosť „zaujímali“ všetky vlády***

V roku 1990, keď sa schválila ekonomická reforma, bola na Slovensku vypracovaná tiež koncepcia sociálnej reformy (stanovila sa povinnosť prijať opatrenia na redukciu dôsledkov súvisiacich so stratou zamestnania, prudkého rastu životných nákladov a liberalizácie v odmeňovaní). Nastúpili však problémy s kompetenciami. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR začalo v tejto súvislosti pracovať len s obmedzenou možnosťou stimulácie dopytu po pracovnej sile.

Je potrebné zvýrazniť, že každá vláda po roku 1989 mala vo svojom programovom vyhlásení ako jeden z hlavných bodov znižovanie nezamestnanosti. Aj napriek tomu, že sa od samotného vzniku nezamestnanosti

---

[2] Koordináciou hospodárskeho vývoja členských krajín na princípoch centrálne plánovanej ekonomiky a rozvoja ekonomickej integrácie sa malo dosiahnuť postupné vyrovnávanie rozdielnej ekonomickej úrovne jednotlivých členských krajín.

na Slovensku (1991) prijímajú rôzne opatrenia,[3] nemožno ich považovať za systémové a neriešia samotnú podstatu problému nezamestnanosti. Často sa v záujme vykázania pozitívneho vývoja v štatistike nezamestnanosti prijímali postupy na krátkodobé zníženie nezamestnanosti. Na základe analýz mnohých opatrení, prijímaných v niekoľkých prvých rokoch po roku 1989 možno konštatovať, že tieto neboli orientované na tvorbu pracovných miest a poskytovanie pomoci podnikom, aby sa vyrovnali s novou situáciou na trhu, ale najmä na tvorbu špecifickej záchrannej siete, ktorá vo viacerých

---

[3] Niektoré príklady:

- 1993 – opatrenia v oblasti odvodov na nemocenské, dôchodkové a zdravotné poistenie de facto motivovali zotrvať čo najdlhšie v evidencii úradov práce, čo viedlo k prudkému rastu evidovaných dlhodobo nezamestnaných. Životné minimum v roku 1995 bolo po valorizácii vyššie ako minimálna mzda, čo motivovalo v smere udržania si pozície nezamestnaného, boli tiež prípady, kedy zamestnaní s minimálnym príjmom sa dobrovoľne stávali nezamestnanými.
- 1998 – regulácia rozsahu zamestnávania zahraničných pracovníkov.
- 1999 – sprísnenie kritérií poskytovania dávok a stimulovanie iniciatívy zamestnať sa a schválenie Národného programu zamestnanosti – ciele zamerané na podporu rozvoja podnikania, opatrenia nepriniesli dlhodobejšie pozitívne výsledky, boli orientované na vytváranie pracovných miest vo forme verejnoprospešných prác a na vyplácanie podpory v nezamestnanosti. Problém štrukturálneho charakteru nezamestnanosti to neriešilo. Po roku 2002 sa stali prioritou prípravy na vstup do EÚ a NATO, tiež pritiahnuť viac zahraničných investícií (priama podpora a daňové prázdniny) a podporovať malých a stredných podnikateľov.
- 2003 – novela Zákonníka práce podľa požiadaviek smerníc EÚ pre vyššiu flexibilitu vyjednávaní.
- 2004 – Zákon o službách zamestnanosti (okrem iných opatrení sa na prechodnú dobu sa umožnilo pôsobenie agentúr dočasného zamestnávania ako podnikateľských subjektov pracujúcich za úhradu). Novelizácia Zákona o zamestnanosti č. 387/1996 Z. z., ktorá nezamestnaným nariadila častejšie návštevy na úradoch práce, čím sa možnosť vykonávať prácu načierno v zahraničí a zároveň poberať podporu v nezamestnanosti doma výrazne obmedzila.
- 2003 – MPSVaR SR spochybnilo účinnosť a efektívnosť verejnoprospešných prác, označilo za vysoko nákladové a neriešiace sociálne problémy.
- 2005 – vláda s cieľom znižovať regionálne rozdiely v oblasti pracovných príležitostí prijala nové pravidlá individuálnej štátnej pomoci investorom (okresy zaradené z aspektu úrovne nezamestnanosti do 3 zón, investor, ktorý smeroval do okresov s najvyššími mierami nezamestnanosti mal nárok na vyššie stimuly).
- 2007 – novela zákona č. 389/2006 Z. z. o službách zamestnanosti (zefektívnenie využitia finančných zdrojov, sankčné vyradenie z evidencie uchádzačov o zamestnanie sa skrátilo zo 6 na 3 mesiace, výška príspevku na prípravu záujemcu pre trh práce sa zvýšila až na 100 % oprávnených nákladov …).
- 2008 – zvýšenie minimálnej mzdy a dohoda o úpravách od 2009.
- 2013 – nové pásma minimálnej mzdy, ktoré však nereflektujú regionálne rozdiely.
- 2016 – zvýšenie minimálnej mzdy na 405 eur v 1. pásme.

prípadoch pôsobila kontraproduktívne. Preto aj v súčasnosti nepredstavuje závažný problém len samotný počet nezamestnaných, ale predovšetkým ich štruktúra a priestorová alokácia. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že aj keď sa očakávali významné zmeny v zamestnanosti na regionálnej úrovni počas transformácie ekonomiky, v oblasti koncepcií regionálnej politiky, ktorá by pôsobila ako účinný nástroj pri usmerňovaní ekonomického vývoja v regiónoch a v boji proti nezamestnanosti sa až v roku 1991 prijali Zásady regionálnej hospodárskej politiky, vypracovali Programy rozvoja okresov a krajov. V roku 1992 bola spracovaná Analýza hospodárskej a sociálnej úrovne a zhodnotenie potenciálnych možností hospodárskeho rozvoja okresov SR v rokoch 1994 – 1995 (napr. Karász – Pauhofová – Renčko – AUREX, 1994). Konkrétne podrobné analýzy nemali všetky okresy SR, niektoré analýzy sa spracovávali aj na úrovni regiónov z geograficko-historického pohľadu. Ukázalo sa, že v náročnom transformačnom procese, ktorý ovplyvnila tak privatizácia ako aj reorganizácia územnosprávneho členenia Slovenska v roku 1996, nebolo možné uplatňovať akúkoľvek koncepčnú regionálnu politiku.[4]

V nasledujúcom období pretrvávalo uprednostňovanie rezortných pohľadov na riešenie problémov namiesto riešenia reálnych problémov v regiónoch. Podľa analýz Falťana a Pašiaka (2004) neexistovala počas celého desaťročia pevná stratégia rozvoja spoločnosti, ktorá by bola prienikom odvetvových, lokálnych a regionálnych záujmov. Regionálna politika sa tak de facto obmedzila na riešenie „horiacich“ problémov, vrátane nezamestnanosti, cez parciálne prístupy k regiónom a nepomáhala odstraňovať príčiny problémov.

V období príprav na vstup Slovenska do EÚ sa prijal ešte celý rad dokumentov, ktoré boli strategického charakteru a stali sa základom pre neskoršie využitie v sektorových operačných programoch v rámci Národného rozvojového plánu (kvôli čerpaniu prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ). *Pozitívne konvergenčné smerovanie Slovenska k parametrom EÚ sa malo uskutočniť cez aktivizáciu nedostatočne využívaného potenciálu a podporu*

---

[4] Na úrovni vlády bola pozornosť orientovaná skôr na analýzy socioekonomickej úrovne regiónov a „tvorba“ koncepcie regionálnej politiky zaostávala. Aj „Návrh zásad zákona o regionálnom rozvoji“, okrem ďalších dôležitých strategických dokumentov pre adaptáciu a rozvoj regiónov, sa nedočkali realizácie, nakoľko boli prerokovávané iba na úrovni poradných orgánov vlády a nie priamo na rokovaniach vlády.

hospodárskeho rozvoja regiónov, tiež cez znižovanie regionálnych disparít a pomoc ekonomicky slabším oblastiam. Očakávalo sa, že rozhodujúcim nástrojom pre realizáciu tejto stratégie bude získanie priamych zahraničných investícií (PZI), pre čo sa pripravili výrazné investičné stimuly. V získavaní PZI Slovensko veľmi často súperilo a súperí s ďalšími krajinami Vyšehradskej skupiny. Reálie Slovenska dokumentujú následný značný pokles miery nezamestnanosti (2002 – 2007). Avšak najvyšší podiel PZI, spojený s tvorbou najväčšieho počtu nových pracovných miest bol zaznamenaný za Trnavský a Žilinský kraj, kým v Banskobystrickom a Prešovskom kraji išlo o najmenší podiel PZI a najmenší počet nových vytvorených pracovných miest. Možno tvrdiť, že k najmenšej podpore cez PZI a cez tvorbu nových pracovných miest dochádzalo v menej rozvinutých a najzaostalejších regiónoch Slovenska, čo nebolo plnenie cieľov strategického smerovania. Tak sa nerovnosti medzi regiónmi a v regiónoch prehlbovali.

Od roku 2008 sa negatívny vplyv krízy prejavil vo výrazne zníženom príleve nových zahraničných investícií a tým aj v znížení objemu vládnych stimulov. Ich priestorové rozloženie malo podobný charakter ako v predchádzajúcom období a najmenej nových pracovných miest sa opäť vytvorilo v Prešovskom kraji.[5] Znamená to pokračovanie prehlbovania nerovnosti medzi regiónmi.

Koncom roka 2015 bol prijatý zákon o podpore najmenej rozvinutých okresov (NRO),[6] v ktorom predstavuje základné kritérium pre zaradenie medzi NRO miera evidovanej nezamestnanosti, vzťahovaná k 1,6-násobku priemernej miery evidovanej nezamestnanosti v SR v stanovenom období. Na báze realizácie akčných plánov týchto okresov sa fakticky reaguje na problémy fixovania významnej časti zaostávajúcich regiónov Slovenska na jeho juhu a východe. V tejto súvislosti možno sformulovať celý rad otázok smerujúcich na doterajšiu účinnosť regionálnej a ďalších politík v riešení problémov zaostávania dotknutých regiónov, v ktorých sú jednými z kľúčových determinantov zaostávania vysoká miera nezamestnanosti a nízka úroveň príjmov.

---

[5] Dlhodobo až cca tri štvrtiny z prílevu PZI smeruje do Bratislavského kraja, najmenej cca len 3 % je umiestnených do najzaostalejších okresov Prešovského a Banskobystrického kraja.

[6] Zákon č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, s účinnosťou od 15. 12. 2015.

*Vývoj nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti v **SR, ČR** a **Maďarsku***

Nepochybne bola a je vyššia miera nezamestnanosti od začiatku transformácie na Slovensku v rámci porovnávania s ČR a Maďarskom výsledkom mohutnejších zásahov do štruktúry hospodárstva. V SR cez tzv. konverzné programy,[7] postupnú komplexnú likvidáciu niektorých odborov priemyslu, sformovanie nového typu trhu práce stavebných pracovníkov s pôsobnosťou len malých domácich firiem[8] a špecifickú transformáciu poľnohospodárstva (pre jeho prechod na zapojenie sa do jednotného európskeho poľnohospodárskeho trhu), sa ekonomický potenciál väčšiny regiónov SR významne oslabil. Možno tvrdiť, že predvstupové rokovania znamenali pre Slovensko horšie vyjednávacie pozície v porovnaní s väčšími kandidátmi (trhmi), ktorými bola Česká republika a Maďarsko.

Na tvorbe HDP SR (ale aj ČR a Maďarska) sa v čase stále významnejšie podieľali a podieľajú dcéry a vnučky transnacionálnych korporácií (TNK), ktorých účasťou sa najmä v automobilovom, elektrotechnickom priemysle a v oblasti výroby a distribúcie energie, odštartoval rast miezd. Stredné a malé podniky domácej proveniencie sa vo svojom fungovaní stávali a stávajú závislými na zahraničných producentoch a poskytovateľoch služieb. V strategických výrobách (energosektor) štát postupne prenechával nie nepodstatnú

---

[7] Zásadným poklesom výroby v zbrojárskom priemysle došlo k vážnej kríze strojárskeho a elektrotechnického priemyslu. Rozpad domáceho trhu v dôsledku poklesu rozpočtu slovenskej armády zlikvidoval mnohé zbrojárske podniky. Ale nešlo len o zbrojárstvo, v prípade ZŤS sa vyrábali i traktory – napr. Zetor – a motory (pôvodne sa vyrábali lokomotívy T466, T334, ktoré dodnes na trhu chýbajú, až neskôr sa prešlo na špeciál). Špeciál predstavovali tanky – mostové, žeriavové a základné. Vyvážali sa do NDR, Bulharska, Južnej Ameriky, Iraku, Iránu. Výrobu zabezpečovali špičkoví odborníci, veľmi dobre platení (cca 11 tis. Kčs, priemerná mzda vtedy 2 500 Kčs). Celkovo v ZŤS na Slovensku pracovalo okolo 90 tisíc ľudí, v samotnom Martine 16 500, z toho tretinu tvorili ženy. Všetky zákazky zabezpečoval štát. V roku 2001 išiel závod v Martine do konkurzu. Prestali sa vyrábať tanky i traktory, rozpredala sa technológia. Vo vlnách prišlo o prácu 13 tisíc ľudí. Dnes v talianskej firme Lombardini (DMD Lombardini) na naftové motory pracuje cca 130 ľudí, v SITNO HOLDING a. s., ktorý sprivatizoval bývalý VÝVOJ Martin a. s. tiež cca 130 ľudí … a v areáli niekoľko ďalších firiem v nájme (cca 40). Dnes v tomto areáli pracuje cca 3 000 ľudí. Väčšina ľudí ostala bez práce, veľa ich odišlo do dôchodku. Turčianske strojárne *mali* vlastnú závodnú polikliniku, vybudovali niekoľko jaslí a škôlok, Dom kultúry – Stroják, priemerný vek pracovníkov bol 23 rokov, spolufinancovali výstavbu martinského štadióna, viaceré športové kluby i jednotlivcov.

[8] Do roku 1994 prešlo privatizáciou viac ako 85 % stavebných podnikov.

časť svojho vplyvu zahraničným spoločnostiam, aj keď jeho úloha regulátora cien sa posilňovala. Finančný sektor prešiel zásadnou transformáciou, v súčasnosti je možné registrovať len slovenské názvy bankových a finančných inštitúcií, majetkové portfólio vo všeobecnosti slovenské nie je.

Na príklade skúmaných krajín Slovensko, Česká republika a Maďarsko nasledujúci graf prezentuje vývoj miery nezamestnanosti, ktorý je výsledkom výrazne diferencovanej realizácie hospodárskej politiky ešte pred rokom 2000, kedy hodnoty za Slovensko vykazovali viac ako dvojnásobne vyššie „čísla“ v porovnaní s ČR a Maďarskom. Prudké znižovanie miery nezamestnanosti možno na Slovensku zaznamenať až od roku 2004, spojené so signifikantnými prírastkami na strane hospodárskeho rastu, meraného HDP.

G r a f 1.1

Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike a Maďarsku** (%, 2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Na grafe možno sledovať, že za dotknuté krajiny nastal zlom v znižovaní nezamestnanosti s nástupom krízy v roku 2008. Dopad finančnej a reálnej krízy sa postupne prejavoval vo výraznom náraste rozpočtových problémov veľkého počtu členských krajín EÚ. Kríza finančná sa pretavila do krízy dlhovej, ktorú sa jednotlivé krajiny snažili riešiť rozpočtovými škrtmi, aj keď

ich úroveň a charakter bol veľmi často kritizovaný.[9] Dochádzalo k poklesom vládnych výdavkov.

Miera nezamestnanosti začala rásť, v roku 2010 sa rast zastavil a miera nezamestnanosti začala mierne klesať, od roku 2013 významnejšie. Za Slovensko však išlo o zásadne menšie znižovanie miery nezamestnanosti ako v predkrízovom období a hodnoty zostávajú v ďalších rokoch na proporčne vyššej úrovni ako v Českej republike a Maďarsku. Za povšimnutie stojí fakt, že Slovensko a Česká republika, ktoré do roku 1993 „hospodárili" spoločne, majú tak rozdielne hodnoty v sledovanom ukazovateli. Tieto diferencie boli signifikantné od začiatku samostatnosti Slovenska. Istou odpoveďou na tento charakter vývoja sú dôsledky na strane problémov, spojených s vývojom dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku. Už spomenuté mohutné zásahy do štruktúry slovenského hospodárstva priniesli turbulencie vo vývoji na trhu práce.[10] Vzdialenosť medzi Slovenskom a Českou republikou

---

[9] Faktom však je, že kto „výdatnejšie škrtal" ten mal možnosť „dopracovať sa" k lacnejšiemu financovaniu verejného dlhu.

[10] Ešte v roku 1990 dosahovala miera nezamestnanosti 0,56 %, v roku 1991 už 6,62 % a v roku 1992 11,39 %. Už v roku 1991 tvorili mladí nezamestnaní 47,9 % z celkového počtu nezamestnaných. V roku 1991 sa začala prejavovať dlhodobá nezamestnanosť, ktorá sa stala najmä od roku 1994 vážnym sociálnym a ekonomickým problémom. V situácii akútneho nedostatku voľných pracovných miest sa v období 1994 – 1998 uskutočnila privatizácia v prospech domácich záujmových skupín s nedostatočnými manažérskymi schopnosťami a nedostatočnou výbavou kapitálom, čo spôsobilo krach mnohých podnikov priemyslu a viedlo k pokračovaniu rastu nezamestnanosti, v roku 1999 na úroveň 18,22 %. Počet evidovaných nezamestnaných prekročil hranicu pol milióna osôb. Bez práce bolo až 45 % ľudí mladších ako 29 rokov, dlhodobo nezamestnaní tvorili vysoké percento z nezamestnaných a v zaostalých regiónoch dosahovala miera nezamestnanosti viac ako 35 %. V prvom kvartáli roku 2000 bola miera nezamestnanosti rekordná – 19,4 %. V rokoch 2000 až 2001 došlo k zastaveniu rastu nezamestnanosti, podľa vyjadrení expertov v dôsledku realizácie verejnoprospešných prác. V roku 2002 bola miera nezamestnanosti 17,8 % (podiel mladých nezamestnaných bol síce stále vysoký, postupne klesal a zvyšoval sa podiel osôb starších ako 50 rokov). V roku 2004 masívne ubudol počet nezamestnaných (z evidencie bolo vyradených 431 916 osôb, 57,5 % sa uplatnilo na trhu práce, 20,8 % bolo vyradených pre nespoluprácu s úradmi práce a 21,7 % bolo vyradených na základe žiadosti o vyradenie z dôvodu priznania starobného, invalidného či výsluhového dôchodku). V roku 2006 sa pri miere nezamestnanosti 9,4 % konštatoval ešte stále vysoký počet nezamestnaných, najmä v menej rozvinutých regiónoch a odchod vysokého počtu, väčšinou kvalifikovaných osôb, za prácou do zahraničia (najviac z Prešovského, Nitrianskeho a Žilinského kraja). Dlhodobo nezamestnaní tvorili až 72,3 % všetkých nezamestnaných. Pokles miery nezamestnanosti bol až do roku 2009, kedy sa naplno začali prejavovať dôsledky krízy odštartovanej v roku 2008. Ďalší vývoj až do súčasnosti je poznačený turbulenciami na trhu práce, ktorý je stále významne ovplyvnený nevyriešenými problémami dlhodobej nezamestnanosti a nedostatkom tých kvalifikovaných pracovníkov, po ktorých sa zamestnávatelia dopytujú.

bola v ukazovateli dlhodobá nezamestnanosť porovnateľne veľká ako v prípade miery nezamestnanosti celkom. Kým za Českú republiku a istým spôsobom i za Maďarsko sa hodnoty dotknutého ukazovateľa nachádzajú na úrovni priemeru za krajiny EÚ (cca 3 %), Slovensko sa radí ku krajinám s najvyššou mierou dlhodobej nezamestnanosti v rámci EÚ, v určitom období bolo v tomto významne negatívnom ukazovateli na čele tabuliek. Nasledujúci graf udáva vývoj tohto ukazovateľa za dotknuté krajiny.

G r a f 1.2

Vývoj miery dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike** a **Maďarsku (%, 2000** – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Graf, ktorý nasleduje dokresľuje predchádzajúce tvrdenia o zásadne diferencovanom vývoji tak miery nezamestnanosti, ako aj dlhodobej nezamestnanosti za Slovensko a Českú republiku. Kým v období konjunktúry na Slovensku (od 2004) sa podiel dlhodobo nezamestnaných na celkových nezamestnaných zvyšoval a boli vykazované mimoriadne vysoké hodnoty tohto ukazovateľa (signifikantne sa znižoval počet krátkodobo nezamestnaných), tak v Českej republike boli hodnoty dotknutého ukazovateľa v zásadne zastabilizované. Následne, s nástupom krízy a vplyvom administratívnych opatrení v oblasti metodiky sledovania nezamestnaných, sa v oboch krajinách tento podiel prudko znížil a od roku 2009 do roku 2014 mal rastúci

charakter. V podstate, významnejšie ako priebeh vývoja podielu miery dlhodobej nezamestnanosti na celkovej nezamestnanosti, sú pri porovnávaní dotknutých krajín proporcie hodnôt na začiatku a na konci sledovaného obdobia. Výrazne vyšší podiel dlhodobo nezamestnaných na nezamestnaných celkom (pri ich vysokom počte vo väzbe na obyvateľstvo celkom) predstavuje zásadný problém dlhodobejšieho nevyužívania časti ľudského práceschopného potenciálu krajiny. Je evidentné, že na slovenskom trhu práce je dlhodobo dopytovaná štruktúra profesií a kvalifikácií, ktorá je vo väzbe na reštrukturalizovanú ekonomiku, poznačenú pretrvávajúcimi krízovými podmienkami v európskom priestore.

G r a f 1.3

Vývoj podielu miery dlhodobej nezamestnanosti na celkovej nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike a Maďarsku** (%, 2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Využívanie ľudského potenciálu v pracovnom procese je významne ovplyvnené nastúpeným trendom starnutia vo všetkých troch skúmaných krajinách. V tranzitívnych ekonomikách sa tento proces naštartoval podstatne neskôr ako v starých členských krajinách EÚ. Možno povedať, že v prípade vyššej úrovne nezamestnanosti, i dlhodobej, je v krajine so starnúcou populáciou zväčšujúcim sa problémom ak sú populačne mladšie ročníky „vypadávajúce“ z trhu práce, resp. absolútne bez pracovných skúseností, pritom

počet poberateľov starobných dôchodkov stúpa. Slovensko možno použiť ako veľmi dobrý príklad takéhoto vzťahu a vývoja.

Medzeru medzi podielom nezamestnaných z ekonomicky aktívnych a podielom nezamestnaných na obyvateľstve vo veku 15 až 64 rokov na Slovensku, v ČR a Maďarsku udáva nasledujúci graf. Kým v prípade Maďarska ide o vysokú hodnotu dotknutého ukazovateľa, ktorá sa však v čase mierne znižuje, krivky za Slovensko a ČR majú veľmi podobný charakter. V prípade Maďarska to možno vysvetliť významne vysokým podielom účasti osôb v príbuzenských väzbách, pracujúce vo vidieckom priestore, najmä v oblasti produkcie poľnohospodárskych tovarov a služieb. Je otázne, či možno postupné znižovanie tejto medzery považovať za pozitívne.

Významnejšie znižovanie nezamestnanosti v slovenskom vidieckom priestore by mohlo byť vedené práve v oblasti poľnohospodárstva a lesníctva, spracovania potravín a pod., čím by sa mohlo dosiahnuť posilnenie ekonomického potenciálu mnohých regiónov Slovenska.

G r a f 1.4

Medzera medzi podielom nezamestnaných z **ekonomicky aktívneho obyvateľ**stva a **podielom nezamestnaných na celkovom počte obyvateľov vo veku 15** – 64 rokov (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Ukazovateľ je zostavený na základe schémy v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P3.1 v prílohe 3.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Detailnejší obraz dotknutej problematiky dopĺňa vývoj zamestnanosti, ktorý za tri skúmané krajiny v sledovanom období udáva nasledujúci graf. Je evidentné, že na začiatku obdobia bol podiel zamestnaných najvyšší v Českej republike, na nižšej úrovni bolo Slovensko a Maďarsko. Hospodársky rast bol na Slovensku od roku 2004 spojený s najvýraznejším zvyšovaním podielu zamestnaných až do odštartovania krízy v roku 2008. Odvtedy hodnoty tohto ukazovateľa klesali až do roku 2010 za všetky analyzované krajiny.

V súčasnosti je podiel zamestnaných na obyvateľstve stále najvyšší za Českú republiku. Na rozdiel od Slovenska si Česká republika počas celého sledovaného obdobia udržala vysokú ekonomickú aktivitu mužov, ekonomickú aktivitu žien sa jej podarilo zvýšiť. Maďarsko prudším zvyšovaním hodnoty ukazovateľa predbehlo Slovensko.

G r a f 1.5

Podiel zamestnaných vo veku 15 – 64 rokov na Slovensku, v **Českej re**publike a **Maďarsku (%, 2000** – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

V polovici 90. rokov malo Maďarsko ekonomickú aktivitu (15 – 64-roční) na úrovni len 57 %, neskôr radikálne zvýšilo zamestnanosť do veľkej miery administratívnymi opatreniami – zmenou klasifikácie aktivačných/verejných prác. Tieto sa v súčasnosti klasifikujú ako zamestnania. K rôznym podobným opatreniam administratívneho charakteru dochádza i v ďalších ekonomikách.

Vylepšovanie „štatistiky“ sa realizuje najmä v tých krajinách, ktoré dlhodobo zápasia s uhasením tlejúceho sociálneho pnutia.

Zvýšenie miery zamestnanosti patrí medzi hlavné ciele EÚ v Stratégii Európa 2020 (cieľ: zvýšiť do roku 2020 mieru zamestnanosti vo vekovej skupine 20 – 64-ročných na 75 %).

*Mzdový vývoj v **SR, ČR a Maďarsku***

Aktuálne starnutie populácie kladie významnejší dôraz na sledovanie mzdového vývoja, nakoľko v priebežnom penzijnom fonde sa sústreďuje masa finančných zdrojov, ktoré sú následne smerované na vyplácanie rastúceho počtu starobných dôchodkov. Obe skupiny príjmov predstavujú rozhodujúce faktory, ovplyvňujúce úroveň disponibilných príjmov obyvateľstva, s ktorými vstupuje na spotrebiteľský trh.

Reálne ekonomické procesy v krajinách EÚ sú poznačené problémami, vyplývajúcimi zo zadlženosti všetkých subjektov ekonomiky, z pokračovania napätia na spotrebiteľských trhoch z pohľadu konkurencie a očakávaných zmien v menovej oblasti. Dlhá vlna ekonomickej, finančnej a sociálnej neistoty prispieva k určitej stagnácii miezd a v tranzitívnych ekonomikách k ich udržiavaniu na zvlášť nízkej úrovni.

V nadchádzajúcom období sa vkladajú veľké nádeje do prínosov z aplikovania stratégie Priemysel 4.0, ktorou sa má výrazne zrýchliť inovačný proces a uskutočniť prechod na tzv. digitálnu ekonomiku a spoločnosť. V prípade Slovenska bola prijatá *Koncepcia inteligentného priemyslu pre Slovensko* (2016), v ktorej sa počíta s tým, že „ľudská práca bude transformovaná na tvorivú činnosť, pričom fyzicky náročná rutinná práca bude delegovaná na stroje a systémy a zamestnancom budú vytvárané dôstojnejšie pracovné podmienky“. Z rozsiahleho výpočtu krokov v tomto transformačnom procese vyplýva, že sa očakáva vznik nových početných pracovných miest predovšetkým v oblasti služieb a obchodu, keďže sa predpokladá presah nových trendov do ďalších odvetví (okrem lídrov v slovenskom priemysle – automobilový a elektrotechnický priemysel).

Očakávaná realizácia tvorivej činnosti v rámci inovačného procesu pokročilej výroby a služieb vyžaduje zmenu spôsobu vzdelávania budúcich generácií a tiež ich prípravy na život a prax. V týchto koncepčných úvahách veľká časť tradičných profesií zanikne. V súvislosti s tým sa vynára otázka,

či sa v ekonomike Slovenska bude celkovo zvyšovať podiel zamestnaných (zamestnanosť bude rásť), alebo sa tento prechod na digitálnu spoločnosť bude realizovať s významnejšou stratou na strane zamestnanosti (nezamestnanosť bude rásť). Podobne je to aj v prípade očakávaní vývoja mzdovej úrovne. Možno pri zavedení technológií spojených s nástupom 4. priemyselnej revolúcie počítať s rastom mzdovej úrovne aj na Slovensku?

Doplnením väzieb trhov práce a mzdového vývoja sú informácie o vývoji minimálnej mzdy v dotknutých krajinách. V roku 2000 bola úroveň reálnej minimálnej mzdy najvyššia na Slovensku a minimálna mzda v ČR predstavovala 99,6 % zo slovenskej, v Maďarsku len 82,5 %. V roku 2015 bola najvyššia úroveň reálnej minimálnej mzdy v Maďarsku a slovenská minimálna mzda dosahovala 95 % jej úrovne, česká 88 % (OECD, 2016).

Nasledujúci graf približuje doterajší vývoj miezd prostredníctvom tempa rastu mesačných miezd za dotknuté krajiny v časovom úseku 2000 – 2015.

G r a f 1.6

Vývoj tempa rastu mesačných miezd na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Stále ceny roku 2015, v národnej mene. Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre tempo rastu mesačných miezd v Českej republike, Maďarsku a Slovensku je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.7 v prílohe 2. Stockov-Watsonov test potvrdil spoločný trend.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z OECD.

Najlepšiu štartovaciu pozíciu v prírastkoch mesačných miezd v roku 2000 možno registrovať za Maďarsko. So spomaľovaním ekonomiky ešte pred krízou sa však zmenšovali i prírastky mesačných miezd. Oproti tomu vykazovalo tempo rastu mesačných miezd za Slovensko v počiatočnom období oveľa nižšie hodnoty. V súvislosti s mimoriadne pozitívnym hospodárskym vývojom od roku 2004 však možno sledovať s menším časovým posunom zvyšovanie tempa rastu v oblasti miezd. Nástup krízy tento vývoj zbrzdil, no až do roku 2010 sa prírastky opäť zväčšovali. Následne, až do roku 2012, tempo rastu mesačných miezd klesalo. Nová etapa vo vývoji miezd je charakteristická zvyšovaním tempa rastu mesačných miezd za Slovensko, Českú republiku i Maďarsko. Línie kriviek v nasledujúcich grafoch dokumentujú, že vo všetkých dotknutých krajinách bola najvyššia mzdová úroveň v sektore podnikových služieb a nie vo sfére reálnej výroby tovarov. Najnižšia úroveň miezd je za sektor vzdelávania, zdravotníctva, sociálnej oblasti a ostatných služieb.

G r a f 1.7

Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva na Slovensku (v eurách, 2002 – 2014)

Poznámka: Členenie sektorov podľa NACE 2.

Prameň: Spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

G r a f 1.8

Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva v **Českej republike** (v eurách, 2002 – 2014)

Poznámka: Členenie sektorov podľa NACE 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

G r a f 1.9

Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva v **Maďarsku** (v eurách, 2002 – 2014)

Poznámka: Členenie sektorov podľa NACE 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Najväčšie vzdialenosti medzi skúmanými sektormi v mzdách sú za Slovensko. Určitý spoločný charakter línií vývoja reálnych miezd možno vidieť iba v zlome kriviek v roku 2010. Kým v Českej republike je po roku 2010 vývoj reálnych miezd jednoznačne stagnujúci a za sektor vzdelávania, zdravotníctva a sociálnej oblasti a ostatných služieb dokonca klesali, tak za Slovensko a Maďarsko možno registrovať mierne zvyšovanie mzdovej úrovne za znázornené sektory. Úroveň reálnych miezd je za posledné sledované obdobie na Slovensku vyššia v porovnaní s Maďarskom.

Mzdová úroveň (reálne mzdy) bola v sledovanom období spomedzi porovnávaných krajín najvyššia v Českej republike i za všetky vybrané sektory. V porovnaní so Slovenskom je však mzdový vývoj po roku 2010 za vybrané sektory stagnujúci,[11] vykazuje určitý pokles, ovplyvnený rozpočtovou a menovou realitou. Vzhľadom na síce podobné trendy vývoja, ale rozdielnu mzdovú úroveň v porovnávaných krajinách, ako aj zásadné rozdiely vo vývoji miery zamestnanosti je možné očakávať, že realizácia stratégie Priemysel 4.0 bude mať rôzne časové etapy v dotknutých krajinách. Spracované dokumenty na rôznych riadiacich rovniach, napríklad za Slovensko, nepresvedčujú svojou kvalitou o skorom nástupe realizácie. Druhou stránkou sú však otázky pripravenosti podnikovej sféry, ktorá je tlačená z aspektu zvyšovania konkurencieschopnosti k ďalšiemu zásadnému znižovaniu nákladov. Preto možno predpokladať, že o konkrétnej podobe a čase nástupu realizácie stratégie Priemysel 4.0 sú najviac informované dcéry a vnučky transnacionálnych korporácií operujúce tak na Slovensku, ako aj v Českej republike a Maďarsku. V ďalšom je to tiež a opäť otázka prípravy niektorých stimulov pre investovanie, kde je možné očakávať medzi krajinami V4 súperenie o „masu“ investícií.

---

[11] K mzdovému vývoju v odvetví priemyslu ČR sa analýzy českej proveniencie (napr. ČSOB, 2016) vyjadrujú v tom zmysle, že väčšinu pracovných pozícii, ktoré v enormnom počte zamestnávatelia ponúkajú, nebude možné obsadiť občanmi ČR pokiaľ firmy nebudú ochotné mzdovú úroveň zvýšiť. V roku 2017 sa očakáva nominálny rast miezd 5 %. Zvýšenie miezd podporuje i ČNB kvôli možnosti rastu cien a ukončeniu umelého oslabovania koruny. Podľa českých úradov práce zamestnávatelia najviac hľadajú pomocných robotníkov, šoférov, stavebných robotníkov, kuchárov a pracovníkov na stráž objektov. Zatiaľ sa tento problém rieši dovážaním pracovníkov z Ukrajiny. Záujem je obsadiť aj pozície vysoko špecializovaných odborníkov v IT, ale tam je už potenciál voľnej pracovnej sily vyčerpaný.

V tejto súvislosti nemožno opomenúť i pripravenosť trhov práce na predpokladané zásadné zmeny vo väzbe na kvalifikačnú a profesnú štruktúru, flexibilitu, potenciál „voľných“ pracovníkov a starnutie populácie. Pripravenosť dotknutých ekonomík na prechod ku kvalitatívne novému typu spoločnosti – digitálnej – je len zdanlivo podobná, determinovaná širokou škálou diferencovaných podmienok, ktoré predstavuje charakter vývoja nezamestnanosti predovšetkým na úrovni regiónov v týchto krajinách.

1.3. Vnútorné charakteristiky nezamestnanosti na národnej a regionálnej úrovni v **SR, ČR a Maďarsku**

K základným orientačným charakteristikám vývoja nezamestnanosti na národnej a regionálnej úrovni z aspektu identifikovania potreby riešenia problémov a zlepšenia parametrov v budúcom období možno priradiť skúmanie nezamestnanosti podľa dĺžky trvania (krátkodobá a dlhodobá nezamestnanosť), nezamestnanosť podľa územných jednotiek pre štatistické účely (NUTS 1 až 3)[12] a nezamestnanosť podľa dosiahnutého vzdelania a veku. Všetky charakteristiky je pritom potrebné vzťahovať k vývoju zamestnanosti v regiónoch a odvetviach hospodárskej činnosti.

Pre identifikáciu vývoja a stavu nezamestnanosti na regionálnej úrovni pri komparácii vybraných krajín používame základné regióny NUTS 2, pre špecifické charakteristiky nezamestnanosti za Slovensko používame v ďalšej časti štatistickú jednotku LAU 1.[13]

Kým vývoj krátkodobej nezamestnanosti je odrazom aj špecifických administratívnych opatrení, dlhodobá nezamestnanosť (najmä nad 4 roky a viac) je prejavom štruktúrnych problémov na trhoch práce. Môžu mať rôzny pôvod, od nesprávne riadenej reštrukturalizácie v rámci transformačného procesu a absenciu zodpovednej realizácie prípravy na nové profesie (vzdelávací systém a príprava pracovníkov vlastných podnikov), až po náhle šokové dôsledky finančnej a reálnej krízy a jej pretrvávanie.

---

[12] NUTS 2 predstavuje základné regióny pre aplikáciu regionálnych politík a NUTS 3 sú malé regióny, za ktoré možno robiť špecifické diagnózy.

[13] LAU 1 – okresy Slovenska.

Nezamestnanosť podľa dĺžky trvania

Pomerne dlhý časový úsek vybraný na porovnávanie dotknutých krajín v ukazovateľoch krátkodobá a dlhodobá nezamestnanosť umožňuje detailnejší pohľad na procesy, ktorými jednotlivé ekonomiky prechádzali už v čase po zásadných zmenách v rámci transformácie na podmienky fungovania voľného trhu. Nasledujúce tri grafy za jednotlivé porovnávané krajiny ukazujú na podobnosť tendencie k znižovaniu tak krátkodobej, ako aj dlhodobej nezamestnanosti.

G r a f 1.10

Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti na Slovensku
(%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre dlhodobú a krátkodobú mieru nezamestnanosti Slovenska je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.1 v prílohe 2. Stockov-Watsonov test potvrdil spoločný trend.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Zreteľné sú rozdielne východiskové pozície v roku 2000 a súčasný stav. Najhoršie výsledky v oboch ukazovateľoch vykazuje Slovensko, zvlášť za

mieru dlhodobej nezamestnanosti,[14] ktorá je vytrvalo na vysokej úrovni aj v porovnaní s ostatnými krajinami Európskej únie.

Najlepšie výsledky v dotknutých ukazovateľoch dosahuje Česká republika. Je zrejmé, že hlavné príčiny značných diferencií medzi Slovenskom a Českou republikou je potrebné „hľadať" ešte v období pred rokom 2000, taktiež v kvalite riadiacich procesov po odštartovaní krízy v roku 2008.

G r a f 1.11

Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti v **Českej republike** (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre dlhodobú a krátkodobú mieru nezamestnanosti v Českej republike je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.2 v prílohe 2. Stockov-Watsonov test potvrdil spoločný trend.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

---

[14] Veľká časť dlhodobo nezamestnaných (nezamestnaní nad 1 rok) je pre netrpezlivých zahraničných investorov, ktorí hľadajú lacnú a kvalifikovanú pracovnú silu, „použiteľná" až po určitom čase preškoľovania. Tvrdé jadro dlhodobo nezamestnaných predstavujú ľudia bez vzdelania, pracovných skúseností a záujmu pracovať. Nie nepodstatnú časť z nich reprezentujú skupiny Rómov. Práve táto skupina ľudí bude v budúcnosti brániť výraznejšiemu znižovaniu miery nezamestnanosti. Štát do dlhodobo nezamestnaných s najhoršími vyhliadkami nájsť si prácu investuje značné finančné zdroje v podobe dávok, za výraznej asistencie eurofondov v rámci projektov.

Za všetky porovnávané krajiny je zreteľné, že kríza jednoznačne ovplyvnila najmä vývoj dlhodobej nezamestnanosti (neskorší vznik vrcholov ako v prípade nezamestnanosti krátkodobej a následný tvar kriviek). Za povšimnutie stojí tiež určitá podobnosť východiskovej a súčasnej pozície Maďarska v skúmaných ukazovateľoch. Slovensko i Česká republika v podstate zlepšili svoje východiskové pozície v roku 2000.

G r a f 1.12

Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti v **Maďarsku**
(%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre dlhodobú a krátkodobú mieru nezamestnanosti Maďarska je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.3 v prílohe 2. Stockov-Watsonov test potvrdil spoločný trend.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Treba uviesť, že napriek veľmi pozitívnemu smerovaniu k znižovaniu nezamestnanosti zostáva Slovensko krajinou s pretrvávajúcimi vážnymi problémami sociálno-ekonomického charakteru, vyplývajúce z vysokých hodnôt dlhodobej nezamestnanosti, navyše na regionálnej úrovni nerovnomerne rozloženej v smere východ a juh krajiny.

Pri porovnávaní parametrov a línií vývoja krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti len medzi Slovenskom a Českou republikou sa vynárajú pri tak zásadných diferenciách otázky, čo boli hlavné príčiny ich vzniku a prečo sa nepodarilo tieto obrovské rozdiely (v dlhodobej nezamestnanosti) zásadnejšie zmenšiť za viac ako tri funkčné obdobia vlád na Slovensku?[15] Istým dôvodom boli aj krízové podmienky, ale tie zasiahli nielen Slovensko, ale aj Českú republiku.

Nezamestnanosť na úrovni NUTS 2

Nižšia priestorová jednotka ako krajina, odkrýva za každý ukazovateľ vnútorné proporcie a vzťahy priemerného parametra za krajinu, pokiaľ je pre daný ukazovateľ dostatočne reprezentatívna svojou veľkosťou. Nebudeme polemizovať nad vytvorenou klasifikáciou územných jednotiek pre potreby administratívy EÚ.

Pri porovnávaní dotknutých krajín za ukazovateľ miera nezamestnanosti využijeme úroveň NUTS 2 a oficiálne dáta, ktoré sú za túto úroveň vykazované.

Je možné potvrdiť aj za úroveň NUTS 2 porovnávaných krajín podobnosť tendencie vývoja k znižovaniu nezamestnanosti. Pri pozornejšom pohľade z tejto úrovne zistíme, že kým za Českú republiku a Maďarsko nie sú parametre v nezamestnanosti za územné jednotky od seba veľmi vzdialené, a za Českú republiku možno hovoriť o približovaní sa parametrov za územné jednotky v čase, za Slovensko, ako udáva nasledujúci graf, boli parametre od seba v počiatočnom období vzdialené významne, postupne sa približujú.

---

[15] Ešte ani v roku 2005 na Slovensku nebol zreteľný a efektívny spôsob riešenia problému dlhodobo nezamestnaných. Úrady práce na dlhodobo nezamestnaných nazerali ako na homogénnu skupinu a nesledovalo sa ako sa mení jej štruktúra. Neexistovali podrobné štúdie problému dlhodobej nezamestnanosti na regionálnej úrovni. Situácia sa síce zlepšila, ale stále neexistujú materiály, ktoré by detailne vypovedali o štruktúre odídených ľudí z trhu práce v konkrétnych regiónoch a odvetviach počas procesu transformácie. Prechod štatistického evidovania pracovných síl z OKEČ na NACE v roku 2009 nepomohol sprehľadniť túto problematiku, práve naopak.

Razantné znižovanie miery nezamestnanosti do roku 2008 bolo charakteristické zvlášť za Východné Slovensko, kde hodnoty miery nezamestnanosti boli mimoriadne vysoké. Pre detailnejšie sledovanie procesu znižovania hodnôt tohto ukazovateľa sme preto v ďalšej časti zvolili nižšiu regionálnu úroveň, ktorá slúži pre expertné zisťovania – LAU 1 – okresy SR.

G r a f 1.13

Vývoj miery nezamestnanosti v SR – **úroveň NUTS 2 (%, 2005** – 2015)

Prameň: Spracované z údajov ŠÚ SR, databáza DATAcube.

Tak ako v prípade vyššej miery nezamestnanosti za Východné Slovensko, aj v Maďarsku je vyššia miera nezamestnanosti na úrovni NUTS 2 na východe, severovýchode a juhovýchode krajiny, kde sú hranice so Slovenskom, Ukrajinou, Rumunskom, Srbskom a na juhu s Chorvátskom (Észak Magyarország, Észak-Alfold, Alfold és Észak, Dél-Alfold, Dél-Dunántúl). Nižšia miera nezamestnanosti je v regiónoch, ktoré sú susediace na západe krajiny, najmä s Rakúskom a Slovinskom, s presahom do centrálnej časti krajiny. Medzi týmito regiónmi sú zároveň menšie rozdiely v miere nezamestnanosti ako medzi regiónmi vyššie definovanými.

G r a f 1.14

Vývoj miery nezamestnanosti v **Maďarsku – úroveň NUTS 2**
(%, 2005 – 2015)

Prameň: Štatistický úrad Maďarska = KSH. Dostupné na <http://www.ksh.hu/stadat_eves_2_1>.

V prípade zobrazenia regiónov Maďarska na mape krajiny je evidentná väzba na koridory smerujúce k západným krajinám EÚ a ich centrám. Týka sa to tých regiónov, kde nie sú väčšie problémy s nezamestnanosťou. Väzba je silnejšia ako väzby ostatných regiónov navzájom. Tieto koridory sú lepšie vybavené infraštruktúrou, najmä dopravnou, do ktorých smeruje významná časť investícií (viď prípad výraznejšieho vybavenia investícií do regiónov Slovenska na západe krajiny a tvorba nových pracovných miest).

G r a f 1.15

Vývoj miery nezamestnanosti v **Českej republike – úroveň NUTS 2**
(%, 2005 – 2015)

Prameň: Spracované z údajov Českého statistického úřadu. Dostupné na <https://www.czso.cz/>.

Na predchádzajúcom grafe, ktorý dokumentuje vývoj miery nezamestnanosti v regiónoch na úrovni NUTS 2 za Českú republiku sa vzdialenosti medzi regiónmi v čase zmenšili. Najvyššia miera nezamestnanosti je zaznamenaná za Severozápad a Moravskoslezsko, najnižšia za Střední Čechy a Jihozápad. Možno usudzovať, že aj v tomto prípade regióny s najmenšou mierou nezamestnanosti sú v úzkej väzbe na koridory smerujúce do silnejších regiónov Nemecka a Rakúska v porovnaní s regiónmi na severe krajiny, ktoré susedia s Poľskom a slabšími regiónmi Nemecka (bývalá NDR). V porovnaní so Slovenskom (NUTS 2) sú hodnoty miery nezamestnanosti v Českej republike na významne nižšej úrovni. Možno z toho usudzovať i na úspešnejšiu realizáciu regionálnej politiky v Čechách ako na Slovensku.

Doplňujúcimi údajmi pre porovnanie miery nezamestnanosti na úrovni regiónov je vývoj smerodajnej odchýlky mier nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku, ktorý udáva nasledujúci graf.

G r a f 1.16

Smerodajná odchýlka mier nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike** a **Maďarsku v** rámci NUTS 2 (%, 2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov EUROSTAT-u.

Smerodajná odchýlka za Slovensko na úrovni NUTS 2 bola najvyššia počas celého hodnotného obdobia. Veľká smerodajná odchýlka bola spôsobený výrazným rozdielom v miere nezamestnanosti v Bratislavskom kraji a zvyšku Slovenska. Po vynechaní Bratislavského kraja bolo Slovensko na druhom mieste do roku 2003. Od tohto roku vykazovalo Slovensko aj bez Bratislavského kraja najvyššiu smerodajnú odchýlku, t. j. vykazovala najvyššiu variabilitu v miere nezamestnanosti na úrovni NUTS 2. Napriek výkyvom, možno konštatovat, že smerodajná odchýlka má klesajúcu tendenciu vo všetkých troch krajinách. Česká republika mala v roku 2015 hodnotu smerodajnej odchýlky miery nezamestnanosti 1,8; Maďarsko 2,4 a Slovensko 4,0 (bez BA kraja 2,7).

Nezamestnanosť podľa dosiahnutého vzdelania

O využití, resp. nedostatočnom využití ľudského potenciálu, ako súčasti ekonomického potenciálu v určitom regióne, tiež o pokroku v inovačných procesoch, možno usudzovať aj na základe stavu a vývoja miery nezamestnanosti podľa dosiahnutého vzdelania.

Z nasledujúcich troch grafov je zrejmé, že vyššia miera nezamestnanosti za Slovensko v troch úrovniach dosiahnutého vzdelania, v porovnaní s dotknutými krajinami ČR a Maďarskom isto bude súvisieť s celkovo vyššou mierou nezamestnanosti za SR.

Ako z grafov vyplýva je za všetky skúmané krajiny len jediný spoločný úsek, v ktorom sa k sebe v ukazovateli priblížili najviac – tesne pred zlomom v roku 2008 – začiatkom krízy. Štartovacie pozície (rok 2000) boli rozdielne a stav v roku 2015 je zásadne odlišný tak v miere nezamestnanosti za ľudí so základným vzdelaním, stredoškolským, ako aj vysokoškolským a vyšším vzdelaním. No najvýznamnejšou diferenciou je úroveň a smerovanie vývoja nezamestnanosti za Slovensko za nezamestnaných s vysokoškolským a vyšším vzdelaním. Kým miera nezamestnanosti za túto skupinu nezamestnaných sa postupne dostala za ČR a Maďarsko približne na úroveň roku 2008, za Slovensko sa zvyšovala.

G r a f 1.17

Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike a Maďarsku podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania** – základné (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre mieru nezamestnanosti podľa vzdelania – základné vzdelanie v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.4 v prílohe 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Ako z grafu 1.17 vyplýva, miera nezamestnanosti osôb so základným vzdelaním je za Slovensko na najvyššej úrovni spomedzi porovnávaných krajín. Pozitívne možno hodnotiť nastúpenie k poklesu. Negatívom však zostáva fakt, že významná časť je tvorená osobami, ktoré sú dlhodobo nezamestnané a tiež, ktoré po škole nezískali takmer žiadne praktické skúsenosti. Nejde iba o regióny s významnejším zastúpením Rómov, ale aj o regióny s veľmi malým potenciálom k rastu a s dlhodobými štrukturálnymi problémami na trhu práce.

G r a f 1.18

Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v **Českej republike a Maďarsku podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania** – stredoškolské (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre mieru nezamestnanosti podľa vzdelania – stredné vzdelanie v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.5 v prílohe 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Vývoj miery nezamestnanosti za osoby so stredoškolským vzdelaním má za všetky sledované krajiny pozitívne smerovanie. Zdá sa, že v krajinách sa na trhoch práce pozícia „stredoškolákov“ postupne stabilizuje. Otázne však zostáva nakoľko je táto pozícia v súlade s požiadavkami štruktúrneho (profesného) charakteru, s ohľadom na rozvoj inteligentného priemyslu a služieb v nastávajúcom období. Špecifikom v súčasnosti i v nedávnej minulosti

je fakt, že veľká časť pracovných miest vyžadujúcich stredoškolské vzdelanie bola a je obsadzovaná osobami s ukončeným vysokoškolským vzdelaním, často i úplne mimo profesnej orientácie. Uvedené jednoznačne dokumentuje také podmienky, v ktorých sú vysokoškolsky vzdelaní ľudia ochotní pracovať i za nižšie ohodnotenie ako zodpovedá ich ukončenému vzdelaniu. Situáciu často využívajú zamestnávatelia, ktorí majú takto možnosť optimalizovať mzdové náklady. Je to charakteristické najmä pre Slovensko, kde ako ukazuje nasledujúci graf, je miera nezamestnanosti za osoby s vysokoškolským vzdelaním nielen na vyššej úrovni ako za ČR a Maďarsko, ale i naďalej mierne rastie.

Významnú časť nezamestnaných s vysokoškolským vzdelaním tvoria mladí ľudia, ktorí „nezapadajú“ svojou špecializáciou vyštudovaného programu medzi preferované osoby na trhu práce a starší, ktorí z rôznych organizačných dôvodov a potrebe optimalizácie nákladov podniku sa stávajú nezamestnanými a predstavujú nie zanedbateľnú časť dlhodobo nezamestnaných.

G r a f 1.19

Vývoj miery nezamestnanosti v **SR, ČR a Maďarsku podľa najvyššieho** dosiahnutého vzdelania – vysokoškolské a vyššie (%, 2000 – 2015)

Poznámka: Výsledok Stockovho-Watsonovho testu spoločného trendu pre mieru nezamestnanosti podľa vzdelania – vysokoškolské a vyššie vzdelanie v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku je uvedený v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.6 v prílohe 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov z EUROSTAT-u.

Z dlhodobého pohľadu je možné očakávať, že nepriaznivú situáciu v oblasti vývoja nezamestnaných s vysokoškolským a vyšším vzdelaním bude možné zmeniť realizovaním viacerých cieľov zadefinovaných v materiáli *Učiace sa Slovensko* (2016). Navrhované ciele v oblasti vysokého školstva, ako súčasti Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania, sa v niektorých otázkach dotýkajú i stredného školstva (otázky prepojenia v kvalite absolventov) a regiónov SR (vysoká angažovanosť vysokých škôl v oblasti poskytovania špecifických služieb, ktoré podporujú rozvoj regiónov).

Osobitný prínos možno vidieť v stanovení cieľa VŠ-1-7, v ktorom majú vysoké školy spolupracovať so zamestnávateľmi pri tvorbe ponuky vzdelávania, ktoré študentom umožní získať zručnosti potrebné na trhu práce. Ide predovšetkým o profesijne orientované bakalárske študijné programy. Rezort školstva tak reaguje na zmeny v potrebe kvalifikačnej štruktúry pracovných síl a flexibility na trhu práce. V materiáli sa navrhuje, aby sa v tomto smere vytvorili pre všetky zainteresované strany potrebné motivácie a poskytovanie dotknutých programov by malo byť výraznejšie zohľadnené v systéme financovania.[16] Je zrejmé, že úspešná aplikácia tejto časti Národného programu rozvoja výchovy a vzdelávania je podmienená koordináciou spolupráce so zainteresovanými aktérmi, zvlášť ministerstvami. V tejto oblasti najmä s ministerstvami, ako je Ministerstvo hospodárstva SR a Ministerstvo financií SR (participantom by však malo byť aj Ministerstvo pôdohospodárstva SR a Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, vzhľadom na akútny stav potreby riešenia problémov v najmenej rozvinutých okresoch Slovenska, a nielen v tých).

---

[16] Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu plánuje zaviesť systém mapovania uplatnenia absolventov na trhu práce. V dlhodobom zámere rozvoja vysokoškolského vzdelávania chce pristúpiť k formulovaniu indikatívnych očakávaní pre vysoké školy. Pritom má vychádzať z výhľadu spoločenských a hospodárskych potrieb pre jednotlivé skupiny študijných odborov, ktoré poskytnú ministerstvá a zamestnávatelia. Očakávajú, že sa v tomto smere budú môcť oprieť i výhľady, ktoré poskytne i inštitúcia zaoberajúca sa prognózovaním vývoja trhu práce.

1.4. **Analýza vzťahu medzi mzdovým vývojom a** dlhodobou **nezamestnanosťou na regionálnej úrovni** (kraje a okresy Slovenska)

Pohľad na mzdový vývoj a nezamestnanosť na báze údajov z národných štatistík SR odvetvového i regionálneho charakteru umožňuje detailnejšie sledovať vývojové špecifiká vzťahu miezd a nezamestnanosti.

G r a f 1.20

Priemerná nominálna mesačná mzda v SR vo vybraných odvetviach (v eurách, 2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Faktom je, že za všetky odvetvia národného hospodárstva možno v sledovanom období registrovať kontinuálny rast nominálnej mesačnej mzdy,

tak ako je to znázornené na grafe 1.20 a súčasne porovnaním priestorového profilu nezamestnanosti v roku 2005 a 2015 zistiť (obr. 1.2 a obr. 1.3), že nezamestnanosť sa znižovala. Tieto pozitívne zistenia sú však značne redukované skutočnosťou, že vo väčšine regiónov (okresov) ide o pretrvávanie vysokých hodnôt evidovanej miery nezamestnanosti. Toto tvrdenie umocňuje aj priestorový profil dlhodobej nezamestnanosti, znázornený na obrázku 1.4.

Na základe sledovania línií vývoja priemerných nominálnych mesačných miezd v odvetviach národného hospodárstva SR je možno za pozitívne považovať vývoj miezd v produkčnej sfére reprezentovanej Priemyslom spolu. Podľa Pauhofová a kol. (2016) ukazuje však stratifikácia miezd zamestnancov v priemysle na zásadné nerovnosti v hrubých mzdách (meraná Theilovým indexom i Giniho koeficientom), ktoré sa zvýraznili po roku 2010.

Odvetvie Priemysel spolu je všeobecne charakteristické vysokou mierou variability v mzdách. V sledovanom časovom horizonte, spojenom s odštartovaním krízy, od roku 2010 v tomto odvetví najrýchlejšie klesal počet zamestnancov v najnižších mzdových pásmach (v ostatných odvetviach tento počet stagnoval) a vznikala väčšina vysoko ohodnotených pracovných miest.

Pre dlhodobo „sirotské“ postavenie poľnohospodárstva možno sledovať len najmenší posun v mzdovej hladine za odvetvie. Pôdohospodárstvo zatiaľ predstavuje zásadne výrobu domácej proveniencie, oproti potravinárskej výrobe „výdatne“ obsadenej zahraničnou účasťou.

Najvyššiu hladinu miezd možno registrovať za odvetvie Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie. Mzdové nožnice sa medzi odvetviami v porovnaní s rokom 2000 rozšírili, nerovnosť narástla.

Z nasledujúceho grafu možno zistiť znižovanie tempa rastu priemernej nominálnej mzdy za národné hospodárstvo v sledovanom období. Za jednotlivé odvetvia je charakteristická nielen rozdielna úroveň tempa rastu, ale v rámci odvetví, ako zdravotníctvo a sociálna pomoc, či verejná správa, obrana a povinné sociálne zabezpečenie je badať vo významných výkyvoch v tempách rastu vplyv rôznych administratívnych opatrení. Najmenšími výkyvmi sa prezentuje sektor priemyslu.

G r a f 1.21

Tempo rastu priemernej nominálnej mesačnej mzdy v SR vo vybraných odvetviach (%, 2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Pri skúmaní závislosti miezd od miery nezamestnanosti sa na úrovni krajov zistilo, že s rastúcou mierou nezamestnanosti mzdy v krajoch klesajú. Uvedené za sledované obdobie 2008 – 2014 znázorňuje obrázok 1.1 (popis štatistiky je v Pauhofová – Stehlíková, 2017, v prílohe 2, tab. P2.8).

Obrázok 1.1

Trendové čiary závislosti priemernej nominálnej mesačnej mzdy od miery nezamestnanosti v SR na úrovni krajov (2000 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

*Najmenej rozvinuté okresy Slovenska – **nezamestnanosť vysoká** a mzdy nerastú? Ako **smerovať pomoc?***

Ako už bolo uvedené, významným faktom je nielen vývoj miery nezamestnanosti, ale predovšetkým jej štruktúrny charakter a pretrvávajúce vysoké hodnoty. Vzhľadom k tomu, že ide o jav, ktorý možno považovať za dlhodobý, je namieste venovať sa reáliám štátnej ingerencie nasmerovanej na riešenie problémov spojených s nezamestnanosťou na čo najnižšej regionálnej úrovni – okres.

Miera nezamestnanosti v okrese je základným kritériom, ktoré rozhoduje o tom, či tento bude zaradený medzi najmenej rozvinuté v súlade s cieľom

akčných plánov. Takto sa má realizovať podpora[17] a vytvárať podmienky pre znižovanie nezamestnanosti a zvyšovanie počtu pracovných miest.

Medzi najmenej rozvinuté okresy v súčasnosti patria v Banskobystrickom kraji okresy: Lučenec, Poltár, Revúca, Rimavská Sobota a Veľký Krtíš, v Prešovskom kraji okresy: Kežmarok, Sabinov, Svidník a Vranov nad Topľou, v Košickom kraji okresy: Rožňava, Sobrance a Trebišov.

Na nasledujúcom obrázku 1.2 je vidieť, že definované okresy mali výrazné problémy s nezamestnanosťou už v roku 2005, podľa Zákona č. 336 sú vymenované až v decembri roku 2015.

Obrázok 1.2

Priestorový profil evidovanej miery nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, 2005)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

[17] Zákon č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov (nadobudol účinnosť 15. 12. 2015. Podľa neho sa za najmenej rozvinutý okres považuje ten, v ktorom miera evidovanej nezamestnanosti (z disponibilného počtu uchádzačov o zamestnanie, vykazuje Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny) bola v období za aspoň 9 kalendárnych štvrťrokov počas predchádzajúcich 12-tich po sebe nasledujúcich kalendárnych štvrťrokov vyššia ako 1,6-násobok priemernej miery evidovanej nezamestnanosti v SR za rovnaké obdobie. V súčasnosti je takto identifikovaných 12 okresov, ktoré patria do Banskobystrického, Prešovského a Košického kraja.

Obrázok 1.3

Priestorový profil evidovanej miery nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Obrázok 1.4

Priestorový profil dlhodobej nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, september 2016)

Prameň: Spracované z údajov Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny.

Z obrázku 1.4 vyplýva, že pre okresy, ktoré sú v súčasnosti zaradené medzi najmenej rozvinuté (NRO) sú príznačné aj vysoké hodnoty dlhodobej nezamestnanosti. Ide o vážne problémy štruktúrneho charakteru, ktorých riešenia nie sú jednoduché a ukazuje sa, že majú svoj pôvod v signifikantných disparitách ponuky a dopytu na trhu práce.

Najvýraznejšie sa to prejavuje na strane „chýbajúcich" profesií,[18] ktoré sú požadované vzhľadom na zmenený a meniaci sa profil odvetví národného hospodárstva počas transformácie a po transformácii ekonomiky. Otázne je ako z tohto aspektu nahliadať na plnenie úloh školstva v príprave profesijnej a kvalifikačnej štruktúry na strednej a vyššej úrovni vzdelávania a praxe, ktorej sa transformácia špecificky „dotkla".

Na základe uvedených súvislostí a faktov, vytvárajúcich mozaiku procesov bolo možné uvažovať, že *vo významnej časti okresov, pre ktoré sú charakteristické vyššie a vysoké hodnoty miery nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti, nie je možné očakávať, že so zvyšovaním nezamestnanosti budú mzdy v okresoch rásť*.

Keďže v čase ide o „vymazanie" veľkej časti aktivít produkčného charakteru v regióne znamená to, že oblasť služieb sa môže rozvíjať len do tej miery, do akej sú vytvárané dôchodky a následne použité disponibilné príjmy obyvateľstva vo sfére spotreby.

Služby spotrebného charakteru sú postupne „podvyživené", ich rozsah sa redukuje. Uvedené tvrdenia dokumentujú trendové čiary závislosti mzdy od miery nezamestnanosti na úrovni okresov v sledovanom období 2009 – 2015 (obr. 1.5).

---

[18] Ako príklad uvádzame: v roku 2016 (marec) Úrady práce zverejnili voľné pracovné miesta v štruktúre: operátori a montéri strojov a zariadení – 10 032 miest (len v Trnavskom kraji 1 861 miest), kvalifikovaní pracovníci a remeselníci – 6 440 miest, pracovníci v službách a obchode – 6 141 miest.

Obrázok 1.5

Trendové čiary závislosti priemernej nominálnej mesačnej mzdy od miery nezamestnanosti v SR na úrovni okresov (%, 2009 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Pre potreby detailnejšieho zisťovania závislosti miezd od miery nezamestnanosti bola použitá kvantilová regresia. Pomocou nej regresné koeficienty odhadli zmeny v danom kvantile logaritmu priemernej mzdy vyvolané jednotkovou zmenou logaritmu miery nezamestnanosti. Zistilo sa, ktoré percentily priemernej mzdy sú ovplyvnené viac a ktoré menej mierou nezamestnanosti, čo sa odráža v zmene regresných koeficientov.[19] Nasledujúci obrázok udáva závislosť regresných koeficientov od kvantilu logaritmu priemernej mzdy v sledovanom období.

Obrázok 1.6

Závislosť regresných koeficientov od kvantilu logaritmu priemernej mzdy (2010 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Hodnota regresných koeficientov s rastom poradia kvantilu logaritmu priemernej mzdy najvýraznejšie klesala v roku 2015. Aj v ostatných rokoch

[19] Rok 2009 sme vylúčili, nakoľko regresné koeficienty pre kvantily 0,15 – 0,35 a 0,95 nie sú na hladine významnosti 0,05 signifikantné.

majú regresné koeficienty s rastom kvantilu klesajúci trend, i keď existuje isté kolísanie okolo tohto trendu. Znamená to, že jednotkový nárast logaritmu miery nezamestnanosti výraznejšie znižoval logaritmus vyššej priemernej mzdy, t. j. že *práve vyššie priemerné mzdy v sledovanom období citlivejšie reagovali na zmeny v miere nezamestnanosti*.

Vývoj hodnôt regresných koeficientov pre kvantily logaritmu priemernej mzdy za sledované obdobie udáva nasledujúci obrázok.

Obrázok 1.7

Vývoj hodnôt regresných koeficientov pre kvantily logaritmu priemernej mzdy (2010 – 2015)

Poznámka: Hodnoty regresných koeficientov sú uvedené v Pauhofová – Stehlíková (2017), tab. P2.9 v prílohe 2.

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Ak chceme hypoteticky zistiť, do ktorých regiónov je účelné vkladať finančné zdroje, či už v podobe investícií alebo rôznych druhov podpory, ktoré by mali viesť k rastu miezd a k znižovaniu nezamestnanosti, a tak

prispieť k rastu ekonomickej výkonnosti regiónu cez rast dôchodkov domácností a dôchodkov podnikov, je vhodné pri alokácii zdrojov uvažovať i o použití tzv. poradia regresných koeficientov. Ide o metodiku, ktorá vychádza z použitia už získaných regresných koeficientov závislosti miezd a miery nezamestnanosti za určité sledované obdobie na úrovni regiónov (okresov). V našom prípade je založená na priradení poradového čísla 1 pre najvyššiu hodnotu regresného koeficienta (keďže ide o zápornú hodnotu, tak najmenšiu v absolútnom vyjadrení). Najnižšia hodnota regresného koeficienta potom bude mať poradové číslo 18. Tento postup zopakujeme za každý sledovaný rok a z takto získaných poradí urobíme priemer. Nasledujúci obrázok udáva závislosť priemerného poradia regresných koeficientov, získaný na základe nami zvolenej metodiky.

Obrázok 1.8

Závislosť priemerného poradia regresných koeficientov od kvantilu (2010 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Na základe informácií, ktoré sme zistili z obrázku 1.8 je možné výsledky interpretovať nasledovne: za 2010 – 2015 možno hovoriť s určitosťou o existencii zákonitosti, kedy vyššie priemerné mzdy (ich logaritmus) citlivejšie reagovali na jednotkovú zmenu nezamestnanosti (jej logaritmus).

Už vieme, že pri vysokej miere nezamestnanosti sú priemerné mzdy nižšie. *Ten istý pokles miery nezamestnanosti – v prípade vysokej miery nezamestnanosti (nízkych mzdách) – má za následok to, že nárast miezd je nižší ako v prípade regiónov s nízkou mierou nezamestnanosti (vyšších mzdách)*.

Pri rozhodovaní o alokovaní finančných zdrojov do regiónov (okresov) je vhodné brať do úvahy tieto závery, pri ktorých sa zníženie miery nezamestnanosti uskutočňuje tak, že medzi regiónmi sa disparita môže a nemusí zvýšiť. Ak napríklad do okresu A, kde je vysoká priemerná mzda (0,9 kvantil) nasmerujeme objem prostriedkov P1 z dôvodu zníženia miery nezamestnanosti o logaritme = 0,5 a do okresu B s nízkou priemernou mzdou (0,1 kvantil) nasmerujeme objem zdrojov P2, kedy dosiahneme rovnaké zníženie miery nezamestnanosti o logaritme = 0,5, nastane odlišný nárast miezd, ktorý bude vyšší v okrese A, ako v okrese B. Tým sa disparita medzi okresmi zvýši. Nasledujúci obrázok uvedené vzťahy ilustruje.

O b r á z o k 1.9

Fitovanie pre kvantily priemernej mzdy za okresy SR v roku 2015

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo ŠÚ SR.

Pri skúmaní vývoja nezamestnanosti a mzdového vývoja, súvislostí ich vzájomnej väzby, výsledky dokumentujú, že tak vývoj nezamestnanosti, ako aj mzdový vývoj sú v čase a v priestore ovplyvňované rôznymi faktormi exogénneho i endogénneho charakteru. Je potrebné všetky súvislosti vnímať v rámci širšieho trhového priestoru.

Jednotlivé výsledky zasadené do časového rámca nám umožnili vytvoriť mozaiku záverov, ktoré len čiastočne pri porovnávaní vybraných krajín vyznievajú pre Slovensko pozitívne. Napriek významným úspechom dosiahnutým na makroekonomickej úrovni, predovšetkým v parametroch hospodárskeho rastu, zásadnému zvyšovaniu úrovne nominálnych miezd a signifikantnému zníženiu miery nezamestnanosti na národnej a regionálnej úrovni, zostáva Slovensko poznačené vysokými hodnotami nezamestnanosti, najmä dlhodobej, priestorovo rozloženej predovšetkým v okresoch Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja.

Za dôležité považujeme zodpovedajúcu orientáciu na ďalšie znižovanie miery nezamestnanosti, zvlášť dlhodobej, čím sa zastaví prehlbovanie nerovností medzi regiónmi Slovenska a znížia sa hodnoty príjmovej chudoby a deprivácie (Želinský, 2014), ktorá je v týchto regiónoch vysoká.

Potreba ďalšieho zvyšovania mzdovej úrovne súvisí nielen s oblasťou zabezpečenia rastu konečnej spotreby domácností z krátkodobého a strednodobého pohľadu, ale generovaním vyššej mzdovej hladiny sa vytvára priestor pre saturovanie starobných dôchodkov v ďalšom období, nakoľko počet dôchodcov sa bude v nasledujúcom období významnejšie zvyšovať.

Zdá sa, že politiky a programy na zvládnutie náročných úloh sú pripravené, tak ako boli prezentované už na začiatku predsedníctva Slovenska v EÚ. Vo väzbe na nami sledovanú problematiku sa prijatím Zákona o podpore NRO otvára ďalšia cesta v riešení otázok nezamestnanosti v dlhodobo problémových regiónoch Slovenska. Konkrétna realizácia akčných plánov okresov by z pohľadu tvorby a udržania nových pracovných miest mala dopadnúť lepšie ako výsledky aktívnej politiky trhu práce so svojimi rekvalifikačnými programami.

Snaha vytvárať nové pracovné miesta by nemala sledovať len rovinu realizácie stratégie Priemysel 4.0, ktorá sa najviac dotýka automobilového (automotiv) a elektrotechnického priemyslu, služieb a obchodu, no mala

by byť orientovaná tiež do výrazného posilnenia ekonomického potenciálu vidieckeho priestoru. Možnosti rozvoja ekonomického potenciálu vidieckeho priestoru sú založené na schopnosti vytvoriť kvalitatívne nový prienik služieb v zdravotníctve, poisťovníctve, cestovnom ruchu, poľnohospodárskej a potravinárskej výroby, a spracovateľského priemyslu, regionálneho významu a slovenskej proveniencie a technologických centier. Je to mimoriadne náročná úloha dlhodobého charakteru, ktorá presahuje funkčné obdobie politikov, možno práve preto jej realizácia ešte nedostala „zelenú“. Ďalšiu oblasť predstavuje podpora schopnosti budovať rodinné firmy regionálneho významu. Ak sa však „podarí“ opäť zostať v podpore regionálneho rozvoja na úrovni reálneho alokovania najvýznamnejšej masy investícií do okresov s nízkymi mierami nezamestnanosti a nepripravia sa udržateľné nielen nové miesta, ale aj programy, potom pri skúmaní väzieb vývoja nezamestnanosti a miezd zistíme, že v okresoch, kde sa zvyšuje miera nezamestnanosti mzdy nerastú.

Vývoj nezamestnanosti a miezd predstavuje základné determinanty v oblasti skúmania polarizácie príjmov. Nemožno preto zostávať len pri konštatáciách o pozitívnom vývoji priemernej mzdy, ktorá zakrýva prehlbujúcu sa polarizáciu príjmov. Spotreba domácnosti rastie nie vo väzbe na rast príjmov, ale vo väzbe na rast úverov a zadlženosti obyvateľstva. Tieto trendy predstavujú rizikové vývojové línie do budúcnosti, napriek pozitívnemu poklesu nezamestnanosti tak v Českej republike, na Slovensku ako i v Maďarsku.

2. SÚVISLOSTI STARNUTIA SLOVENSKEJ POPULÁCIE A ZMIEN V ODVETVOVEJ ZAMESTNANOSTI

Identifikácia zmien odvetvovej zamestnanosti z pohľadu vývoja starnutia populácie na regionálnej úrovni je súčasťou skúmania súvislostí príjmovej polarizácie a nerovností na Slovensku a perspektív do roku 2030. Výsledky majú prispieť k rozšíreniu interpretácií výstupov za analýzy vývoja mzdovej polarizácie v odvetviach hospodárskej činnosti na národohospodárskej úrovni, polarizácie a nerovnosti v mzdách na úrovni krajov a okresov, nezamestnanosti, i dlhodobej, ako kľúčového endogénneho determinanta vývoja príjmovej polarizácie a nerovností na Slovensku. Na základe toho je možné prispieť i k formovaniu predstáv o predpokladoch nastavenia penzijného systému v ďalšom období tiež vo väzbe na objektivizáciu solidarity v tomto systéme.

Vytvára sa tak súbor informácií, ktorý spolu s vplyvom exogénnych faktorov umožňuje kvalifikovaný komplexnejší pohľad na potenciál prehlbovania alebo zmenšovania nerovnosti a polarizácie v slovenskej spoločnosti.

Obraz príjmovej stratifikácie a perspektívy polarizácie príjmov v slovenskej spoločnosti je do budúcnosti významne poznačený nastúpeným trendom starnutia populácie, od roku 2016 zrýchleným. Práve preto je potrebné na čo najnižšej regionálnej úrovni skúmať vplyv starnutia na zmeny vekovej štruktúry v odvetviach hospodárskej činnosti, na formovanie miezd a príjmov obyvateľstva.

Objasnenie vzťahu príjmovej polarizácie, nerovnosti a štrukturálnych problémov ekonomického potenciálu na regionálnej úrovni je z pohľadu budúcnosti kľúčové, preto je nevyhnutné analyzovať charakter štrukturálnych zmien na úrovni odvetví v regiónoch i cez nastúpený trend starnutia, vývoj miezd, zamestnanosti, nezamestnanosti a dlhodobej nezamestnanosti. Odhalia sa tým tiež bariéry generovania želateľných prírastkov ekonomického potenciálu v jednotlivých regiónoch Slovenska.

Je evidentné, že charakter tektonických zlomov vo svete a reakcie globálnej spoločnosti, najmä tie, ktoré sa týkajú aplikácie nových technológií

v európskom priestore budú mať dopad spolu s migračnými pohybmi a starnutím populácie na vývoj polarizácie i v slovenskej spoločnosti.

Kumulácia ekonomických a sociálnych problémov v dôsledku nastavenia jednotlivých politík na Slovensku (vrátane hospodárskej a regionálnej politiky alokovania investícií) môže priniesť signifikantné multiplikačné efekty s vyústením do rastu nerovností a špecifického riešenia problémov na regionálnych trhoch práce v SR.

Zavádzanie nových technológií vo väzbe na štvrtú priemyselnú revolúciu tak v oblasti výroby tovarov, ako aj služieb, predpokladá pripravenosť vyššieho stupňa kvalifikácie zamestnancov, rast flexibility, pružnosti a zvládanie i psychicky náročnejšej práce. Aj z toho dôvodu nie je nepodstatné aký je trend starnutia zamestnaných v jednotlivých odvetviach hospodárstva, či a ako sa vzdelávací systém pripravuje na obmenu ľudí z aspektu jednotlivých profesií a na nový typ profesií. Zároveň je dôležité identifikovať zmeny z pohľadu starnutia v regiónoch v tých odvetviach, ktoré vo významnej miere „obsluhujú“ obyvateľstvo – zdravotníctvo a vzdelávanie. Nie je zanedbateľné ak v regiónoch, kde obyvateľstvo rýchlo starne, je starnutie výrazné i na strane odvetvia zdravotníctva, kedy možno očakávať nárast počtu geriatrických pacientov a pokles počtu personálu, ktorý má zabezpečovať potreby medicínskeho charakteru pre túto vekovú skupinu obyvateľov. Ak v regiónoch s pomalším starnutím rýchlo starnú zamestnaní v odvetví vzdelávania možno očakávať postupný nerovnovážny stav v saturovaní potrieb regionálnych trhov práce.

Významné rozdiely vo vekovej štruktúre medzi odvetviami hospodárskej činnosti spolu s vysokou mierou nezamestnanosti i dlhodobej môžu byť predznamenaním úpadku a nevyužívania ľudského potenciálu v jednotlivých regiónoch SR. Nastúpený trend starnutia vo viacerých odvetviach produkčného charakteru, napríklad v pôdohospodárstve, signalizuje možné oslabenie využívania jeho produkčného potenciálu a následnú stratu národnej bezpečnosti v oblasti výroby poľnohospodárskych komodít a potravín. Postupne sa kvalitná pôda stáva vzácnosťou a Slovensko na to môže doplatiť nižšou kvalitou potravín, s negatívnym odrazom aj v zdravotnom stave slovenskej populácie.

Takto formulované ohrozenia je potrebné mať na zreteli pri realizácii tak hospodárskej, sociálnej a regionálnej politiky, ako aj pri jednotlivých odvetvových politikách. Izolovaná orientácia na skúmanie vývoja na trhu práce a nezamestnanosti iba na národohospodárskej a odvetvovej úrovni môže znamenať pokračovanie ignorovania vývoja ekonomickej výkonnosti v jednotlivých regiónoch Slovenska, rastu príjmových nerovností a nevšímania si reálneho využívania ľudského potenciálu v nich. Takýto prístup by znamenal nedôsledné smerovanie na zlepšovanie materiálnej životnej úrovne obyvateľstva a kvality života ako takej.

2.1. Metodika a **údajová základňa**

Analyzujeme vývoj zamestnanosti na odvetvovej úrovni z aspektu starnutia a porovnávame ho na národohospodárskej úrovni a na regionálnej báze (úroveň krajov). Vybrané odvetvia reprezentujú: priemysel, poľnohospodárstvo, stavebníctvo, zdravotníctvo, vzdelávanie, informácie a komunikácie, verejná správa a obrana. Zisťujeme podiel zamestnaných nad 50 rokov na zamestnaných celkom a porovnávame tempá starnutia v jednotlivých odvetviach a regiónoch. Pri analýzach berieme do úvahy reálie štrukturotvorného potenciálu regiónov, váhu jednotlivých odvetví na tvorbe hrubého obratu a na zamestnanosti.

V ďalšom odkrývame súvislosti vývoja zamestnanosti a demografického vývoja v regiónoch Slovenska (kraje, okresy). Analyzujeme vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách za obdobie 2005 – 2015 na národohospodárskej úrovni, na úrovni krajov a okresov, porovnávame tiež s úrovňou za tzv. najmenej rozvinuté okresy (NRO). Vychádzame z absolútnych i relatívnych hodnôt a znázorňujeme ich graficky v časovom slede.

Pri analýzach tiež používame štandardné štatistické metódy rozdelenia. Cez grafickú vizualizáciu dát – 2 druhy boxplotov[20] – názorne vyjadrujeme

[20] Boxploty predstavujú jeden zo spôsobov grafického vyjadrenia numerických údajov pomocou ich kvartilov, kde stredná časť diagramu je zhora ohraničená 3. kvartilom a zdola 1. kvartilom, medzi nimi je línia, ktorá vymedzuje medián. Ďalšie boxploty obsahujú „dlhšie“ línie vyjadrujúce variabilitu dát pod prvým a nad tretím kvartilom. Hodnoty, ktoré sú vzdialené (tzv. outliery) sú vykreslené ako jednotlivé body.

parametre dát za dotknuté ukazovatele. Tieto nám pomáhajú v identifikácii vývoja úrovne mediánov a sledovaní vývojových etáp a zlomov za skúmané ukazovatele.

Rovnaký prístup uplatňujeme i v prípade skúmania vplyvu starnutia pri zisťovaní vývoja podielu dôchodcov na zamestnancoch. Zaujíma nás ako sa vyvíja podiel priemerného dôchodku na priemernej mzde tak na národohospodárskej, ako aj na regionálnej úrovni. Z pohľadu starnutia je nevyhnutné zistiť tiež priestorový profil vývoja podielu 65+ ročných na celkovom obyvateľstve. Pri zisťovaní využívame tiež prognózu demografického vývoja za SR do roku 2035 na úrovni regiónov. Cieľom je mapovať ako rastú koeficienty demografickej závislosti v jednotlivých regiónoch (najmä na okresnej úrovni) a vývoj pomeru miezd zamestnancov a ostatných druhov pracovných príjmov k starobným dôchodkom. Takto je možné vytvárať regionálny profil fondovej náročnosti, predikovať možnosti sociálneho pnutia a nástup problémov medzigeneračnej solidarity.

Získané výsledky vzťahujeme k priestorovému profilu podielu obyvateľov disponujúcich mesačným príjmom pod 300 eur a pre porovnanie i pod 400 eur (stanovenie uvedených hraníc je vo väzbe na vývoj životného minima i minimálnej mzdy v sledovanom období). Vytvára sa tak obraz väzby starnutia, nízkych príjmov a priestorovej distribúcie miezd v konkrétnom regióne, čím sa môže prispieť k interpretáciám o postupe polarizácie a o potenciáli rastu nerovností na regionálnej úrovni.

Údajovú základňu reprezentuje rozsiahla databáza vytvorená z anonymizovaných administratívnych údajov o individuálnych príjmoch obyvateľov zo Sociálnej poisťovne SR (SP SR). Táto je získaná na základe dlhodobej spolupráce so SP SR, je technicky upravená pre potreby jednotlivých zisťovaní. Predstavuje predovšetkým individuálne mesačné údaje o mzdách (tiež o ďalších formách pracovných dôchodkov) a o starobných dôchodkoch na regionálnej (okresnej) úrovni, ktoré sme pre potreby tejto práce spracovali i za odvetvovú úroveň. Špecifikácia individuálnej jednotky obsahuje údaje tiež o veku, čo umožňuje sledovať starnutie v jednotlivých odvetviach a regiónoch. Databáza je budovaná od roku 2007 a zahŕňa obdobie rokov 2005 až 2015. V priemere sa dotýka 3,7 milióna obyvateľov ročne.

2.2. Analýza vývoja zamestnanosti v regiónoch a odvetviach z aspektu starnutia

Odvetvový profil starnutia Slovenska za obdobie 2005 až 2015 je charakteristický vysokým a postupne rastúcim podielom zamestnaných nad 50 rokov v zdravotníctve, vzdelávaní, vo verejnej správe, obrane a v poľnohospodárstve.

Priemerné ročné tempo rastu podielu zamestnaných nad 50 rokov bolo v národnom hospodárstve 2,08 %. Najrýchlejšie sa v uvedenom období „starlo" v zdravotníctve, verejnej správe, obrane a v poľnohospodárstve.[21]

V ktorých odvetviach sa na Slovensku „starne" výraznejšie?

Mierne zvýšenie podielu zamestnaných nad 50 rokov, v porovnaní s východiskovou pozíciou, je za odvetvie priemysel. Jediným reálne „mladým" odvetvím sú Informácie a komunikácie.[22] Vzhľadom na výzvy spojené s nástupom štvrtej priemyselnej revolúcie je tento fakt veľmi žiaduci.

Z pohľadu využívania disponibilného produkčného potenciálu pôdohospodárstva SR je stav vo vekovej štruktúre zamestnaných v poľnohospodárstve a lesníctve nie optimistický, je vážny. Osoby nad 50 rokov predstavujú takmer 50 % z celkového počtu zamestnaných. Starnutie bolo odštartované spolu s krízou v roku 2008, ktorá len predĺžila postupný exodus mladých pracovníkov z pôdohospodárstva nastúpený v začiatku transformácie slovenskej ekonomiky. Vtedy sa mzdové nožnice poľnohospodárov a ostatných v národnom hospodárstve začali roztvárať.

V procese transformácie sa oficiálne sledoval kurz zvyšovania produktivity práce v poľnohospodárstve, čo sa odchodom vysokého počtu pracovníkov aj dosiahlo súčasne s redukciou stredných odborných škôl a učilíšť pripravujúcich mládež pre profesie v odvetví poľnohospodárstva, ale i potravinárstva. S odstupom času sa prichádza na to, že takto smerovaný vývoj v školstve nebol najšťastnejší a v niektorých školách, ktoré zostali, sa profilujú nové typy profesií pre potreby poľnohospodárstva.

---

[21] Priemerné ročné tempo: v zdravotníctve 3,69, vo verejnej správe a obrane 3,71 a v poľnohospodárstve 3,2.

[22] Priemerné ročné tempo: v odvetví informácie a komunikácie bolo – 2,26.

Aj vo vzdelávaní je vysoký podiel zamestnaných nad 50 rokov (45 %), ktorý mierne rastie. Profesia pedagóga je poznačená dôsledkami transformácie spoločnosti, kedy sa dôraz na individualitu pretavil i do rastúcich konfliktov medzi pedagógmi, študentmi a rodičmi, zvýšili sa nároky na psychickú odolnosť učiteľa, čomu dlhodobo nezodpovedalo mzdové ohodnotenie, ale aj spoločenské uznanie. Spoločenský status pedagóga upadal a tým sa spolu s nedostatočným príjmom stal dôvodom pre stratu záujmu o pedagogické štúdium a zotrvanie mladých učiteľov v systéme vzdelávania.

Podobnú vekovú štruktúru možno v súčasnosti nájsť i v odvetví verejná správa, obrana a sociálne zabezpečenie. Väčšinou ide o služby administratívneho charakteru (služby štátneho charakteru bežne vykonávané verejnou správou[23]), ktoré po osamostatnení sa Slovenska a jeho vstupe do EÚ zväčšili svoje kapacity.

G r a f 2.1

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** národného hospodárstva (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

[23] Tieto činnosti zahrňujú uzákonenie a právny výklad zákonov a zabezpečenie ich dodržiavania, ako aj správu programov, ktoré sú na nich založené, činnosti v oblasti legislatívy, daní, národnej obrany, verejného poriadku a bezpečnosti, imigračné služby, služby v oblasti zahraničných vecí a správy vládnych programov.

Mimoriadne vážnym problémom je starnutie zamestnaných v zdravotníctve. Ide o trend, ktorý sa ani po desiatke rokov nepodarilo zvrátiť, a ktorý úzko súvisí s mzdovou hladinou, pracovným a organizačným poriadkom a tiež so špecifickým spôsobom transformácie tohto odvetvia, vrátane privatizácie. Nepomerne vyššie mzdové ohodnotenie v Rakúsku i v Českej republike redukuje slovenské počty domáceho disponibilného zdravotníckeho personálu nielen s vysokou a vyššou kvalifikáciou.

Ak sa na starnutie cez odvetvia pozrieme na regionálnej úrovni zistíme, že jeho profil je diferencovaný nielen z hľadiska výšky podielu zamestnaných nad 50 rokov, ale aj v rýchlosti starnutia. Rozdielna je aj hierarchia odvetví z aspektu starnutia, čo vyplýva zo štruktúry a ekonomickej výkonnosti potenciálu v tom ktorom kraji. Podiel zamestnaných nad 50 rokov sa na úrovni krajov pohybuje v intervale od 29 do 32 %.

Dlhodobo budované administratívne centrá výkonu moci štátu, produkčnej sféry, služieb a vzdelávania sú sústredené v Bratislavskom kraji (v Bratislave). Priemerné ročné tempo starnutia je najnižšie spomedzi všetkých krajov (0,55 %). V čase totiž dochádzalo/dochádza k najvyváženejšej náhrade (omladzovaniu) zamestnaných z ostatných regiónov Slovenska, predovšetkým z jeho východných oblastí.

Ako z nasledujúceho obrázku vyplýva, najvyšší a mierne rastúci podiel zamestnaných nad 50 rokov je v odvetví vzdelávanie, za ním nasleduje poľnohospodárstvo s málo významnou váhou produkčnej činnosti a zamestnanosti. Ročné tempo starnutia je v poľnohospodárstve najvyššie (2,84 %) spomedzi všetkých vybraných odvetví hospodárskej činnosti v kraji.

Za povšimnutie stojí aj pomer podielu zamestnaných nad 50 rokov vo vzdelávaní (55 %) a podielu zamestnaných nad 50 rokov v informáciách a komunikáciách (15 %). Kým v prvom prípade ide väčšinovo o štátny sektor, v druhom o privátny komerčného charakteru, kde sú mzdy mladých zamestnancov len relatívne vyššie, práca najmä úväzkového typu, kde nie je dostatočne veľký priestor na vytváranie tlaku na rast miezd (napr. call centrá). Vysoký je tiež podiel zamestnaných nad 50 rokov v zdravotníctve (43 %), ročné tempo predstavuje až 2,49 %. V Bratislavskom kraji je spomedzi všetkých krajov najstarší medicínsky personál a najpomalšie tempo starnutia. Mohlo by to znamenať, že už absolventi zdravotníckych stredných škôl

a univerzít hľadajú pracovné miesta mimo regiónu. Odlev mladého kvalifikovaného zdravotníckeho personálu je dlhodobo ovplyvnený vyššou úrovňou miezd v medicínskych zariadeniach v blízkych mestách Rakúska, ale aj Českej republiky. Vzhľadom na mimoriadne zaujímavé ohodnotenie práce v priemysle v kraji priťahuje toto odvetvie mladých ľudí významnejšie, čím sa realizuje obmena pracovníkov intenzívnejšie – rast podielu zamestnaných nad 50 rokov je najpomalší.

G r a f 2.2

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Bratislavskom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Zásadný rozdiel v rýchlosti starnutia zamestnaných v regiónoch SR, exemplárny prípad Prešovský kraj

Protipólom Bratislavského kraja je kraj Prešovský, charakteristický najrýchlejším ročným tempom starnutia zamestnaných v SR (najvyššie tempo rastu podielu zamestnaných nad 50 rokov). Podiel zamestnaných nad 50 rokov predstavuje až 32 % z celkovo zamestnaných. Z miest a obcí tohto

kraja sa najvýznamnejšie posúva mladá pracovná sila západným a južným smerom. Primárnym dôvodom je dopytovanie sa po lepšie ohodnotenom pracovnom mieste, alebo pracovnom mieste ako takom mimo regiónu. S touto orientáciou dlhodobo úzko korešponduje vývoj miery nezamestnanosti, ktorej vysoká úroveň vo viacerých okresoch ukazuje na problémy formovania regionálneho trhu práce. Vysoké hodnoty sú aj v ukazovateli dlhodobá nezamestnanosť (Pauhofová – Stehlíková, 2017). Predpokladáme, že kraj opäť postupne stráca významnosť[24] z pohľadu využívania ľudského potenciálu v oblasti správy regiónu, ako aj oblasti, ktorá má byť súčasťou tzv. ekonomicky silného regiónu, napojeného na koridory globálnej úrovne, o čom svedčí aj signifikantne rýchle tempo starnutia v odvetviach ako verejná správa a obrana (priemerné ročné tempo 4,6 %) a v priemysle (3,92 %). V každom z týchto odvetví sa starne v porovnaní s ostatnými krajmi najrýchlejšie. Pritom v priemysle kraja je najvyšší podiel zamestnaných nad 50 rokov. Kraj nepatrí k regiónom, v ktorých by bolo možné počítať s intenzívnym využívaním produkčného potenciálu poľnohospodárstva, nakoľko tento má napríklad jednu z najnižších boníl pôdy pre poľnohospodárske účely. Určitú úroveň zamestnanosti v minulosti zabezpečovali skôr pridružené výroby poľnohospodárskych družstiev (nepoľnohospodárska výroba a napr. stavebné činnosti) a štátne majetky. Ako z nasledujúceho obrázku (graf 2.3) vyplýva vysoký podiel zamestnaných nad 50 rokov je tiež vo vzdelávaní a v zdravotníctve. Najnižší podiel zamestnaných nad 50 rokov je v informáciách a komunikáciách (9 %). V porovnaní s ostatnými krajmi má však Prešovský kraj najnižší podiel zamestnaných nad 50 rokov v zdravotníctve a vzdelávaní, ale za vzdelávanie je vykázané najrýchlejšie tempo rastu tohto podielu.

V Banskobystrickom kraji možno registrovať za sledované obdobie taktiež vyššie tempo rastu podielu zamestnaných nad 50 rokov (2,69 %) i keď nižšie ako v kraji Prešovskom.

---

[24] Ekonomický potenciál regiónu sa intenzívne budoval od 60. rokov 20. storočia a znamenal pre Východ Slovenska jednoznačný prínos v znižovaní diferencií v ekonomickej výkonnosti regiónov, ako aj rozdielov v životnej úrovni v porovnaní so zvyškom Slovenska.

G r a f 2.3

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Prešovskom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

G r a f 2.4

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Banskobystrickom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Poľnohospodárstvo, kde je najvyšší podiel zamestnaných nad 50 rokov v regióne neplní významnú produkčnú funkciu, v minulosti bola zamestnanosť riešená tiež cez nepoľnohospodárske činnosti – pridruženú výrobu poľnohospodárskych družstiev a štátnych majetkov. V súčasnosti je starnutie zamestnaných evidentné predovšetkým vo verejnej správe a obrane (priemerné ročné tempo 4,58 %) a kontinuálne v zdravotníctve (4,11 %), v ktorom pracuje až 41 % osôb nad 50 rokov. V priemysle je zamestnaných takmer 30 % osôb nad 50 rokov. Najnižší podiel zamestnaných nad 50 rokov je v odvetví informácie a komunikácie (16 %), ale na rozdiel od ostatných krajov je možné postrehnúť, že dochádza k miernemu rastu veku v štruktúre zamestnancov. Aj v tomto kraji, podobne ako v kraji Prešovskom, sa nachádzajú najmenej rozvinuté okresy, ktoré sú charakteristické signifikantne vysokou mierou nezamestnanosti, taktiež okresy, kde je i vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti. Nastúpený trend starnutia populácie je v tomto kraji sprevádzaný zásadnými problémami formovania trhu práce. Významná časť mladej populácie rozširuje stavy nezamestnaných, alebo odchádza za prácou mimo región, mimo Slovensko. Reálne slabé pracovné príležitosti v regióne majú vplyv na to, že v poľnohospodárstve pracuje v porovnaní s ostatnými krajmi SR najnižší podiel zamestnaných nad 50 rokov.

Dlhodobo prevláda názor o dvoch zásadných póloch rozvoja a rastu[25] Slovenska v západovýchodnom smere, ktoré reprezentujú Bratislava a Košice. Rozdiely v starnutí zamestnancov medzi týmito pólmi a ich zázemiami sú zreteľné v niekoľkých rovinách. Kým v Bratislavskom kraji starnú zamestnanci mimoriadne pomalým tempom (0,55 % priemerné ročné tempo), tak v Košickom kraji podstatne rýchlejšie (2,59 %). Možno predpokladať, že aj z Košického kraja je do Bratislavy určitý odchod za prácou krátkodobého či dlhodobého charakteru. Na rozdiel od Bratislavského kraja je v Košickom kraji podiel zamestnaných nad 50 rokov vo vzdelávaní významne nižší (45 %) a tempo starnutia pomalšie. Zreteľným je i rozdiel v starnutí zamestnancov v odvetví informácie a komunikácie, kde je v Košickom kraji badateľný pokles podielu pracovníkov nad 50 rokov a mierne nižší je podiel

[25] Nie v zmysle určenia kam majú „prúdiť“ financie zo štrukturálnych fondov EÚ, ale z aspektu ekonomickej výkonnosti regiónov.

zamestnaných nad 50 rokov v odvetví priemyslu. Podobne je to i v prípade zdravotníctva s tým, že v Košickom kraji v poslednom období podiel zamestnaných nad 50 rokov v zdravotníctve mierne klesol. Najrýchlejšie tempo starnutia možno registrovať za verejnú správu a obranu a zásadne rýchlo sa „omladzuje“ odvetvie informácií a komunikácií.

G r a f 2.5

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Košickom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

V Košickom kraji existujú veľké diferencie v ekonomickom potenciáli miest a obcí, ktoré disponujú i rôznou demografickou základňou a mierou jej ekonomického využitia. Medzi nimi sa nachádzajú tiež niektoré najmenej rozvinuté okresy, definované cez vysokú mieru nezamestnanosti (medzi nimi ani jeden z okresov Bratislavského kraja napr. nie je). Znamená to, že významné štrukturálne zmeny v rámci transformačného procesu, ktoré sa týkajú produkčnej základne kraja, zanechávajú naďalej stopy v problémoch formovania regionálneho trhu práce a adekvátneho využívania ľudského

potenciálu v tomto kraji.[26] Treba ešte doplniť, že produkčná schopnosť poľnohospodárstva v Košickom kraji je pomerne vysoká, predstavuje dobrú platformu pre výrobu domácich poľnohospodárskych komodít a ich následné spracovanie v potravinárskom priemysle v lokálnych podmienkach. V tejto súvislosti možno za negatívum považovať vysoký podiel zamestnaných nad 50 rokov v poľnohospodárstve (48 %) a vysoké tempo starnutia v sledovanom období (3,62 %).

Starnutie zamestnaných nad 50 rokov v Trenčianskom kraji nepodliehalo v sledovanom období takým výkyvom ako tomu bolo v ostaných krajoch.

G r a f 2.6

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v **Trenčianskom kraji (%, 2005** – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Mierne zmeny v starnutí zamestnaných nad 50 rokov v Trenčianskom kraji možno registrovať len v roku 2008, kedy sa skokom zvýšil podiel

[26] Aktuálnou sa stáva otázka možného ohrozenia veľkého počtu pracovných miest, čo by mohlo byť výsledkom zmeny majiteľa U.S. Steel Košice v roku 2017.

zamestnaných nad 50 rokov v stavebníctve a v roku 2009 i v poľnohospodárstve, verejnej správe a obrane. Ide o odvetvia s výrazne vysokým podielom zamestnaných nad 50 rokov (49 %; 47 %). Tendenciou starnutia je poznačené i odvetvie vzdelávania a zdravotníctva. Istá stabilizácia vo vekovej štruktúre je zreteľná za odvetvie informácií a komunikácií.

V Trnavskom kraji možno v sledovanom období registrovať pomalšie tempo rastu podielu zamestnaných nad 50 rokov ako v ostatných krajoch (s výnimkou kraja Bratislavského). Platí to za odvetvie priemyslu. V stavebníctve sa v posledných rokoch mierne znižuje vek v štruktúre zamestnancov. V priemysle je predpoklad ďalšieho „omladzovania“ zamestnaných, súvisiace so zavádzaním viaczmennej výroby v automobilovom priemysle (t. č. už na 4 zmeny – tzv. víkendová).

G r a f 2.7

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Trnavskom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Najrýchlejšie sa v Trnavskom kraji starne v odvetví verejná správa, obrana a v odvetví zdravotníctva. Signifikantne vysoký podiel zamestnaných nad 50 rokov je vo vzdelávaní (44 %), vo verejnej správe a obrane (45 %), v zdravotníctve (41 %). No najvýraznejšie je proces starnutia zreteľný v poľnohospodárstve. Podiel zamestnaných nad 50 rokov je až 51 %. Keďže v Trnavskom kraji sú jedny z lepších podmienok pre poľnohospodársku výrobu možno tento fakt považovať za negatívum, ktoré prezentuje znižovanie záujmu o udržanie poľnohospodárskej výroby domácej proveniencie v strednodobom a dlhodobom časovom horizonte. Nejde teda iba o problémy využitia mladého ľudského potenciálu vo vhodnej poľnohospodárskej oblasti, ale najmä o zásadne slabú podporu využitia existujúceho štrukturotvorného potenciálu poľnohospodárstva z aspektu priaznivých prírodných podmienok, obmedzovanie produkčných možností tohto odvetvia i vo väzbe na národnú potravinovú bezpečnosť. Logika alokovania investícií do rôzneho typu masových výrob je možno opodstatnená vzhľadom na dopravnú a logistickú infraštruktúru (ktorá je iste primárna pre uvažovanie zahraničných investorov), z pohľadu potreby riešenia národohospodárskeho využitia potenciálu regiónov a nezamestnanosti sa však vynárajú otázky o skutočných efektoch takýchto aktivít pre Slovensko v ekonomickej a sociálnej oblasti.

Za Nitriansky kraj je pri sledovaní vývoja podielu zamestnaných nad 50 rokov možné zaznamenať, že krivky za jednotlivé odvetvia majú takmer identický tvar ako línie vývoja v prípade odvetví za kraj Trnavský.

Predpoklady využívania produkčného potenciálu poľnohospodárstva (bonita pôdy) sú však v tomto kraji najlepšie na Slovensku, preto je zvlášť v týchto podmienkach zarážajúci veľmi vysoký – až 50 %-ný podiel zamestnaných nad 50 rokov v odvetví. V tejto súvislosti je charakter možných dôsledkov takéhoto vývoja ešte zásadnejší ako v prípade Trnavského kraja. Okrem toho, zamestnaní v poľnohospodárstve v Nitrianskom kraji v sledovanom období starli o niečo rýchlejšie ako v kraji Trnavskom (predovšetkým do roku 2008).[27]

---

[27] Starnutie úzko súvisí s odchodom zamestnaných v mladších vekových skupinách mimo poľnohospodárstva. Situácia zvlášť v najvhodnejších podmienkach pre poľnohospodárstvo je veľmi vážna, nakoľko zdedenú pôdu nemá kto obhospodarovať, jej prenájom je veľmi nízky (cca 50 euro/ha ročne). Častým východiskom pre zlepšenie finančnej situácie je jej predaj. Domáci farmári si však vzhľadom na disponibilitu svojich príjmov nemôžu dovoliť pôdu kúpiť, resp. len v obmedzenej miere. Do hry vstupujú špekulanti snažiaci sa pôdu skupovať za 4,5 až

Nielen v prípade Nitrianskeho kraja, ale všetkých regiónov s priaznivými podmienkami pre poľnohospodárstvo je dôležité pripomenúť, že hospodárenie na pôde patrí medzi kľúčové aktivity tvorby vidieckeho prostredia a potravinovej bezpečnosti štátu.

G r a f 2.8

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Nitrianskom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

5 tisíc euro/ha, čo predstavuje približne štvrtinu, resp. tretinu ceny v starých členských krajinách EÚ. Niektorí ju nakupujú iba kvôli získaniu dotácií. Tí prví čakajú na umožnenie prístupu cudzincov k slovenskej pôde. Zatiaľ je totiž v platnosti zákon, ktorý obmedzuje prístup cudzincov k slovenskej pôde, ale Komisia EÚ žiada tento zákon zmeniť, nakoľko podľa nej diskriminuje ostatných štátnych príslušníkov členských krajín EÚ. Problémom však je, že istú časť poľnohospodárskej pôdy na Slovensku (približne 80 tisíc ha) už za čias Dzurindovej vlády získali poľnohospodárske podniky s dánskou, holandskou, rakúskou a talianskou majetkovou účasťou. Nový zákon za čias Ficovej vlády (v roku 2014) skomplikoval prístup cudzincov k pôde napríklad tým, že stanovil nákupcom pôdy minimálne 10-ročný pobyt v SR (podobne je to aj v Maďarsku).

V Nitrianskom kraji sa v období 2005 – 2015 starlo najvýraznejšie v zdravotníctve (priemerné ročné tempo 4,71 %), verejnej správe a obrane (4,38 %).

Jediným odvetvím, ktoré zaznamenalo zníženie podielu zamestnaných nad 50 rokov sú informácie a komunikácie. Veková štruktúra vo vzdelávaní sa po roku 2008 stabilizovala, ale i toto odvetvie je charakteristické vysokým podielom zamestnaných nad 50 rokov (43 %).

Možno usudzovať, že pokles záujmu o nízko ohodnotenú prácu v poľnohospodárstve, vzdelávaní i v zdravotníctve sa spolu so zúžením pracovného prestoru v poľnohospodárstve, podobne ako aj v iných regiónoch, premietol v náraste záujmu o odbory budúcnosti v oblasti informácií, komunikácií a v priemysle. Do úvahy je potrebné zobrať aj nie nevýznamný odchod za prácou do západnejších regiónov Slovenska i do zahraničia.

V Žilinskom kraji je pre proces starnutia zamestnaných charakteristické mimoriadne rýchle tempo práve v odvetví poľnohospodárstva, a to za celé sledované obdobie (4,6 %). V roku 2005 v tomto odvetví bolo 31 % zamestnaných nad 50 rokov, v súčasnosti v ňom pracuje už 50 % ľudí nad 50 rokov. Keďže v minulosti prevládala nad poľnohospodárskou činnosťou v rámci pridruženej výroby činnosť nepoľnohospodárska, znamenal rýchly odlev mladých ľudí z poľnohospodárstva omladenie štruktúry pracovníkov predovšetkým v odvetví stavebníctva a priemyslu.

Aj v Žilinskom kraji, podobne ako v Trnavskom, je hlavný dopyt po mladej pracovnej sile smerujúci z automobilového priemyslu a z odvetvia informácií a komunikácií.

Možno tvrdiť, že napriek vysokému podielu zamestnaných nad 50 rokov v odvetví vzdelávania a zdravotníctva, dochádza k istej stabilizácii vo vekovej štruktúre zamestnancov, najmä vo vzdelávaní. Vo verejnej správe a obrane je zaznamenané rýchle tempo starnutia.

G r a f 2.9

Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v **kľúčových odvetviach** v Žilinskom kraji (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Z grafu 2.9 ďalej vyplýva, že ešte v roku 2005 neboli medzi odvetviami významnejšie rozdiely v podiele zamestnaných nad 50 rokov (interval od 22 do 32 %, bez odvetvia informácie a komunikácie). V roku 2015 bol tento interval od 22 do 49 %. V porovnaní s ostatnými krajmi je v Žilinskom kraji v odvetví priemyslu najnižší podiel zamestnaných nad 50 rokov (porovnateľne ako v Trnavskom kraji), mladšia veková štruktúra je i v stavebníctve.

Výsledky dokumentujú nie nevýznamné rozdiely v starnutí zamestnaných podľa odvetví medzi regiónmi. Zvyšovanie podielu zamestnaných nad 50 rokov v jednotlivých odvetviach a regiónoch a rýchlosť týchto zmien koreš-ponduje (viac ako s prirodzeným trendom starnutia populácie v regiónoch), s tvorbou nových pracovných miest spojených s lepším mzdovým ohodnotením a odchodom za touto prácou mimo región (najmä priemysel, informácie a komunikácie, stavebníctvo, zdravotníctvo), zánikom pracovných pozícií a funkcií vo verejnej správe (administratívne zásahy) a s vplyvom exodu mladej pracovnej sily z „málo perspektívneho“ poľnohospodárstva.

Problém nastáva ak v regióne s minimálnym rastom podielu zamestnaných nad 50 rokov, napríklad v priemysle, veľmi rýchlo starnú zamestnaní napríklad v zdravotníctve a školstve. Znamená to, že sa tak postupne vytvárajú predpoklady nižšej a kvalitatívne slabšej úrovne obsluhy potrieb obyvateľov ako v tých regiónoch, kde zamestnaní v priemysle starnú rýchlo.

Ak k zvyšovaniu podielu zamestnaných nad 50 rokov a rýchlym tempom dochádza súčasne vo viacerých odvetviach v regióne možno predpokladať, že región postupne stráca nielen na svojej ekonomickej výkonnosti, ale „prekvapivo“ sa vyľudňuje. Znamená to, že sa zmenšuje využívanie jeho potenciálu na strane základných výrobných faktorov, predovšetkým ľudí a pôdy. Zvlášť markantné je to v prípade poľnohospodárstva. Nastupuje potom otázka či signifikantné využitie potenciálu určitého regiónu je potrebné (štát), ak nie, pre koho je užitočné, aby sa región postupne vyľudňoval (?)? Na jednej strane je určitá rodinná politika štátu, ktorá je v súčasnosti špecificky nastavená (v súlade so svetovými trendmi a úsiliami), na druhej strane je prístup výkonnej moci k rozvoju regiónov Slovenska. Ak sa tieto dve línie spoja v jedno pôsobenie (a tak aj reálne spolupôsobia) a vezmeme do úvahy mzdový vývoj, na koncovke dostávame rast nerovností a priam vylúčenie niektorých regiónov a odvetví z možnosti budúceho rastu a rozvoja.

2.3. Súvislosti vývoja zamestnanosti a demografického vývoja v regiónoch Slovenska

Vychádzajúc z doterajšieho demografického vývoja, zamestnanosti (tiež vývoja profesnej štruktúry po roku 1989) a nezamestnanosti v regiónoch SR a pozerajúc do nie veľmi vzdialenej budúcnosti, môžeme na základe nasledujúcich grafov a obrázkov sformulovať viacero otázok, ktoré sa dotýkajú predpokladov zmien príjmovej nerovnosti a polarizácie medzi regiónmi a vnútri regiónov.[28]

Závažným faktom, na ktorý poukazuje hneď prvý graf je to, že v najmenej rozvinutých okresoch (NRO), ktoré sú takto definované na základe

[28] Problematika vývoja príjmovej nerovnosti a polarizácie na úrovni okresov SR a odvetví bola autormi prezentovaná v publikácii Súvislosti príjmovej polarizácie v SR v roku 2016.

vývoja nezamestnanosti, je proces starnutia pomalší ako v prípade celého Slovenska. Je teda predpoklad, že výraznejšia štátna ingerencia v prípade riešenia problémov na trhu práce v NRO sa bude prolongovať dlhšie obdobie a akčné plány týchto regiónov z pohľadu zamestnanosti bude potrebné v čase inovovať.

Otázne zostáva reálne využitie potenciálu týchto regiónov (predovšetkým ľudských zdrojov, poľnohospodárskej a lesnej pôdy).

Zrýchľovanie starnutia od roku 2016 prináša pre Slovensko celý rad otázok nielen v oblasti zabezpečenia využitia budúceho produkčného potenciálu, ale z pohľadu doterajšieho mzdového vývoja je v súvislosti so starnutím populácie markantným problémom budúci vývoj dôchodkového zabezpečenia (penzijný systém). Zatiaľ sa javí ako určité ukotvenie tohto problému postupné predlžovanie veku odchodu do starobného dôchodku, ktoré sa však môže ukázať nielen ako nedostatočné, ale z dlhodobého pohľadu ako nereálne a neetické.[29]

*V najmenej rozvinutých okresoch SR sa starne pomalšie a **nezamestnanosť je vysoká** – aké sú perspektívy týchto regiónov?*

Diferencie v regionálnych nerovnostiach sú determinované i demografickým vývojom. V tejto súvislosti je želateľné brať do úvahy ten fakt, že existujú významné rozdiely vo vývoji podielu osôb nad 65 rokov na populácii SR a v najmenej rozvinutých okresoch (NRO). Pomalšie starnutie v NRO je vo veľkej miere výsledok väčšieho počtu detí na domácnosť u rómskej populácie. Rozdiely vo vývoji podielu osôb nad 65 rokov na populácii SR a NRO do roku 2035 demonštruje nasledujúci graf. Pre doplnenie k úvahám o náročnosti riešenia problémov v NRO treba dodať, že v týchto okresoch je okrem pomalšieho starnutia tiež vysoká miera nezamestnanosti, i dlhodobej a ochota zamestnať sa u väčšiny populácie je nižšia.

---

[29] Zatiaľ sa hovorí o predlžovaní veku dožitia. Posledné empirické výsledky v oblasti zdravia človeka však dokumentujú nárast chorobnosti, rôznych závislostí, psychických porúch súčasnej mladej generácie, nárast úmrtnosti strednej generácie, ktoré sa s veľkou pravdepodobnosťou nedožijú vysokého veku ako ich rodičia či starí rodičia, resp. pôjde o predčasnú starobu, alebo prežívanie v kritickom zdravotnom stave.

G r a f 2.10

Vývoj podielu osôb nad 65 rokov na populácii v SR a NRO a prognóza do roku 2035 (%, 1996 – 2035)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Štatistického úradu SR a Prognóza obyvateľov regiónov SR z roku 2013.

Z pohľadu krajov SR možno pri porovnávaní východiskovej pozície v roku 1996 a prognózovaného vývoja do roku 2035 usudzovať najrýchlejšie starnutie obyvateľov v Trenčianskom kraji. Expertná demografická skupina predpokladá signifikantné zostarnutie populácie i v Bratislavskom, Nitrianskom a Trnavskom kraji (INFOSTAT, 2013). Menej ako v uvedených regiónoch sa bude starnúť v Banskobystrickom a Žilinskom a najmenej v Prešovskom a Košickom kraji. Definované NRO sa nachádzajú práve v Banskobystrickom, Košickom a Prešovskom kraji.

G r a f 2.11

Vývoj podielu osôb nad 65 rokov na populácii v krajoch SR a prognóza do roku 2035 (%, 1996 – 2035)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Štatistického úradu SR a Prognóza obyvateľov regiónov SR z roku 2013.

So starnutím spojený úbytok obyvateľstva do roku 2035 je možné najvýraznejšie očakávať v okresoch Trenčianskeho kraja (Partizánske, Myjava), v okresoch Nitrianskeho kraja (Levice, Zlaté Moravce, Topoľčany, Šaľa), okresoch Banskobystrického kraja (Veľký Krtíš, Žarnovica, Banská Štiavnica, Detva, Poltár, Brezno), v okresoch Žilinského kraja (Liptovský Mikuláš, Turčianske Teplice), v okresoch Prešovského kraja (Humenné a Medzilaborce) a v Košickom kraji okres Sobrance. Ide o úbytok obyvateľstva v intervale 6 až 11 % v porovnaní s rokom 2013 (INFOSTAT, 2013). O niečo nižšie hodnoty úbytku obyvateľov vykazujú i ďalšie okresy Banskobystrického a Nitrianskeho kraja. Pri lokalizovaní týchto okresov na mape Slovenska

zistíme, že úbytok sa dotýka celého stredného Slovenska a „ťahá sa“ smerom na západ a týka sa aj štyroch okresov na úplnom východe Slovenska, z ktorých dva hraničia s Ukrajinou a dva s Poľskom. Status quo v starnutí obyvateľov okresov SR prezentuje nasledujúci obrázok. Už dnes je teda evidentná zložitá demografická situácia, kedy starnutie v okresoch predznačuje negatívne smerovanie do roku 2035.

O b r á z o k 2.1

Podiel osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Štatistického úradu SR.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.2

Boxploty podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR
(na báze okresov, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Štatistického úradu SR.

Medián podielu 65+ ročných na celkovom obyvateľstve k 01. 01. 2001 a odhadovaný medián podielu 65+ ročných na celkovom obyvateľstve k 01. 01. 2025 a 01. 01. 2029 postupne rastie. V roku 2001 bol jeden okres s extrémne nízkym podielom, v rokoch 2025 a 2029 je predpoklad, že budú dva okresy s extrémne nízkym podielom 65+ ročných na celkovom obyvateľstve. V roku 2001 boli dva okresy s extrémne vysokým podielom 65+ ročných na celkovom obyvateľstve. Kvartilové rozpätie dotknutého ukazovateľa bolo v roku 2001 menšie ako predpokladané kvartilové rozpätie v rokoch 2025 a 2029. Rozdiel horného kvartilu a mediánu v rokoch 2025 a 2029 je menší ako rozdiel mediánu a dolného kvartilu. Znamená to, že keď prevládajú vyššie hodnoty, predpokladá sa zošikmenie rozdelenia doľava. Predpokladané minimálne hodnoty podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR v rokoch 2025 a 2029 sú o málo vyššie ako horný kvartil v roku 2001.

Obrázok 2.3

Boxploty podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR (na mesačnej báze)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Štatistického úradu SR.

Medián podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR od roku 1996 postupne rastie až do konca prognózovaného obdobia. Najskôr pomaly, potom je nárast intenzívnejší. Rovnako variačné rozpätie (rozdiel maximálnej a minimálnej hodnoty) je na začiatku hodnoteného obdobia takmer konštantný, následne narastá. Rovnako je tomu aj v prípade kvartilového rozpätia (rozdiel horného a dolného kvartilu). Od roku 2010 neexistujú a ani v prognóze sa nepočíta s existenciou okresov s extrémne vysokým podielom osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR. Naopak, existencia okresov s extrémne nízkym podielom osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR sa vyskytuje od roku 2000 do konca prognózovaného obdobia. Je otázne nakoľko sa v prognóze pracovalo so zásadnou zmenou sociálno-ekonomických parametrov od roku 2009 na regionálnej báze, zvlášť v okresoch s vysokou mierou nezamestnanosti a nízkou úrovňou miezd.

Vyplatené objemy starobných dôchodkov a miezd možno považovať za premenné, ktoré umožňujú v čase poskytnúť niektoré charakteristiky starnutia a zamestnanosti, aj keď s istými obmedzeniami, vyplývajúcimi napríklad

z administratívnych úprav výšky starobného dôchodku, či minimálnej mzdy. Môžu potvrdiť aj súvislosti s vývojom nezamestnanosti. Sledovanie vývoja podielu starobných dôchodkov na mzdách za sledované obdobie 2005 – 2015 na jednej strane dokumentuje pomalý, postupný proces starnutia a mierny rast miezd za SR. Takmer o 10 bodov vyšší podiel starobných dôchodkov na mzdách za NRO potvrdzuje predovšetkým nižší objem vyplatených miezd, čo korešponduje s vysokou mierou nezamestnanosti v NRO v porovnaní s ostatnými regiónmi SR.

G r a f 2.12

Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v SR a NRO (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Z nasledujúceho grafu je zreteľné ako sa v období 2005 – 2015 vyvíjal podiel starobných dôchodkov na mzdách v krajoch SR. Ak zoberieme do úvahy úroveň miezd a mieru nezamestnanosti, vývoj vzťahu medzi nimi (Pauhofová – Stehlíková, 2017), a sledujeme demografický vývoj v rovine starnutia obyvateľstva, zistíme, že veľmi vysoká hodnota v tomto ukazovateli je za kraj Banskobystrický a Prešovský, za nimi nasleduje kraj Košický, Nitriansky a Trenčiansky. Možno tvrdiť, že starnutie je v týchto krajoch sprevádzané najvyššími úrovňami nezamestnanosti a nízkymi mzdami. Naproti tomu je

kraj Bratislavský a čiastočne i Trnavský charakteristický najnižším podielom starobných dôchodkov na mzdách, čo je napriek postupujúcemu starnutiu spôsobené signifikantne vyššou mzdovou úrovňou v porovnaní s ostatnými regiónmi SR. Výsledky týchto súvislosti znázorňuje nasledujúci graf.

G r a f 2.13

Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v krajoch SR (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Oveľa konkrétnejší obraz o súčasnom stave za dotknutý ukazovateľ na úrovni okresov SR poskytuje nasledujúci obrázok. Kritické hodnoty podielu starobných dôchodkov na mzdách v intervale 48 – 59 % sú za okresy Revúca a Poltár (Banskobystrický kraj) a okres Medzilaborce (Prešovský kraj). Je však potrebné dodať, že vysoké hodnoty tohto podielu sú za veľkú časť okresov stredného Slovenska a na úplnom východe SR. Znamená to výrazné obmedzenia z pohľadu disponibilných príjmov obyvateľstva, ktoré môžu byť nasmerované do oblasti spotreby na jednej strane, na druhej strane sa opäť vynára otázka reálneho využitia ľudského potenciálu v týchto regiónoch v budúcnosti. Inak povedané – otvárajú sa ekonomické a sociálne otázky vývoja pomeru produkčnej základne regiónu a závislosti regiónu na sociálnom a penzijnom systéme spoločnosti.

O b r á z o k 2.4

Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.5

Boxploty podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR
(na báze okresov, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Podiel starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR v roku 2005 (01.06) vykazoval v jednom okrese extrémne vysokú hodnotu. V roku 2011 to bolo v dvoch okresoch a v roku 2015 v jednom okrese. Medián podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR v roku 2011 narástol oproti mediánu v roku 2005. Rozdiel medzi mediánom v roku 2015 a 2011 je zanedbateľný. Pravdepodobnostné rozdelenie v roku 2005 bolo zošikmené doprava, v okresoch ešte prevládali nízke podiely starobných dôchodkov na mzdách. Podľa polohy mediánu, horného a dolného kvartilu v rokoch 2011 a 2015 sa dá hovoriť o rozdelení bez výrazného zošikmenia.

Obrázok 2.6

Boxploty podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR (na mesačnej báze)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Medián podielu dôchodkov na mzdách v hodnotenom období kolísal v rozpätí 24 – 38 %. Počnúc rokom 2008 (zelená čiara) môžeme konštatovať

zvýšenie variačného aj kvartilového rozpätia podielu dôchodkov na mzdách. Zatiaľ čo v roku 2005 a 2006 sa 50 % okresov pohybovalo v rozmedzí 9 p. b., v rokoch 2013 a 2014 bol tento rozdiel až 12 p. b.

Doplňujúcu charakteristiku k vývoju predchádzajúceho ukazovateľa (podiel starobných dôchodkov na mzdách) poskytuje skúmanie vývoja počtu dôchodcov a zamestnancov. Nasledujúci graf udáva vývoj podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch na úrovni Slovenska a za NRO. Vývoj po roku 2008 dokumentuje zvýšenie podielu dôchodcov na zamestnancoch a je výsledkom spolupôsobenia nárastu nezamestnanosti a postupujúceho starnutia. Kým za SR sa tento podiel zvýšil z 50 na 64 %, v NRO to predstavovalo zvýšenie zo 60 na 78 %. Znamená to, že v NRO, ktoré sú menej postihnuté starnutím ako ostatné regióny je tento vysoký podiel dôchodcov na zamestnancoch výsledkom vplyvu vývoja nezamestnanosti. V konečnom dôsledku ide o taký vývoj, v ktorom rastie závislosť týchto regiónov na sociálnom systéme ako takom i do budúcnosti.

G r a f 2.14

Vývoj podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR a NRO
(%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Pri sledovaní dotknutého ukazovateľa za úroveň krajov SR možno na základe vývoja, ktorý dokumentuje nasledujúci graf zistiť, že najvyšší podiel starobných dôchodcov na zamestnancoch je v kraji Banskobystrickom (73 %), za nim nasledujú Prešovský, Košický a Nitriansky kraj (67 %). V tejto súvislosti možno predpokladať, že najväčší vplyv na uvedené výsledky má nižšia miera zamestnanosti a vyššia miera nezamestnanosti. Relatívne vyvážená situácia z pohľadu vývoja dotknutého ukazovateľa je za kraj Bratislavský (54 %), Trnavský a Žilinský.

G r a f 2.15

Vývoj podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v krajoch SR (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Situáciu v dotknutom ukazovateli za úroveň okresov SR v roku 2015 znázorňuje nasledujúci obrázok.

O b r á z o k 2.7

Podiel starobných dôchodcov na zamestnancoch v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.8

Boxploty podielu počtu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR
(na báze okresov, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Medián podielu počtu starobných dôchodcov na zamestnancoch v roku 2005 (01.06) bol nižší ako v roku 2011. V roku 2015 podiel počtu starobných dôchodcov na zamestnancoch oproti roku 2005 výraznejšie nenarástol. V roku 2005 existovali 2 okresy s extrémne vysokým podielom počtu starobných dôchodcov na zamestnancoch. V roku 2011 a 2015 to bol iba jeden okres. V rokoch 2011 a 2015 je kvartilové rozpätie väčšie ako v roku 2005. Rovnako je tomu aj v prípade variačného rozpätia.

Obrázok 2.9

Boxploty vývoja podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR (na mesačnej báze)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Vo vývoji mediánu podielu dôchodcov na zamestnancoch vidieť dva zlomy v roku 2005 a 2008 (zelené čiary). Od roku 2009 je medián podielu dôchodcov na zamestnancoch približne okolo hodnoty 60. Predovšetkým variačné rozpätie, ale aj kvartilové rozpätie sa zvýšilo od roku 2009 (modrá čiara).

Vybrané charakteristiky rozdielov v príjmovej stratifikácii na regionálnej úrovni

Jednoznačná súvislosť medzi starnutím, mzdovým vývojom a nezamestnanosťou sa potvrdzuje pri skúmaní vývoja podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde. V NRO, kde je vysoká miera nezamestnanosti a preukázané nižšie mzdy (Pauhofová – Stehlíková, 2017) a starnutie je menej postupujúce, je vyšší podiel dôchodku na priemernej mzde, vo vývoji v intervale od 55 % do 52 %, v roku 2009 57 %, ako za SR celkom. Rozdiel predstavuje takmer 10 bodov.

G r a f 2.16

Vývoj podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v SR a NRO (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Úroveň krajov predstavuje zaujímavú mozaiku súvislostí vývoja starobných dôchodkov a miezd, kedy je za všetky kraje (s výnimkou Bratislavského a sčasti i Trnavského kraja) charakteristická nízka a stagnujúca úroveň mzdy, na ktorej sa potom starobný dôchodok podieľa od 46 do 52 %.

G r a f 2.17

Vývoj podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v krajoch SR (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Status quo za úroveň okresov dokumentuje nasledujúci obrázok. Je evidentné v koľkých okresoch Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja je situácia zložitá. Mimoriadne vysoký podiel starobného dôchodku na priemernej mzde je vo všetkých NRO. Opäť je nutné pripomenúť, že v týchto okresoch nie je starnutie také rýchle ako v ostatných regiónoch Slovenska, z čoho vyplýva, že neriešenie nezamestnanosti bude v budúcnosti vytvárať silný tlak na sociálny systém a následne viesť k veľkej záťaži z pohľadu penzijného systému.

O b r á z o k 2.10

Podiel priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.11

Boxploty podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde (na báze okresov, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Významnejší pozitívny posun v úrovni miezd nie je možné očakávať, situáciu v zmene súčasného podielu dôchodku na priemernej mzde želateľným smerom môže zabezpečiť len vytváranie nových pracovných miest so mzdou na úrovni zásadne vyššej ako je minimálna mzda. Do akej miery je takýto proces reálny je otázne. Úzko súvisí s nastavením programu využitia potenciálu týchto regiónov (a nielen nich) vo väzbe na určité zmeny súčasnej hospodárskej štruktúry v týchto regiónoch. Má sa na mysli to, do akej miery sa v budúcnosti uvažuje s využitím dotknutého potenciálu pre účely výroby domácej proveniencie a s účasťou obyvateľov SR.

Medián podielu priemerného dôchodku na priemernej mzde sa v roku 2015 nepatrne zvýšil oproti mediánu podielu priemerného dôchodku na priemernej mzde. Tiež sa v roku 2011 a 2015 zmenšilo variačné rozpätie podielu priemerného dôchodku na priemernej mzde. Vo všetkých troch hodnotených rokoch sa zhodne vyskytovali iba dva okresy s extrémne nízkym podielom priemerného dôchodku na priemernej mzde.

O b r á z o k 2.12

Boxploty podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde (okresy, na mesačnej báze)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Medián podielu priemerného dôchodku na priemernej mzde sa v hodnotenom období hýbal v rozpäti 45 – 55 %. Mimo toto rozpätie za každý rok existujú dva vybočujúce podiely priemerného dôchodku na priemernej mzde. Sú to mesiace, keď priemerná mzda stúpla (koncoročné odmeny, 13. plat a pod.) a hodnoty dôchodkov zostali konštantné.

Ďalšou z významných súvislostí vo väzbe na starnutie, vývoj miezd a starobných dôchodkov, ako aj vývoj nezamestnanosti je disponibilita príjmov obyvateľov, ktorá je dôležitá z aspektu predpokladov vývoja spotreby. Pri stagnujúcich, všeobecne nízkych mzdách, relatívne nízkej úrovni starobných dôchodkov a významnom podiele sociálnych príjmov nie je možné dlhodobo očakávať adekvátny rast na strane spotreby.

Reálie vývoja na spotrebiteľskom trhu síce v sledovanom období nevykazovali extrémne vysoký rast cien potravín, zvyšovanie sa dotýkalo skôr výdavkov na bývanie a rôznych oblastí služieb. Rast spotreby však nebol zabezpečovaný zásadným rastom príjmov obyvateľov, ale zväčšovaním ich zadlženosti.

Aj keď sa v sledovanom období do roku 2010 „darilo“ znížiť podiel obyvateľov s príjmom do 300 eur, kríza odštartovaná rokom 2008 spôsobila, že sa tento podiel zafixoval a až do roku 2015 nemenil. Je reálny predpoklad, že sa vzhľadom na mzdový vývoj a rôzne formy administratívnych opatrení v strednodobom horizonte meniť nebude.

Nasledujúci graf dokumentuje rozdiel v tomto ukazovateli medzi úrovňou za SR a NRO. Evidentne je za NRO vyšší podiel osôb s príjmom do 300 eur ako za úroveň SR. Kým za SR ide od 2010 do 2015 o cca 15 % podiel osôb s príjmom pod 300 eur, v NRO je to až 20 %.

G r a f 2.18

Vývoj podielu osôb s príjmom pod 300 eur v SR a NRO (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Ak sa na tento ukazovateľ pozrieme z úrovne krajov zistíme, že najvyšší podiel osôb s príjmom pod 300 eur žije v Nitrianskom kraji (16,5 %), za ním tesne nasledujú kraje Prešovský, Košický a Banskobystrický. Prvenstvo Nitrianskeho kraja determinuje nízka úroveň miezd zamestnaných v poľnohospodárstve a nízka úroveň starobných dôchodkov ľudí, ktorí v poľnohospodárstve pred odchodom na dôchodok pracovali.[30] Všeobecne nízku úroveň miezd v poľnohospodárstve a postupné roztváranie mzdových nožníc oproti ostatným odvetviam ekonomiky sme už komentovali skôr. O niečo

[30] Nedostatočná disponibilita príjmov poľnohospodárov (farmárov) neumožňuje investovať do nákupu ďalšej poľnohospodárskej pôdy, ktorá sa rôznymi špekuláciami, napriek doteraz platnej legislatíve, začína nakupovať osobami (vydávajúcimi sa za trvalo hospodáriacich roľníkov) vo veľkom a má byť ďalej predaná zahraničným záujemcom. Cena poľnohospodárskej pôdy na Slovensku je troj- až štvornásobne nižšia ako v starých členských krajinách Európskej únie.

nižší podiel osôb s príjmom pod 300 eur vykazujú kraje Žilinský, Trenčiansky a Trnavský. Najlepšia situácia v tomto ukazovateli je v kraji Bratislavskom.

G r a f 2.19

Vývoj podielu osôb s príjmom pod 300 eur v krajoch SR (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Priestorový profil tohto ukazovateľa (okresy SR) udáva obrázok 2.13.

Absolútne nedostačujúcu disponibilitu príjmov z hľadiska spotreby reprezentujú okresy, v ktorých je podiel osôb s príjmom pod 300 eur 18 až 21 %.

Nežiaduci je i stav v intervale 15 až 18 %. Uvedené sa dotýka nielen NRO, ale aj ďalších okresov Prešovského, Košického a Banskobystrického kraja.

O b r á z o k 2.13

Podiel osôb s príjmom pod 300 eur v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.14

Boxploty podielu osôb s príjmom pod 300 eur
(na báze okresov SR, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Medián podielu osôb s príjmom pod 300 eur v roku 2011 (01.06) výrazne poklesol oproti roku 2005. Pokles v roku 2015 bol iba veľmi mierny. V rokoch 2012 – 2015 sme zaznamenali veľmi mierny pokles variačného rozpätia (maximum – minimum) podielu osôb s príjmom pod 300 eur. Pokles variačného rozpätia podielu ľudí s príjmom pod 300 eur v roku 2011 oproti roku 2005 bol výrazný. Rovnako v roku 2011 došlo k signifikantnému poklesu kvartilového rozpätia podielu osôb s príjmom pod 300 eur.

Je potrebné pripomenúť, že minimálny podiel ľudí s príjmom pod 300 eur v roku 2005 je takmer rovnaký ako maximálny podiel ľudí s príjmom pod 300 eur v rokoch 2011 a 2015.

Obrázok 2.15

Boxploty podielu osôb s **príjmom pod 300 eur (okresy SR, na mesačnej báze)**

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Vo vývoji podielu osôb s príjmom pod 300 eur môžeme identifikovať niekoľko výrazne sa odlišujúcich etáp, ktoré sú pravdepodobne ovplyvnené rôznymi administratívnymi opatreniami. Ide o kopírovanie celoštátneho

trendu vo všetkých okresoch. Približne od roku 2009 je medián podielu osôb s príjmom pod 300 eur rovnaký. Kým v roku 2005 malo 50 % okresov 30 – 40 % ľudí s príjmom pod 300 eur, v roku 2015 to bolo 12 – 17 %.

Vzhľadom na vývoj úrovne životného minima a minimálnej mzdy do súčasnosti sme sledovali i ďalší ukazovateľ, a to vývoj podielu ľudí s príjmom pod 400 eur.

Porovnaním úrovne za Slovensko a NRO možno zistiť, že podiel ľudí pod 400 eur klesol z 58 % v roku 2005 na 30 % v roku 2015. Naproti tomu za NRO vývoj dokumentuje úroveň až 68 % v roku 2005, ktorá sa znížila na 38 % v roku 2015. Znamená to, že v NRO sa podiel ľudí s príjmom pod 400 eur znížil za sledované obdobie viac, ale len o 2 p. b. v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska. 38 %-ný podiel osôb, ktorých príjem je pod 400 eur však nemožno považovať z pohľadu saturovania potrieb na trhu tovarov a služieb za pozitívny. Ide o to, že podstatnú časť tohto príjmu predstavuje buď minimálna mzda, alebo rôzne druhy sociálnych dávok, resp. veľmi nízky starobný dôchodok.

G r a f 2.20

Vývoj podielu osôb s príjmom pod 400 eur v SR a NRO (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Permanentne najvyšší podiel ľudí s príjmom pod 400 eur v sledovanom období 2005 – 2015 žije v Prešovskom kraji. Kým v roku 2005 predstavovala hodnota tohto ukazovateľa 65 %, do roku 2015 sa znížila na 35 %.

Mierne nižšie hodnoty vykazuje kraj Nitriansky, za nim nasledujú kraje Banskobystrický a Košický. Nižší podiel ľudí s príjmom pod 400 eur je v Žilinskom, Trnavskom a Trenčianskom kraji. Najnižšiu hodnotu v dotknutom ukazovateli vykazuje Bratislavský kraj (21 %), kde sú zásadne vyššie mzdy v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska. Za povšimnutie stojí ten fakt, že z nasledujúceho grafu možno vyčítať akoby tri skupiny krajov, kde prvá skupina sa vyznačuje podielom ľudí s príjmom pod 400 eur v intervale 35 – 32 % (Prešovský, Nitriansky, Banskobystrický a Košický kraj), druhá skupina je reprezentovaná intervalom 27 – 30 % (Žilinský, Trnavský a Trenčiansky kraj) a v tretej skupine sa nachádza s veľkým odstupom jediný kraj – Bratislavský. Od roku 2014 práve za druhú a prvú skupinu možno registrovať prudkejšie zníženie podielu osôb s príjmom pod 400 eur. Uvedené udáva nasledujúci graf.

G r a f 2.21

Vývoj podielu osôb s príjmom pod 400 eur v krajoch SR (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Súčasnú situáciu v dotknutom ukazovateli na úrovni okresov znázorňuje nasledujúci obrázok.

O b r á z o k 2.16

Podiel osôb s príjmom pod 400 eur v okresoch SR (%, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Ako z predchádzajúceho obrázku vyplýva za nedostačujúcu z pohľadu vyššej úrovne spotreby možno považovať situáciu v tých okresoch, v ktorých predstavuje podiel ľudí s príjmom pod 400 eur 37 – 43 %. Ide o okresy Prešovského kraja (Snina, Vranov nad Topľou, Medzilaborce, Stropkov, Svidník, Bardejov, Sabinov), okresy Banskobystrického kraja (Revúca, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Lučenec, Poltár), Košického kraja (Sobrance, Trebišov, Rožňava) a okresy Nitrianskeho kraja (Nové Zámky a Komárno). Možno predpokladať, že vo významnej časti týchto okresov sú príjmy ľudí pod 400 eur reprezentované vzhľadom na mieru nezamestnanosti a zásadný podiel rómskeho obyvateľstva rôznymi druhmi sociálnych príjmov a v mnohých z nich sú pracovné príjmy na úrovni minimálnej mzdy.

Analýzy podporuje využitie boxplotov.

O b r á z o k 2.17

Boxploty podielu osôb s príjmom pod 400 eur (na báze okresov SR, 3 mesiace z roka)

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Medián podielu osôb s príjmom pod 400 eur od roku 2005 (01.06) do roku 2011 a následne do roku 2015 postupne klesal. Variačné rozpätie v roku 2005 bolo o niečo vyššie ako v rokoch 2011 a 2015.

V hodnotených troch obdobiach dochádza k výraznému poklesu horných a dolných kvartilov. V roku 2011 je horný kvartil nižší ako dolný kvartil v roku 2005. Rovnakú situáciu sme zaznamenali v roku 2015, keď horný kvartil bol nižší ako dolný kvartil v roku 2011.

O b r á z o k 2.18

Boxploty podielu osôb s **príjmom pod 400 eur (okresy SR, na mesačnej báze)**

Prameň: Vlastné spracovanie údajov zo Sociálnej poisťovne SR.

Vo vývoji mediánu podielu ľudí s príjmom pod 400 eur môžeme identifikovať tri etapy. V prvej etape medián podielu ľudí s príjmom pod 400 eur postupne klesal, a to z hodnoty 60 na 45 %. Potom osciloval v intervale 40 – 46 %. Následne v roku 2014 nastal zlom a hodnoty mediánu podielu ľudí s príjmom pod 400 eur klesli až k úrovni 30 %. V roku 2015 mala štvrtina okresov ukazovateľ vyšší ako 36 %.

Pri stagnujúcich, všeobecne nízkych mzdách, relatívne nízkej úrovni starobných dôchodkov a významnom podiele sociálnych príjmov nie je možné dlhodobo očakávať adekvátny rast na strane spotreby. Reálie vývoja na spotrebiteľskom trhu síce v sledovanom období nevykazovali extrémne vysoký rast cien potravín, zvyšovanie sa dotýkalo skôr výdavkov na bývanie a rôznych oblastí služieb. Rast spotreby však nebol zabezpečovaný zásadným rastom príjmov obyvateľov, ale zväčšovaním ich zadlženosti. Aj keď sa

v sledovanom období do roku 2010 „darilo“ znížiť podiel obyvateľov s príjmom do 300 eur, kríza odštartovaná rokom 2008 spôsobila, že sa tento podiel zafixoval a až do roku 2015 nemenil. Evidentne je za NRO vyšší podiel osôb s príjmom do 300 eur ako za úroveň SR. Najvyšší podiel osôb s príjmom pod 300 eur žije v Nitrianskom kraji (16,5 %), za ním tesne nasledujú kraje Prešovský, Košický a Banskobystrický. Prvenstvo Nitrianskeho kraja determinuje nízka úroveň miezd zamestnaných v poľnohospodárstve a nízka úroveň starobných dôchodkov ľudí, ktorí v poľnohospodárstve pred odchodom na dôchodok pracovali.

Ak k zvyšovaniu podielu zamestnaných nad 50 rokov (starnutiu) a rýchlym tempom dochádza súčasne vo viacerých odvetviach v tom ktorom regióne možno predpokladať, že región postupne stráca nielen na svojej ekonomickej výkonnosti, ale možno hovoriť aj o jeho postupnom vyľudňovaní. Znamená to, že sa zmenšuje využívanie jeho potenciálu na strane základných výrobných faktorov, predovšetkým ľudí a pôdy. Aké sú však dôvody v orientácii na „slabé“ využívanie potenciálu týchto regiónov? Štát využívať tento potenciál nepotrebuje? Pre koho je „užitočné“ aby sa spomenuté regióny vyľudňovali, stávali sa pasívnymi?

Doterajšie nastavenia sociálnej politiky v oblasti podpory rodiny, ako aj pomerne laxný prístup výkonnej moci k udržaniu stability a k istému vyrovnávaniu rozdielov medzi regiónmi spolu s mzdovou stagnáciou spôsobujú nárast nerovností nielen medzi regiónmi (kraje, okresy), ale aj vnútri nich. Znamená tiež vylúčenie niektorých regiónov a odvetví z možnosti budúceho rastu a rozvoja.

3. RIZIKÁ A RIEŠENIA FINANCOVANIA DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU S **OHĽADOM NA PRÍJMOVÉ** NEROVNOSTI A POLARIZÁCIU

Viaceré štúdie a analýzy o vývoji príjmov na Slovensku potvrdzujú roztváranie nožníc medzi nízkymi a vysokými príjmami, a to tak miezd, ako aj starobných dôchodkov (napr. Pauhofová – Martinák, 2014) ako dvoch hlavných zdrojov príjmov domácností. Systém starobných dôchodkov a jeho financovanie bude v najbližších tridsiatich rokoch pod rastúcim tlakom starnutia slovenskej populácie. Proces starnutia populácie je potvrdený periodicky spresňovanými demografickými projekciami obyvateľstva nielen do roku 2030, ale aj v dlhšom časovom horizonte, t. j. až do roku 2060, po ktorý nateraz siahajú detailnejšie spracované demografické projekcie. Samozrejme, demografické projekcie sú spracované aj na dlhšie obdobie, ale skutočnosť u tohto typu projekcií môže byť diametrálne odlišná na jednej strane a nevyžadujú ani prípravu dlhodobých zmien v hospodárskej či sociálnej politike ako reakciu na prognózovaný demografický vývoj na strane druhej. Demografické projekcie spracované do konca roku 2030 sa však naplnia pomerne s vysokou pravdepodobnosťou pokiaľ ide o počty osôb v produktívnom veku ako základu pre formovanie zdrojov pracovných síl, a preto má význam paralelne s ich precizovaním uvažovať aj o zmenách ekonomickej a sociálnej politiky. Starobné dôchodky sú práve jednou z oblastí, ktoré vyžadujú primerané reakcie sociálnej politiky s dostatočne dlhým časovým predstihom.

V slovenskej spoločnosti začal proces starnutia populácie neskôr ako vo vyspelých západných krajinách EÚ (a to až po roku 1989), ale tento proces svojou intenzitou prekvapil aj demografov.

Slovensko sa už dlhodobo nachádza na posledných priečkach rebríčka krajín EÚ v mierach pôrodnosti. Prepad pôrodnosti po spoločenských zmenách na Slovensku bude mať dlhodobé dôsledky na pomer medzi obyvateľstvom v poproduktívnom a produktívnom veku (index ekonomickej závislosti

starých ľudí),[31] čo bude vytvárať tlak na finančné zabezpečenie zdrojov dôchodkového systému.

Je zarážajúce, že štát ani po už viac ako dvoch desaťročiach od systémových spoločenských zmien, ktoré mali svoj odraz v znižujúcej sa pôrodnosti, doteraz nepripravil žiadnu stratégiu zastavenia či aspoň spomalenia starnutia obyvateľstva. Má sa na mysli taká stratégia, ktorá je zameraná na zvyšovanie pôrodnosti, teda na proces zastavenia, resp. spomalenia procesu starnutia „zdola“ (spojenú s celým radom nadväzujúcich politík, nielen jednorazových platieb v súvislosti s narodením dieťaťa a rodinných prídavkov), a ktorú by hneď po jej spracovaní aj začal realizovať.

Veľmi zdĺhavo sa rieši sociálne vylúčenie veľkej časti rómskej populácie, ktoré je ako celok súhrnným faktorom veľmi vysokej miery pôrodnosti u tejto časti populácie, čo len prehĺbi problémy jej integrácie do majoritnej časti spoločnosti. Naopak, v spoločnosti dochádza k pasívnej adaptácii na starnutie obyvateľstva vo forme spracovania stratégie aktívneho starnutia (MPSVaR SR, 2014). Táto uvažuje s obmedzením poberania predčasného starobného dôchodku, snaha je o zvýšenie imigrácie v podmienkach začínajúceho nedostatku hlavne kvalifikovaných pracovných síl na trhu práce; rezignuje sa na možnosti prípravy kvalifikovaných pracovných síl z vlastných zdrojov vrátane rómskej menšiny a pod. V oblasti dôchodkového systému je toho dôkazom zavedenie silného kapitalizačného dôchodkového piliera už od roku 2004, ktorého potreba sa zdôvodňovala práve intenzívnym starnutím obyvateľstva.

3.1. Východiská a metodiky

Našim zámerom je poukázať na zásadné možnosti (faktory), ktoré štát v blízkej či vzdialenejšej budúcnosti do roku 2030 môže použiť na eliminovanie očakávaných schodkov v ročných bilanciách príjmov a výdavkov dôchodkového systému ako celku (resp. schodku Sociálnej poisťovne SR) v podmienkach starnutia obyvateľstva. Uvedené možnosti (faktory) sú logicky

[31] V slovenskej a českej literatúre sa označuje aj ako index závislosti II. Konkrétne ide o počet obyvateľov v poproduktívnom veku pripadajúcich na 100 obyvateľov v produktívnom veku (INFOSTAT, 2002).

spracované a zdôvodnené v rôznej analytickej hĺbke, pretože nie všetky sa doteraz používajú v slovenských podmienkach na dosiahnutie rovnováhy v príjmoch a výdavkoch dôchodkového systému a o všetkých faktoroch nie je dostatok exaktných informácií.

Východiskom úvah o možnom znižovaní napätia medzi príjmami a výdavkami dôchodkového systému ex ante je vývoj počtu dôchodcov, ktorý vychádza zo súhrnnej dlhodobej prognózy slovenského hospodárstva spracovanej prostredníctvom prognostického modelu tímom expertov v EÚ SAV (Domonkos – Jánošová – Ostrihoň, 2015; Ostrihoň, 2016) v podmienkach starnutia slovenskej populácie.

Samotná analýza bilancie príjmov a výdavkov dôchodkového systému ex post je ovplyvnená viacerými javmi, ktoré bránia metodicky čistému zostaveniu časových radov finančných ukazovateľov a ich väzieb na vekovú štruktúru obyvateľstva a na analýzu javov, ktoré sprevádzali príjmové diferencie v starobných dôchodkoch. Treba spomenúť posúvanie (rast) dôchodkového veku pre ženy i mužov po dôchodkovej reforme v roku 2003 (ktorá vstúpila do platnosti od začiatku roka 2004), zavedenie druhého kapitalizačného piliera a meniace sa sadzby odvodov do I. a II. dôchodkového piliera, podmienky vyplácania starobných dôchodkov, štvornásobné otvorenie II. kapitalizačného piliera a s tým súvisiaci spätný presun úspor z dôchodcovských správcovských spoločností do Sociálnej poisťovne SR (do I. dôchodkového piliera) a pod. Podstatnou zmenou vo vyplácaní dôchodkov bolo stanovenie vekovej hranice pre odchod do predčasného starobného dôchodku najskôr dva roky pred dovŕšením „riadneho“ dôchodkového veku a sprísnenie podmienok jeho poberania. Okrem toho Sociálna poisťovňa SR obhospodaruje aj iné systémy sociálneho poistenia, napríklad systém nemocenského poistenia, úrazového poistenia, systém poistenia v nezamestnanosti a pod., pričom náklady na správu vykazuje spoločne. Okrem toho Sociálna poisťovňa SR vypláca aj štátom hradené dôchodkové dávky, ktoré nie sú financované z odvodov na starobné poistenie, aj keď celkový objem je pomerne nízky (sem patrí napr. aj vianočný príspevok k dôchodkom). V období 2004 – 2015 dochádzalo k permanentným zákonným presunom finančných prostriedkov zo štátu na Sociálnu poisťovňu za tzv. poistencov štátu a k dotovaniu jednotlivých poistných systémov zo štátneho rozpočtu

z dôvodu pomerne vysokej časti odvodov z miezd zamestnancov a zamestnávateľov do II. kapitalizačného piliera na osobné dôchodkové účty sporiteľov. V uvedenom období po vstupe Slovenskej republiky do EÚ v roku 2004 (zhodou okolností v tom istom roku, od ktorého začal platiť nový dôchodkový systém), nastali javy v zamestnanosti, ktoré nadobudli nové kvantitatívne i kvalitatívne parametre. Osobitný vplyv na financovanie dôchodkového systému mala napríklad práca v zahraničí, ktorá sa prejavila pohybmi v počte poistencov Sociálnej poisťovne SR, konkrétne v znížení objemu odvodov aj do dôchodkových fondov (starobného a invalidného). Z toho dôvodu dochádzalo a dochádza k prerušeniu povinného i dobrovoľného poistenia osôb v jednotlivých poistných systémoch. Podľa informácií zo Sociálnej poisťovne SR Štatistické ročenky z oblasti dôchodkového poistenia, ktoré každoročne publikuje Sociálna poisťovňa SR, neobsahuje dôchodcov, ktorí dostávajú čo len minimálnu platbu zo zahraničných dôchodkových systémov. Tieto osoby sú vylúčené zo štatistického zisťovania pre potreby spracovania hlavných štatistických zostáv Sociálnej poisťovne SR, čo môže do určitej miery viesť ku skresleniu publikovaných dát. Podstatnejší rast počtu dôchodkov a objemu finančných prostriedkov plynúcich na Slovensko zo zahraničia možno však očakávať až ku koncu dvadsiatych rokov vzhľadom na vekovú štruktúru pracovných síl, ktoré pracovali v zahraničí.

Napriek všetkým uvedeným skutočnostiam sme pristúpili k analýze štatistických dát Sociálnej poisťovne SR. Prvú časť takto koncipovanej analýzy ex post, založenej výlučne na individuálnych dátach obsahovala už 4. kapitola v minuloročnej monografii Pauhofová a kol. (2016). V tejto publikácii sa sústredíme na demografické aspekty starnutia populácie a ich priemet do problémov dôchodkového systému, na charakteristiku tendencií v doterajšom vývoji bilancie príjmov a výdavkov dôchodkového systému, na potenciál miery solidarity v dôchodkovom systéme a načrtneme špecifiká faktorov ovplyvňujúcich príjmy a výdavky dôchodkového systému. Vytvárame tak priestor pre komplexnejší pohľad na perspektívu vývoja príjmových nerovností a polarizácie v slovenskej spoločnosti.

3.2. Demografické aspekty starnutia populácie a ich priemet do problémov dôchodkového systému

Základným parametrom, od ktorého závisí udržateľnosť financovania priebežne financovaných dôchodkových systémov (systému „pay-as-you go“) je index ekonomickej závislosti starých ľudí. Tento index vyjadruje pomer medzi počtom obyvateľov v poproduktívnom a produktívnom veku. V konečnom dôsledku ani tento index nie je rozhodujúci pre očakávané problémy vo financovaní dôchodkového systému vzhľadom na skutočnosť, že v produktívnom veku je vždy pomerne veľká časť populácie, ktorá aktívne nepracuje (invalidi, nezamestnaní, práceschopné osoby mimo trhu práce; sem možno zaradiť aj osoby v zahraničí; v neposlednom rade osoby v príprave na povolanie). Tým sa zhoršuje pomer medzi starými ľuďmi v poproduktívnom veku a aktívnymi osobami v produktívnom veku, ktorí pracujú, odvádzajú odvody do priebežného dôchodkového systému, a z ktorých sa potom vytvárajú a vyplácajú starobné dôchodky. U počtu osôb v produktívnom veku sa prirodzene v čase môže meniť tiež pomer medzi zamestnanými a nezamestnanými, teda miera zamestnanosti ako presnejšia forma indikátora „miery ekonomickej aktivity“.[32] Pri analýzach údajov vychádzajúcich z demografie má veľký význam taxatívne stanovený vek odchodu do dôchodku. Graf 3.1 udáva vývoj indexu ekonomickej závislosti starých ľudí za obdobie 1985 – 2015.

---

[32] Zdôrazňujeme, že do budúcnosti môže financovanie dôchodkového systému pozitívne ovplyvniť aj rast miery zamestnanosti. Slovensko stále zaostáva za mierou zamestnanosti stanovenou ako optimálny cieľ Ekonomickou komisiou v dokumente Európa 2020 pre Európsku úniu ako celok (kde veková skupina v produktívnom veku je definovaná v rozpätí 20 – 64 rokov). Ak optimálny cieľ pre celú EÚ bol stanovený na úrovni 75 % v roku 2020, Slovensko je stále pod touto cieľovou úrovňou; v roku 2012 – 65,1 % a v roku 2015 – 67,7 % (European Union, 2017). Za tri roky teda Slovensko zvýšilo mieru zamestnanosti o 2,6 p. b. Aj keď sa programové obdobie dokumentu Európa 2020 o pár rokov skončí, cieľom hospodárskej politiky musí byť podpora rastu miery zamestnanosti vekovej skupiny 20 – 64 ročných aj po roku 2020, čo bude mať pozitívny vplyv aj na financovanie dôchodkového systému. Týmto problémom sa podrobne nezaoberáme, lebo miera zamestnanosti bola úzko prepojená v prognostickom modeli s vývojom počtu zamestnaných a s vývojom počtu dôchodcov. Pozitívny vplyv rastu miery zamestnanosti na dôchodkový systém sa môže oslabiť, ak bude rast zamestnanosti založený na odpúšťaní platenia odvodov (vrátane odvodov do dôchodkového systému) zamestnávateľom či zamestnancom. Pre naše ďalšie úvahy o problémoch financovania dôchodkového systému sme vychádzali z počtu dôchodcov.

G r a f 3.1

Vývoj indexu ekonomickej závislosti starých ľudí (1985 – 2015)

Prameň: Vlastný graf na základe údajov INFOSTAT-u.

Z údajov v grafe 3.1 vyplýva, že zhoršenie indexu ekonomickej závislosti starých ľudí začalo okolo roku 2005, čo sa prekrýva aj so začiatkom zavedenia II. kapitalizačného dôchodkového piliera. Po roku 2010 došlo k ďalšiemu zhoršeniu tohto indexu, a to tak pri hranici poproduktívneho veku na úrovni 60 rokov ako aj 65 rokov.[33] Je zrejmé, že predlžovanie taxatívne stanoveného dôchodkového veku nad úroveň 60 rokov (konkrétne na úroveň 62 rokov) zmiernilo rast tohto indexu, ak sa hranica dôchodkového veku rovná hranici poproduktívneho veku. V roku 2015 pripadalo na 100 osôb v produktívnom veku asi 30 osôb v poproduktívnom veku (60+), resp. asi 20 osôb pri vyššom vyjadrení poproduktívneho veku (65+). Podstatné pre udržateľnosť financovania dôchodkového systému je skutočnosť, že do budúcnosti sa tento ukazovateľ bude naďalej zhoršovať (graf 3.2).

[33] Vypočítať presný index ekonomickej závislosti starých ľudí v období rokov 2005 – 2015 je prakticky nemožné vzhľadom na vysoký počet poistencov, ktorí boli a stále sú v prechodnom období na zjednotenie dôchodkového veku na úroveň 62 rokov a u ktorých sa dôchodkový vek stanovoval a stanovuje individuálne s presnosťou na deň.

G r a f 3.2

Vývoj počtu dôchodcov (v tis.) a indexu starnutia do roku 2030

Prameň: Vlastný graf z údajov Ostrihoň (2016) a Výskumného demografického centra INFOSTAT-u.

V grafe 3.2 sú vypočítané hodnoty dôchodcov s ohľadom na rast priemerného veku dožitia (berúc do úvahy určovanie dôchodkového veku podľa Zákona o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z.) a hodnoty indexu starnutia sú vypočítané z nízkeho variantu „Projekcie obyvateľstva SR“ spracovanej v roku 2012 Výskumným demografickým centrom INFOSTAT-u. Ukazuje sa, že od spracovania poslednej projekcie obyvateľstva dochádza k naplňovaniu predpokladov práve uvedeného nízkeho variantu Projekcie obyvateľstva.

Keď zaznamenáme obrovský nárast počtu starobných dôchodcov … bude finančná udržateľnosť dôchodkového systému?

Porovnanie počtu dôchodcov napočítaných z makroekonomického modelu dlhodobého rastu slovenskej ekonomiky a počtu obyvateľov v produktívnom veku umožnilo vypočítať tiež ďalšie parametre počtu dôchodcov a ich rastu do roku 2030.

T a b u ľ k a 3.1

Prírastky počtu dôchodcov a ich rast do roku 2030 (v tis.)

	Počet dôchodcov	Hypotetický počet dôchodcov pri konštantnom indexe starnutia roku 2015	Prírastok dôchodcov	Rast počtu dôchodcov oproti roku 2015
	v tis.			%
2015	995,8	995,8	0,0	–
2016	1 027,9	987,4	32,1	3,2
2017	1 050,7	981,5	22,8	5,5
2018	1 073,2	975,9	22,5	7,8
2019	1 094,4	971,4	21,2	9,9
2020	1 113,6	967,5	19,3	11,8
2015 – 2020	–	–	117,9	–
2021	1 130,7	964,1	17,1	13,6
2022	1 145,7	961,3	15,0	15,1
2023	1 160,7	959,3	15,0	16,6
2024	1 175,3	958,1	14,5	18,0
2025	1 187,7	956,9	12,4	19,3
2020 – 2025	–	–	74,0	–
2026	1 200,8	956,2	13,2	20,6
2027	1 214,6	955,1	13,7	22,0
2028	1 227,3	953,8	12,7	23,2
2029	1 237,8	952,8	10,5	24,3
2030	1 246,3	952,0	8,5	25,2
2025 – 2030	–	–	58,6	–
2015 – 2030	250,5	–43,8	–	–

Poznámka: Údaj o počte starobných dôchodcov v roku 2015 (ktorý bol už prognózovaným údajom vzhľadom na vstupné dáta z Projekcie obyvateľstva z roku 2012) sa líši od skutočného počtu starobných dôchodcov o 36,4 tis., čo možno považovať za prípustnú toleranciu pre ďalšie prognózované hodnoty.

Prameň: Vlastný výpočet z údajov Ostrihoň (2016) a z údajov Výskumného demografického centra INFOSTAT-u.

Z údajov tabuľky 3.1 vyplýva, že rast počtu starobných dôchodcov bude intenzívnejší do roku 2020 (rast od roku 2015 za 5 rokov až o 117,9 tis.), v rokoch 2020 – 2025 sa zníži na 74,0 tis. a v rokoch 2025 – 2030 na 58,6 tis. To znamená, že už v najbližších rokoch bude narastať tlak na finančné zdroje dôchodkového systému, ktorý sa zmierni po roku 2020, resp. po roku

2025. Vzhľadom na starnutie obyvateľstva a znižujúci sa podiel obyvateľstva v produktívnom veku v pomere k dôchodcom (osobám v poproduktívnom veku) by do roku 2030 mal proporcionálne k počtu osôb v produktívnom veku (za predpokladu, že by sa zachovali relácie z roku 2015) poklesnúť počet starobných dôchodcov o 43,8 tis. osôb (995,8 tis. – 952,0 tis.). *Naopak, nastane rast počtu starobných dôchodcov súhrnne až o 250,5 tis. osôb, čo detailnejšie charakterizuje závažnosť finančnej udržateľnosti dôchodkového systému v prognózovanom období a v jeho čiastkových obdobiach.* Pritom prognózovaný rast počtu dôchodcov je nižší, ako by bol rast počtu dôchodcov, ak by v nateraz platnom dôchodkovom systéme nebol zabudovaný mechanizmus rastu dôchodkového veku v závislosti od priemerného veku dožitia.

Dôchodkovú reformu z roku 2003 možno charakterizovať dvoma základnými princípmi, a to zavedením II. kapitalizačného dôchodkového piliera a novým spôsobom výpočtu starobných dôchodkov z I. priebežného dôchodkového piliera. Bilancia príjmov a výdavkov dôchodkového systému od roku 2005 až doteraz (do roku 2016 podľa analyzovaných dát) odráža všetky jeho zmeny, ktoré boli zamerané predovšetkým na zmiernenie pôvodne nastavených veľkých rozdielov vo výpočte novopriznávaných starobných dôchodkov v I. priebežnom dôchodkovom pilieri.

Zdôrazňujeme, že dôchodkový systém je z hľadiska financovania, aj keď sa v Sociálnej poisťovni SR vytvárajú špecifické dôchodkové fondy (starobný a invalidný), jednotný a financujú sa z neho všetky druhy dôchodkov (starobné, predčasné starobné, vdovské, vdovecké a sirotské), z ktorých je značná časť vyplácaná v súbehu so starobnými dôchodkami. Financovanie jednotlivých druhov dôchodkov nie je prísne determinované príjmami od ekonomicky aktívnych osôb do jednotlivých fondov, ktoré reprezentujú druh odvodu na špecifický druh poistenia v rámci sociálneho poistenia.

Ak sa má odpovedať na otázku, do akej miery je stratový (či ziskový) dôchodkový systém[34] ako celok za predpokladu, že by sa mal financovať iba z prvotných príjmov, a to odvodov od EAO (ekonomicky aktívnych osôb)

---

[34] Pod pojmom „dôchodkový systém“ z hľadiska financovania rozumieme finančné prostriedky vynaložené v danom roku na všetky druhy dôchodkov (starobné, predčasné starobné, invalidné, vdovské, vdovecké a sirotské) vrátane odvedených úspor na SDS.

a z odvodov za poistencov štátu, potrebný je detailnejší pohľad hlavne na štruktúru príjmov Sociálnej poisťovne SR, resp. dôchodkového systému (akákoľvek diskusia o výdavkoch je v daných súvislostiach irelevantná, pretože ide len o zákonné nároky jednotlivcov vyplývajúce zo Zákona o sociálnom poistení). Odpoveď je zároveň otázkou, či sú správne nastavené parametre odvodov na dôchodkové poistenie.

Hlavné príjmové finančné položky, z ktorých sa financuje dôchodkový systém, sú tri. Ide o príjmy a) na starobné poistenie, b) na invalidné poistenie a c) príjmy z poistného do rezervného fondu solidarity (zároveň ide o tri samostatné odvody explicitne uvedené v Zákone o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z.). V detailnej štruktúre príjmov Sociálnej poisťovne SR je každý z uvedených troch príjmov rozdelený na: poistné, príjmy za poistencov štátu, pokuty a penále, dlžné poistné a ostatné príjmy. Osobitne u príjmov na starobné poistenie vystupujú podpoložky „poistné – dobrovoľný návrat do I. piliera z II. piliera“ a „príjmy zo Sociálnej poisťovne SR“.

Vzhľadom na to, že dôchodkový systém obsahuje aj II. kapitalizačný pilier, ktorého prostriedky odvádza Sociálna poisťovňa SR na SDS (súkromné dôchodkové sporenie), a tieto prostriedky chýbajú v I. priebežnom dôchodkovom pilieri, je dôchodkový systém ako celok pasívny a musí byť dotovaný zo štátneho rozpočtu. Okrem toho sa často opomína skutočnosť, že dôchodkový systém je dotovaný z iných druhov sociálneho poistenia, a to zo základného fondu nemocenského poistenia, základného fondu úrazového poistenia, základného fondu garančného poistenia a základného fondu poistenia v nezamestnanosti. Graf 3.3 zachytáva vývoj hlavných príjmových položiek dôchodkového systému.

Z grafu 3.3 vyplývajú výrazné nepravidelnosti v príjmoch na starobné poistenie (hlavné diferencie vo vývoji boli ovplyvnené zmenou odvodov do I. a II. dôchodkového piliera) a na to nadväzujúce zmeny v transferoch z ostatných fondov sociálneho poistenia a v transferoch zo štátneho rozpočtu. Vzhľadom na vyššie uvedené podpoložky troch hlavných príjmov dôchodkového systému uvádzame, že podiel odvodov ekonomicky aktívnych osôb kolísal v analyzovanom období v rozpätí od 83,22 % (v roku 2015) do 92,80 % (v roku 2016) a podiel od poistencov štátu v rozpätí od 3,51 % (v roku 2015) do 4,74 % (v roku 2013).

G r a f 3.3

Hlavné príjmové položky dôchodkového systému (príjmy na starobné poistenie, invalidné poistenie, príjmy z poistného do rezervného fondu solidarity; transfery z **iných druhov sociálneho poistenia, transfery zo štátneho rozpočtu)** (v tis. eur, 2005 – 2016)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Podiel transferov do dôchodkového systému na výdavkoch na dôchodky (vyplácané z I. dôchodkového piliera)[35] zachytáva graf 3.4.

[35] Transfery do dôchodkového systému ako celku sú súčasne transfermi do I. dôchodkového piliera, pretože časť odvodov (vo forme „postúpených príspevkov“) odvádza Sociálna poisťovňa na SDS.

G r a f 3.4

Podiel transferov (dotácií) na výdavkoch na dôchodky (v rámci I. piliera) (%, 2005 – 2016)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z grafu 3.4 vyplýva, že podiel transferov spolu do dôchodkového systému ako celku (resp. do I. dôchodkového piliera) je väčší ako podiel postúpených príspevkov na SDS. To indikuje fakt, že dôchodkový systém musí byť dotovaný viac ako predstavujú úspory na individuálnych účtoch sporiteľov v II. dôchodkovom pilieri. Inými slovami – aj I. dôchodkový pilier je pri súčasnom nastavení odvodov stratový.

Pohľady na deficit I. piliera dôchodkového systému

Ak opustíme prísne väzby jednotlivých bilančných položiek Sociálnej poisťovne SR a zložitý systém transferov medzi jednotlivými bilančnými položkami a fondmi Sociálnej poisťovne SR (vzhľadom na časový posun medzi dňom povinnosti zaplatiť odvody za ekonomicky aktívne osoby a dňom

ich skutočnej platby do Sociálnej poisťovne SR) i potrebu vysokej rezervy Sociálnej poisťovne SR na hladké vyplácanie starobných dôchodkov, *možno súhrnný deficit dôchodkového systému* (čo je v podstate deficit I. dôchodkového piliera) *vyjadriť ako rozdiel medzi súčtom transferov z ostatných sociálnych fondov sociálneho poistenia a transferov zo štátneho rozpočtu a „postúpenými príspevkami na SDS“* (ako bilančnej položky v Bilancii príjmov a výdavkov dôchodkového poistenia v Sociálnej poisťovni SR). Tento prístup predpokladá, že dofinancovávanie I. dôchodkového piliera by malo byť maximálne len do výšky odvedených úspor v II. dôchodkovom pilieri.

K deficitu I. dôchodkového piliera možno pristupovať z dvoch hľadísk:

a) transfery do I. dôchodkového piliera (a súčasne do dôchodkového systému ako celku) z iných fondov poistenia predstavujú nesystémový prvok a sú dlhodobo neudržateľné; tieto transfery sú možné len preto, že nedochádza k plnému využívaniu týchto poistných fondov (napr. dlhodobo je známe, že Slovenská republika patrí k štátom EÚ, kde sú jedny z najnižších náhrad miezd v prípade nezamestnanosti); pri tomto výpočte deficitu dôchodkového systému ako celku (resp. I. dôchodkového piliera) treba transfery započítať do deficitu,

b) akceptujú sa transfery z iných druhov poistenia a transfery zo štátneho rozpočtu by mali byť akceptované len do výšky odvodov na SDS (t. j. do výšky „postúpených príspevkov na SDS“ ako bilančnej položky Sociálnej poisťovne SR); transfery zo štátneho rozpočtu vyššie ako „postúpené príspevky na SDS“ predstavujú deficit I. dôchodkového piliera.

Hlavné bilančné položky pre výpočet deficitu dôchodkového systému (súčasne I. dôchodkového piliera) v absolútnych hodnotách za analyzované obdobie podľa jednotlivých rokov a podľa dvoch uvedených prístupov obsahuje tabuľka 3.2.

T a b u ľ k a 3.2

Bilančné položky dôchodkového systému Sociálnej poisťovne SR potrebné pre výpočet deficitu (v tis. eur, 2005 – 2016)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Príjmy na starobné poistenie (bez transferov zo ŠR)	1 952 460	1 843 696	1 995 948	2 201 857	2 125 521	2 011 752	2 169 793	2 320 725	3 094 650	2 990 578	3 758 596	3 393 208
Príjmy na invalidné poistenie	681 843	738 147	822 629	925 441	891 140	899 622	970 359	996 241	1 054 820	1 096 534	1 163 444	1 232 466
Príjmy z poistného do rezervného fondu solidarity	511 101	580 313	651 275	737 132	691 210	689 589	809 872	784 257	835 503	878 567	933 197	991 416
Transfery z ostatných fondov sociálneho poistenia	590 188	355 506	467 371	265 552	399 000	135 000	320 000	236 000	333 000	406 000	430 600	427 000
Transfery zo ŠR	0	637 323	670 517	567 616	875 300	1 517 216	1 402 405	1 408 333	673 544	900 895	452 983	365 324
PRÍJMY spolu	3 735 592	4 154 985	4 607 740	4 697 598	4 982 171	5 253 179	5 672 429	5 745 556	5 991 517	6 272 574	6 738 820	6 409 414
Postúpené príspevky na SDS	304 715	605 673	749 791	815 192	780 266	800 202	839 951	804 857	413 627	437 966	444 626	465 360
VÝDAVKY na I. dôchodkový pilier	3 627 865	3 981 857	4 386 366	4 532 318	5 035 171	5 244 936	5 391 079	5 639 830	5 894 195	6 242 010	6 414 481	6 485 394

Prameň: Sociálna poisťovňa SR a vlastné výpočty.

Graf 3.5 udáva mieru deficitu (prebytku)[36] dôchodkového systému (I. dôchodkového piliera) v jednotlivých rokoch podľa dvoch uvedených prístupov k jeho výpočtu.

G r a f 3.5

Deficit (resp. prebytok) dôchodkového systému vyjadrený podľa dvoch prístupov ako podiel výdavkov na dôchodky z I. dôchodkového piliera (%, 2005 – 2016)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Tak deficity podľa prístupu a), ako aj podľa prístupu b) v grafe 3.5 svedčia o nedostatočne nastavených odvodoch na I. dôchodkový pilier. Popri postúpených odvodoch na SDS, ktoré chýbajú v I. dôchodkovom pilieri (a ktoré sú zabezpečované zo štátneho rozpočtu), musí byť financovanie I. dôchodkového piliera dotované prostredníctvom tak z transferov z iných druhov sociálneho poistenia, ako aj zo štátneho rozpočtu.

---

[36] Deficit je logicky deficitom príjmov (nie výdavkov) dôchodkového systému, ale aby bolo možné vypočítať tento deficit podľa dvoch uvedených hľadísk (prístupov), museli sme príslušné bilančné položky dôchodkového systému Sociálnej poisťovne SR porovnať s výdavkami na dôchodky.

Ďalej sme preskúmali, do akej miery je hlavná položka príjmov na starobné poistenie, a to poistné od ekonomicky aktívnych osôb, závislé od počtu poistencov na starobné poistenie (graf 3.6).

G r a f 3.6

Vývoj počtu poistencov a poistného (odvodov na starobné poistenie) od ekonomicky aktívnych osôb a od poistencov štátu (v tis. eur, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z grafu 3.6 vyplýva, že línie oboch indikátorov sa priblížili hlavne po roku 2011. K tomu prispelo najmä zvýšenie maximálnych vymeriavacích základov pre odvody do jednotlivých dôchodkových fondov. Počet poistencov za celé predchádzajúce analyzované obdobie významne kolísal predovšetkým z dôvodu odchodu pomerne veľkého počtu mladších pracovných síl do zahraničia. Po odštartovaní finančnej a hospodárskej krízy sa ľudia zamestnaní v zahraničí začali na Slovensko vracať, a tým vzrástol aj počet poistencov na starobné poistenie. Vývoj počtu poistencov na starobné poistenie výrazne kolísal z hľadiska vekových skupín (graf 3.7).

G r a f 3.7

Podiely poistencov na starobné poistenie z **počtu obyvateľov podľa vekových** skupín (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Na grafe 3.7 je zreteľný pokles podielov poistencov na starobné poistenie na počte obyvateľov príslušnej vekovej skupiny u vekových skupín 20 – 29, 30 – 39 a 40 – 49-ročných. Jediným vysvetlením nižšieho podielu poistencov na počte obyvateľov uvedených vekových skupín je intenzívnejší odchod z týchto vekových skupín za prácou do zahraničia a následne ich postupný návrat na Slovensko, aj keď treba vziať do úvahy skutočnosť, že permanentne dochádzalo k starnutiu obyvateľstva a prechodu časti obyvateľov (a poistencov) do vyššej vekovej skupiny. Rast počtu poistencov prispel k rastu poistného po roku 2011 (čo je zrejmé z grafu 3.6).

Pre priebežné financovanie I. dôchodkového piliera bolo významné rozdelenie miezd a na jeho základe rozdelenie priemerných vymeriavacích základov[37] pre odvody na starobné poistenie podľa veku poistencov. Priebeh oboch indikátorov v rokoch 2005, 2010 a 2015 zachytávajú grafy 3.8a), b) a c).

[37] Priemerné vymeriavacie základy boli vypočítané z celkových objemov vymeriavacích základov a z počtov poistencov na starobné poistenie v jednotlivých rokoch.

G r a f 3.8

Priemerný vymeriavací základ (pre odvody) a **priemerná mzda podľa veku** v rokoch 2005, 2010 a 2015 (v eurách)

a) 2005

b) 2010

c) 2015

Prameň: Vlastný graf na základe údajov Sociálnej poisťovne SR a ŠÚ SR.

Napriek tomu, že údaje o priemernej mzde v grafoch 3.8a) až c) sú za päťročné vekové skupiny, z porovnania vývoja medzi rokmi 2005 až 2015 jasne vyplýva rýchlejší rast miezd nižších vekových skupín oproti starším vekovým skupinám. Najvyššie mzdy z hľadiska veku sa v rokoch 2010 a 2015 presunuli do vekovej skupiny 30 – 35-ročných. Možno predpokladať, že zvýšenie miezd i zvýšenie priemerných vymeriavacích základov pred odchodom do starobného dôchodku (okolo veku 60 rokov) je spôsobené aj započítavaním tzv. odchodného, t. j. niekoľkých mesačných platov a miezd, z ktorých sa taktiež musia platiť odvody na sociálne, resp. starobné poistenie. Aj keď nejde o veľmi výrazné rozdiely v úrovni miezd podľa vekových skupín (medzi rokmi 2005 až 2015), tento jav má významné konzekvencie pre financovanie dôchodkového systému.

Praktizovaný model odmeňovania podľa veku, keď hlavne v súkromnom sektore majú vyššie mzdy mladí zamestnanci a rast miezd sa zastaví zamestnancom okolo 40-tich rokov (v porovnaní s rýchlejším rastom miezd mladších zamestnancov), spôsobuje nižší rast starobných dôchodkov oproti situácii, keby mzdy neustále s vekom lineárne rástli až do momentu odchodu do starobného dôchodku, teda do dosiahnutia dôchodkového veku.

Klasický model odmeňovania, ktorý donedávna platil vo vyspelých ekonomikách (napr. Nemecko, Holandsko, Dánsko), a to neustály rast miezd

so stúpajúcim vekom, už neplatí ani v týchto vyspelých ekonomikách. Stále častejšie pozorovať zaostávanie, resp. pokles miezd v poslednej vekovej päťročnej i desaťročnej vekovej skupine pred dosiahnutím dôchodkového veku.

Na Slovensku spomenutý klasický model odmeňovania podľa veku už pomerne dlho neplatí, keď sa spomenutý klasický model odmeňovania začal transformovať počnúc rokom 1989; mzdy sú vyššie u mladších vekových skupín, a z toho dôvodu aj vyššie odvody na starobné poistenie mladších vekových skupín. V porovnaní s minulosťou na jednej strane ide o negatívny jav a odráža zhoršenie postavenia starších zamestnancov na trhu práce.[38] Na druhej strane má tento jav pozitívny vplyv na financovanie starobných dôchodkov v I. priebežnom dôchodkovom pilieri. Inak povedané, ak majú mladší zamestnanci vysoké mzdy, platia aj vyššie odvody, ktoré postačujú na výplatu relatívne nižších starobných dôchodkov v priebežnom dôchodkovom pilieri. Treba pripomenúť, že nižšia početnosť mladších vekových skupín, aj keď odvádzajú relatívne vysoké odvody, znižuje tento pozitívny efekt na financovanie starobných dôchodkov z I. priebežného dôchodkového piliera.

3.3. Miera solidarity v dôchodkovom systéme

Očakávaný nedostatok finančných prostriedkov na krytie starobných (a všetkých súvisiacich druhov) dôchodkov opäť nastolí problém primeranosti ich rozdielov vzhľadom na predchádzajúci príjem (mzdu) dôchodcu počas aktívneho veku. Od dôchodkovej reformy v roku 2003 (ktorá vstúpila do platnosti 1. 1. 2004) sa postupne zvýšil vymeriavací základ na platenie odvodov do dôchodkového fondu z trojnásobku priemerného vymeriavacieho

---

[38] Zmena modelu odmeňovania podľa veku má veľmi veľa príčin (upozorňujeme, že v individuálnych prípadoch sa situácia môže výrazne líšiť od trendov pozorovaných vo vekových segmentoch pracovných síl ako celku). Z potenciálnych príčin uvádzame zastarávanie profesií a kvalifikácií starších zamestnancov; neochota ale aj objektívna nemožnosť plnej rekvalifikácie starších zamestnancov, ochota mladších zamestnancov k vyššiemu pracovnému nasadeniu; neplatenie nadčasovej práce mladším zamestnancom na pracovných miestach s duševným charakterom práce, osobitne typickej práce pri počítačoch, celkovo nízka priemerná kvalifikačná náročnosť pracovných miest v slovenskom priemysle, ktorá nevyžaduje dlhoročnú a tobôž už celoživotnú prax (o ktorej možno hovoriť len u úzkeho okruhu profesií, napr. právnik, lekár a pod.). Preto sa kritickým vekom pre riziko nezamestnanosti stáva veková hranica okolo 50 rokov.

základu na štvornásobok a po určitom čase až na päťnásobok, a to bez toho, aby sa do výpočtu starobného dôchodku započítaval príjem nad trojnásobok priemerného vymeriavacieho základu (v podstate nad trojnásobok priemernej mzdy).

Môže nasledovať ešte jeden krok, a to zrušenie stropu (päťnásobok priemerného vymeriavacieho základu) pre vymeriavací základ podobne, ako je tomu v Českej republike. Tým by sa do dôchodkového fondu dostalo len nepatrne viac finančných prostriedkov, pretože zamestnaných s viac ako päťnásobkom priemernej mzdy je malý počet. Skôr je na mieste diskutovať o všetkých troch formách solidarity medzi vysokopríjmovými a nízkopríjmovými skupinami v dôchodkovom systéme.

Formy solidarity v dôchodkovom systéme

Prvou formou posilnenia solidarity by mohlo byť znižovanie osobného mzdového bodu u osôb s nadpriemerným príjmom a naopak, zvyšovanie osobného mzdového bodu u osôb s nízkymi príjmami. Táto prvá forma solidarity sa uplatňuje pri výpočte novopriznávaných starobných dôchodkov. Vývoj priemerného neupraveného a upraveného mzdového bodu zachytáva graf 3.9a), b) a c).

G r a f 3.9

Vývoj neupraveného a upraveného mzdového bodu (POMB) v priebežnom dôchodkovom pilieri (2004 – 2015)

a) Spolu muži a ženy

b) Muži

c) Ženy

Prameň: Vlastný graf na základe údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z grafov 3.9a) až 3.9c) vyplýva, že solidarita v priebežnom dôchodkovom systéme je v prevažnej miere solidaritou medzi mužmi a ženami navzájom, čo je dané štruktúrou vysokých a nízkych miezd mužov a žien. Pri porovnaní neupraveného a upraveného mzdového bodu u mužov dochádza k paradoxu, keď hodnoty upraveného a neupraveného mzdového bodu sú po roku 2008 v podstate totožné. Intenzívnejší presun finančných prostriedkov zo skupiny vysokopríjmových k nízkopríjmovým skupinám by mohlo značne narušiť motiváciu pracovných síl a v podstate tlak na ešte vyšší podiel

II. kapitalizačného piliera, ktorý je bez úplnej solidarity medzi vysokopríjmovými a nízkopríjmovými skupinami.

Druhou formou solidarity je spôsob valorizácie už priznaných starobných (a aj ďalších druhov) dôchodkov; v podstate ide o spôsob valorizácie dôchodkov u „starodôchodcov“.[39] Na valorizáciu dôchodkov bude musieť nájsť štát (Sociálna poisťovňa SR) dodatočné finančné prostriedky práve v období (do roku 2030) s očakávaným nárastom počtu dôchodcov. V posledných piatich rokoch sa valorizovalo rovnakou absolútnou sumou bez ohľadu na výšku dôchodku (tab. 3.3).

T a b u ľ k a 3.3

Valorizácie dôchodkov pevnou sumou (v eurách, 2013 – 2017); % rastu priemerného dôchodku v roku 2012*

	2013	2014	2015	2016	2017	Prírastok 2013 – 2017	% rastu priemerného dôchodku v roku 2012
Starobný	11,2	8,8	5,2	1,9	8,2	35,3	8,25
Predčasný starobný	11,5	8,9	5,3	1,9	7,9	35,5	9,05
Invalidný do 70 %	5,9	4,5	2,7	1,0	4,0	18,1	8,69
Invalidný nad 70 %	10,1	7,8	4,6	1,7	7,1	31,3	8,84
Vdovský	7,3	5,7	3,4	1,2	5,3	22,9	9,97
Vdovecký	7,3	5,7	3,4	1,2	5,3	22,9	13,02
Sirotský	3,9	3	1,8	0,6	2,6	11,9	9,64
Sociálny	10,1	7,8	4,6	1,7	7,1	31,3	14,95

***** Uvádzame len valorizácie plných, nie krátených dôchodkov.

Prameň: Vlastné výpočty z údajov Sociálnej poisťovne SR.

---

[39] Zámerne sme použili tento termín, pretože sa stále častejšie používa hlavne v dennej tlači. Jedno sémantické vysvetlenie tohto pojmu spočíva v obsahovom rozlíšení dôchodkov ľudí, ktorým boli priznané do 31. 12. 2003 (to sú dôchodky „starodôchodcov“) a dôchodkov ľudí, ktorým boli priznané podľa nového dôchodkového systému od 1. 1. 2004. Druhé sémantické vysvetlenie „starodôchodcov“ spočíva v ich rozlíšení od dôchodcov, ktorým sa dôchodok priznáva (po prvýkrát), t. j. tým osobám v danom roku, ktorým Sociálna poisťovňa SR vypočíta starobný dôchodok a začne ho v danom roku vyplácať. Táto špecifikácia „starodôchodcov“ vyplynula práve z dvoch analyzovaných foriem „solidarity“ v systéme starobných dôchodkov; podľa nášho názoru je logické rozlišovať uvedené dva druhy solidarity v dôchodkovom systéme.

Tento spôsob valorizácie starobných dôchodkov (a druh solidarity) ovplyvnila nízka inflácia, ktorá pridala všetkým druhom „starodôchodcov“, ale bez toho, aby sa podstatnejšie zmenili relácie medzi vysokými a nízkymi dôchodkami, čo bol počiatočný cieľ valorizácie pevnou sumou. Valorizácia ako taká bez ohľadu na to, či sa v budúcnosti bude realizovať formou percentuálneho rastu dôchodkov alebo (druhou) formou solidarity, a to rastom dôchodkov rovnakou absolútnou sumou, ovplyvní objem finančných prostriedkov ako celok určený na starobné dôchodky.

Objem finančných prostriedkov určených na valorizáciu dôchodkov v nominálnom vyjadrení značne kolísal. Je zrejmé, že krízové obdobie vyžadovalo vyčlenenie vyšších objemov finančných prostriedkov určených na valorizáciu dôchodkov (graf 3.10).

G r a f 3.10

Výdavky na valorizáciu a ich podiel na poistnom (odvodoch na starobné poistenie) od EAO (2006 – 2016)

Poznámka: Rok 2005 nebol k dispozícii. Pripomíname, že valorizácie sa do roku 2008 uskutočňovali k 1. júlu a od roku 2009 k 1. januáru. Sociálna poisťovňa SR vykazuje exaktne objem finančných prostriedkov na valorizáciu len v prvom mesiaci po úprave dôchodkov. Za ostatné mesiace v roku ide o odhady.

Prameň: Vlastné výpočty z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Graf 3.10 svedčí o tendencii k znižovaniu podielu finančných prostriedkov určených na valorizáciu dôchodkov z poistného (odvodov na starobné poistenie) od ekonomicky aktívnych osôb. Priebeh kriviek v grafe 3.10 od roku 2012 nie je totožný, keď od tohto roku prudšie vzrástlo poistné (odvody na starobné poistenie) od ekonomicky aktívnych osôb bez toho, aby úmerne tomu vzrástli aj prostriedky na valorizáciu. Valorizácia sa však zvýšila až v roku 2016.

Treťou formou solidarity (presnejšie „nesolidarity“ v dôchodkovom systéme) je miera, v akej si sporitelia v kapitalizačnom dôchodkovom pilieri môžu sporiť na individuálnych účtoch na svoje starobné dôchodky a ukladať na ne časť z celkových odvodov, ktoré sú obligatórne stanovené zákonom. To znamená, že miera solidarity (resp. miera „nesolidarity“) v celom dôchodkovom systéme je daná v prvom rade pomerom odvodov do I. priebežného a II. kapitalizačného piliera. Čím väčší je podiel odvodov platených do kapitalizačného piliera, tým je nižší objem prostriedkov, na ktoré sa môže aplikovať princíp solidarity v I. priebežnom dôchodkovom pilieri, a tým je nižšia solidarita v celom systéme starobných dôchodkov.

Pri očakávanom náraste potreby finančných prostriedkov dôchodkového systému ako celku je namieste otázka, či po postupnom náraste zo štyroch na šesť percent odvodov do kapitalizačného piliera je, alebo nie je tento odvod (podiel odvodov) vysoký. A to v podmienkach, keď práve vysoký podiel sporiteľov v kapitalizačnom dôchodkovom pilieri z celkového počtu poistencov v Sociálnej poisťovni SR je príčinou vysokého celkového deficitu dôchodkového systému. Ide a pôjde stále o problém financovania dlhého prechodného obdobia „nábehu“ na kapitalizačný pilier, ktorý uvoľní časť zdrojov Sociálnej poisťovne SR až po viac ako 40 rokoch individuálneho sporenia (ale bez toho, aby sa riešili stále rastúce rozdiely v príjmoch vrátane dôchodkov. V tejto súvislosti treba pripomenúť *odstúpenie od kapitalizačných dôchodkových foriem v Českej republike, v Poľsku i v Maďarsku*. Pritom *je zrejmé, že kapitalizačný pilier v podmienkach permanentného starnutia obyvateľstva problém starobných dôchodkov v plnej šírke populácie nemôže vyriešiť. Optimálnym riešením by bolo úplné zrušenie kapitalizačného piliera a náklady na „prechodné obdobie“ na plné zavedenie kapitalizačného piliera presunúť na rast financií na rodinnú politiku, resp. iné súvisiace politiky, ktoré zabezpečia rast mladej, produktívnej populácie*.

V budúcnosti rozsah kapitalizačného piliera bude závisieť od viacerých faktorov. Na tomto mieste bez ich kvantitatívnej predikcie treba spomenúť vývoj miezd mladej generácie, mieru zaisťovania sa finančných inštitúcií pri kúpe anuity, finančné krízy a potenciálnu mieru znehodnotenia individuálnych úspor, ochotu a možnosti štátu dofinancovávať potreby dôchodkového systému ako celku (vrátane I. dôchodkového piliera, nielen náklady prechodu na kapitalizačný pilier) z rozpočtových zdrojov štátu.

Na základe štatistických údajov môžeme uvažovať len o východiskovom stave hlavných parametrov budúceho vývoja kapitalizačného piliera, a to je podiel aktívnych sporiteľov z celkového počtu poistencov na starobné poistenie, ktorý udáva graf 3.11.

G r a f 3.11

Podiel aktívnych sporiteľov z celkového počtu poistencov na starobné poistenie (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z grafu 3.11 vyplýva, že podiel aktívnych sporiteľov z celkového počtu poistencov na starobné poistenie osciluje okolo 50 %, čo je pomerne vysoká hodnota. Súčasťou tohto pohľadu na relatívnu váhu aktívnych sporiteľov v dôchodkovom systéme je aj analýza podielu aktívnych sporiteľov z celkového počtu obyvateľov v mladších vekových skupinách (graf 3.12).

G r a f 3.12

Podiel aktívnych sporiteľov na počte obyvateľov vo vybraných vekových skupinách (%, 2005 – 2015)

Prameň: Vlastný graf z údajov Sociálnej poisťovne SR.

Z grafu 3.12 vyplýva predovšetkým priblíženie sa podielov aktívnych sporiteľov vo vekových skupinách 30 – 39 rokov a 40 – 49 rokov. To svedčí o pomerne stabilnom podiele mladých ľudí vstupujúcich do kapitalizačného piliera (po 25. roku veku), ktorí sa za 16 rokov (2005 – 2015) trvania kapitalizačného piliera postupne presunuli až do vekovej skupiny 40 – 49-ročných. Pokles podielu aktívnych sporiteľov vo vekovej skupine 20 – 29-ročných bol doteraz spôsobený stále rastúcim podielom študentov študujúcich na vysokých školách. Mierny pokles podielu vo vekovej skupine 30 – 39-ročných indikuje, že pravdepodobne sa celkový podiel sporiteľov v II. kapitalizačnom pilieri nebude zvyšovať výraznejšie nad 50 %. To je však značne vysoký podiel a bude výrazne zaťažovať dôchodkové fondy Sociálnej poisťovne SR pri postupnom náraste odvodov do II. kapitalizačného piliera až na 6 % z vymeriavacieho základu.[40]

[40] Kvôli úplnosti pripomíname, že v priebehu analyzovaného obdobia bol II. kapitalizačný pilier otvorený celkom štyrikrát: od 1. 1. do 30. 6. 2008, od 15. 11. 2008 do 30. 6. 2009, od 1. 9. 2012 do 31. 1. 2013 a od 15. 3 do 15. 6. 2015. To malo vplyv na vývoj počtu aktívnych sporiteľov v II. kapitalizačnom pilieri.

3.4. **Špecifické faktory ovplyvňujúce príjmy a** výdavky dôchodkového systému. Súhrn možností **na zmierňovanie deficitu dôchodkového systému**

Očakávanú napätosť medzi príjmami a výdavkami dôchodkového systému v budúcnosti bude nutné riešiť tak na strane obmedzovania výdavkov, ako aj na strane rastu príjmov. Za špecifické faktory obmedzovania výdavkov do budúcnosti treba považovať:

- možnosť regulovania paralelného poberania plného starobného dôchodku a plnej mzdy po dosiahnutí dôchodkového veku,
- možnosť progresívneho zdanenia dôchodkových príjmov bez ohľadu na to, či ide o príjmy z I. priebežného alebo z II. kapitalizačného piliera.

Z rastu príjmov dôchodkového systému[41] (popri raste dotácií zo štátneho rozpočtu a rastu sadzby odvodov do dôchodkového systému buď zo strany zamestnancov, alebo zamestnávateľov) osobitne analyzujeme možnosť podstatného zvýšenia príplatkov za nočnú prácu oproti terajšiemu stavu, následné zvýšenie miezd príslušnej skupiny zamestnancov a zvýšenie objemu odvodov. Dôchodková reforma v roku 2003 zrušila pracovné kategórie, zvýhodnenia pre ženy vzhľadom na počet vychovaných detí a zjednotila dôchodkový vek na 62 rokov.

Dosiahnutie dôchodkového veku je poistnou udalosťou a poistencovi na starobné poistenie vzniká nárok na pravidelnú výplatu starobného dôchodku. Mnoho dôchodcov po dosiahnutí dôchodkového veku však pracuje aj naďalej a v mnohých prípadoch pracujúci dôchodcovia poberajú plnú výšku mzdy (pracujú na plný pracovný úväzok) spolu s plným starobným dôchodkom. Je paradoxné, že v prípade predčasných starobných dôchodcov platí úplný zákaz poberania príjmu z pracovnej činnosti popri poberaniu predčasného starobného dôchodku.

---

[41] Zdôrazňujeme, že za zmenu oproti terajšiemu východiskovému stavu nepovažujeme bežný rast miezd, ktorý možno očakávať, a to aj v súvislosti s rastom minimálnej mzdy a prípadným štruktúrnym presunom väčšieho podielu zamestnancov odmeňovaných v nižších mzdových pásmach do vyšších pásiem (a tým vyššie odvody do dôchodkového systému tak zo strany zamestnancov, ako aj zamestnávateľov); táto tendencia je však málo pravdepodobná, možno skôr predpokladať ďalšie prehlbovanie rozdielov v mzdách v prospech kvalifikovanejších a manažérskych pozícií.

Diskusia k riešeniu problémov s financovaním systému – mzda alebo dôchodok?

Ak bude mať dôchodkový systém problémy s financovaním (s vybilancovaním príjmov a výdavkov dôchodkového systému) poistnou udalosťou pre vyplácanie starobného dôchodku by už nemalo byť len dosiahnutie dôchodkového veku, ale aj strata príjmov z pracovnej činnosti. V extrémnom prípade by mohol platiť princíp „buď mzda, alebo dôchodok", prípadne by sa mala do značnej miery obmedziť možnosť získania plného príjmu z pracovnej činnosti, resp. možnosť poberania plného starobného dôchodku. Konkrétne riešenie by malo vyplynúť z posúdenia situácie na trhu práce i situácie v napätosti príjmov a výdavkov dôchodkového systému.

V posledných rokoch vykazuje Sociálna poisťovňa SR nasledujúce počty „pracujúcich dôchodcov", udáva tabuľka 3.4.

T a b u ľ k a 3.4

Počet pracujúcich dôchodcov podľa druhu pracovnej zmluvy
(r. 2011, 2013, 2015 a 2016)

	2011	2013	2015	2016
Spolu	110 961	192 207	209 919	222 078
Z toho:				
Zamestnanci	102 170	100 009	113 601	123 353
SZČO	7 501	16 545	17 965	18 380
DPO	394	819	472	407
Dohodár	–	66 040	64 384	66 137

Poznámka: SZČO – samostatne zárobkovo činná osoba; DPO – dobrovoľne poistená osoba.

Prameň: Sociálna poisťovňa SR.

Počty pracujúcich dôchodcov z tabuľky 3.4 boli v jednotlivých rokoch ovplyvnené platnou legislatívou. Krátenie možnosti poberania plného starobného dôchodku spolu s možnosťou výkonu pôvodného zamestnania na plný pracovný úväzok bolo by aj sociálne spravodlivejšie voči tým osobám, ktoré vzhľadom na znevýhodnené pracovné prostredie či náročné pracovné režimy (veľký podiel nočnej práce) v žiadnom prípade nemôžu vykonávať

pôvodné povolanie po dosiahnutí dôchodkového veku. O tom, že by mohlo ísť o pomerne veľkú časť usporených prostriedkov svedčí aj graf 3.13 s údajmi o podiele pracujúcich dôchodcov na celkovom počte zamestnaných.

G r a f 3.13

Podiel dôchodcov s reálnou mzdou vyššou ako 400 eur v roku 2016 (%)

Prameň: Inštitút zamestnanosti.

Z grafu 3.13 vyplýva, že podiel zamestnaných dôchodcov vykazuje tendenciu k rastu. Je to dôsledok meniacej sa situácie na trhu práce, keď sa znižuje prílev absolventov škôl vstupujúcich na trh práce a vyhliadky na nájdenie pracovného miesta pre starších ľudí vrátane dôchodcov sa zlepšili. Tento trend možno jednoznačne očakávať aj v časovom horizonte do roku 2030. Nedostatok pracovných síl bude pravdepodobne tlačiť na rast miezd smerom hore a zamestnanie sa dôchodcu pri paralelnom znížení jeho dôchodku by mohlo byť zaujímavé (obzvlášť u dôchodcov s kvalifikovanými profesiami). Dopyt po pracovných silách bude rásť, preto by nemal byť problém aj pre časť dôchodcov nájsť si pracovné miesto.

Osobitosťou dôchodkového systému na Slovensku v porovnaní s dôchodkovými systémami vo vyspelých krajinách EÚ je skutočnosť, že z dôchodkov

sa neodvádzajú žiadne dane. Slovensko tak patrí k malému okruhu bývalých socialistických krajín, kde pretrval systém prerozdeľovania prostriedkov na starobné poistenie bez platenia daní. Do budúcnosti nemožno obísť ani variant, že by mohli byť veľmi vysoké dôchodky zdaňované a odvedené dane by mohli tvoriť dodatočný príjem dôchodkového systému.

Odvod do dôchodkového fondu (podobne ako odvod na zdravotné poistenie či na poistenie v nezamestnanosti) sa v súčasnosti považuje za daň. Po transformácii odvodov na starobné dôchodky nie je dôvod, tak ako je tomu doteraz, uplatňovať princíp, že na príjmy z dôchodkového systému platí úplná daňová úľava. Za predpokladu, že sa v budúcnosti, čo je veľmi pravdepodobné, zväčšia rozdiely medzi vysokými a nízkymi dôchodkami (vrátane dôchodkov vyplácaných bývalým vojakom, policajtom a pod.), bolo by potrebné uvažovať o zavedení zvláštnej dane z dôchodkov (ako formy príjmu štátneho rozpočtu, resp. dodatočného príjmu dôchodkového systému). Evidentné je to u časti dôchodkov z II. kapitalizačného piliera, kde zhodnotenie usporených finančných prostriedkov má charakter zisku z finančných operácií. Samozrejme, sadzba dane z dôchodkov by mala byť progresívna a spočiatku by sa mali začať zdaňovať iba vysoko nadpriemerné dôchodky. Zdaňovať by sa mohli začať najvyššie starobné dôchodky, ktorých počet by súhrnne mohol predstavovať asi 15 % z celkového počtu vyplácaných starobných dôchodkov. Vyplácanie časti nasporených finančných prostriedkov vo forme programového výberu by nemalo byť prekážkou na postupné zdaňovanie dôchodkových príjmov bez ohľadu na to, či pochádzajú z I. alebo II. dôchodkového piliera. Mimoriadna podpora de facto vo forme daňových úľav prakticky motivuje k vstupu do II. kapitalizačného dôchodkového piliera. Štát môže a mal by optimálne regulovať aj motiváciu vstupu do II. kapitalizačného piliera práve vzhľadom na povinnosť zabezpečiť dôstojné dôchodky pre všetkých občanov, ktorí odpracovali dostatočný počet rokov a nemôže zvýhodňovať tých, ktorí riskujú na finančných trhoch. Starobné dôchodky by nemali byť vecou rizika, ale vecou istoty. Odklon od I. dôchodkového piliera je aj prejavom odklonu občanov od dôvery v štát plniť si svoje záväzky vo vyplácaní starobných dôchodkov v budúcnosti.

V poslednom období zaznievajú návrhy[42] na zlepšenie finančnej situácie dôchodcov. Jednotlivé návrhy sú hlavne reakciou na nízku valorizáciu dôchodkov v roku 2016 (u starobných dôchodkov predstavovala len pevnú sumu 1,9 eura). Návrhy sa týkajú možností vyššej valorizácie (nielen podľa „dôchodcovskej inflácie“, ktorou sa majú valorizovať dôchodky od roku 2018 podľa Zákona č. 461 o sociálnom poistení), diferencovanej valorizácie podľa odpracovaných rokov (napr. v hraniciach do 20, 30 a 40 rokov), postupného zavádzania trinásteho dôchodku (na ktorý by sa mohol premeniť terajší „vianočný príspevok“) a pod.[43]

Z hľadiska horizontu úvah o dôchodkovom systéme do roku 2030 by návrhy na jeho akúkoľvek zmenu mali vychádzať a priori z jasne definovaných zásad[44] (ktoré nateraz absentujú), a to aj v súvislosti s rastom podpory pôrodnosti,[45] ktorá z dlhodobého hľadiska môže zmierniť starnutie obyvateľstva a takisto eliminovať budúce riziká vytvárania deficitov v dôchodkovom systéme.

Zdôrazňujeme, že vianočný príspevok k starobným dôchodkom je štátom hradená dôchodková dávka, ktorá sa vypláca mimo systému dôchodkového poistenia. Všetky návrhy na transformáciu vianočného príspevku po jeho potrebnom primeranom náraste (napr. v roku 2015 maximálny vianočný príspevok k dôchodku predstavoval len 21,8 % z priemerného starobného dôchodku) na trinásty starobný dôchodok predpokladajú jeho financovanie z prostriedkov štátneho rozpočtu tak, ako je tomu nateraz a vôbec sa neuvažuje s rastom príjmov dôchodkového systému (od ekonomicky aktívnych osôb, resp. od ich zamestnávateľov).

Treba pamätať aj na počet dôchodcov (resp. ľudí v penzijnom veku), ktorí poberajú dávky v hmotnej núdzi. Pri koncipovaní zásad transformácie dôchodkového systému treba tieto prostriedky a podmienky ich vyplácania

---

[42] Zo strany jednotlivých politických strán súčasnej vládnej koalície v dennej tlači.

[43] Koalícia prichádza pri tvorbe rozpočtu na rok 2018 s novými nápadmi, Pravda 12. 4. 2017.

[44] Jednou z nich by malo byť užšie prepojenie starobných dôchodkov (pochopiteľne nie invalidných dôchodkov) na počet odpracovaných rokov, resp. zvýšenie minimálneho počtu odpracovaných rokov na jeho priznanie či zákonný nárok.

[45] Na tomto mieste uvedieme príklad z Francúzska, kde rodičom, ktorí mali tri deti a viac sa zvyšuje vypočítaný starobný dôchodok o 10 %.

takisto zahrnúť do úvah, akým spôsobom majú byť v budúcnosti financované potreby starých ľudí po dosiahnutí dôchodkového veku. O tom, že ide o nemalý počet ľudí, vypovedá tabuľka 3.5.

T a b u ľ k a 3.5

Počet osôb a dávky v hmotnej núdzi a osoby s vekom 60+ (2005 – 2013)

Rok	Počet osôb v hmotnej núdzi spolu	Dávky v hmotnej núdzi (v mil. eur)	Počet osôb v hmotnej núdzi 60+
2005	381 097	236 420	7 341
2006	380 207	257 252	25 381
2007	381 379	257 573	67 403
2008	315 798	208 521	55 450
2009	321 124	234 393	37 867
2010	372 291	284 207	35 687
2011	366 820	274 290	32 345
2012	357 327	270 705	28 012
2013	359 185	272 361	23 635

Prameň: Databáza Inštitútu zamestnanosti a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny.

Z tabuľky 3.5 vyplýva, že počet ľudí v dôchodkovom veku (60+) závislých na dávkach v hmotnej núdzi enormne vzrástol v rokoch 2007 a 2008. Je pravdepodobné, že ak nárast nízkych dôchodkov do roku 2030 nebude dostatočný vo vzťahu k rastu miezd, počet starých ľudí nad vekovou hranicou 60+ (vrátane dôchodcov) bude rásť oveľa rýchlejšie, a to aj s očakávaným predlžovaním priemerného veku, resp. pravdepodobnosti dožitia sociálne vylúčených osôb.

Čo do dôchodkového systému prinášajú príplatky za nočnú prácu? Slovensko – veľká montážna „linka“ EÚ?

Určitou témou, ktorá sa dotýka rastu príjmov dôchodkového systému je podstatné zvýšenie príplatkov za nočnú prácu: Podľa medzinárodného porovnania charakter priemyselných výrob (montážne haly) prispel na Slovensku k enormnému rastu nočnej práce. V medzinárodnom porovnaní krajín EÚ prislúcha Slovensku prvé miesto v podiele zamestnaných, ktorí vykonávajú obvykle nočnú prácu (graf 3.14).

G r a f 3.14

Podiel zamestnaných pracujúcich obvykle aj v noci (%, r. 2006 a 2015)

Prameň: Vlastný graf na základe údajov EUROSTAT-u.

Z grafu 3.14 vyplýva, že podiel zamestnancov, ktorí pracujú obvykle aj v noci[46] na Slovensku (16,7 %) je 2,7-krát vyšší, ako je priemer EÚ 28 (6,1 %). Je zaujímavé, že Poľsko (2,3 %) ako „transformujúca“ sa krajina má najnižší podiel nočnej práce zo všetkých krajín EÚ v roku 2015 (za zamestnaných, ktorí obvykle pracujú aj v noci, ale Poľsko má vyšší podiel zamestnaných, ktorí pracujú v noci občas). Medzi krajinami s podpriemerným podielom nočnej práce z transformujúcich krajín sú okrem Poľska aj Chorvátsko, Litva, Lotyšsko, Bulharsko, Rumunsko i Česká republika. Extrémne vysoký podiel nočnej práce je svedectvom vysokého využitia technologických zariadení. Nočná práca je taktiež faktorom zvyšovania produktivity

[46] Štatistika EUROSTAT-u poskytuje tri ukazovatele o podiele zamestnaných pracujúcich v noci z celkového počtu zamestnaných v národnom hospodárstve, a to tých, ktorí pracujú obvykle (usually), občas (sometimes) a nikdy (never) v noci. V podiele tých zamestnancov, ktorí pracujú len občas v noci, je Slovensko (6,4 %) pod priemerom EÚ 28 (7,8 %). Podiel tých, čo nikdy nepracujú v noci je logicky na Slovensku spomedzi všetkých krajín EÚ najnižší (76,9 %), keď priemer za EÚ 28 v tomto ukazovateli dosahuje hodnotu 86,1 %.

práce pri montážnych linkách a viaczmenných prevádzkach najmä v automobilovom a elektrotechnickom priemysle na Slovensku. Ale bez adekvátnej úrovne miezd. Preto zvýšenie príplatkov ku mzde vo výške 100 % v spracovateľskom priemysle by bolo iba príspevkom k nateraz nízkym mzdám a kompenzáciou za zhoršené podmienky životného režimu zamestnaných v nočnej práci.[47]

Podľa údajov o zisťovaní ceny práce v roku 2016 dosahovali v priemere všetky príplatky a doplatky a mzdové zvýhodnenia k základnej mzde, t. j. príplatky za prácu nadčas (mzdové zvýhodnenie § 121 ZP[48]), prácu v sobotu a nedeľu, sviatky (§ 122 ZP), mzdová kompenzácia za sťažený výkon práce (§ 124 ZP), za nočnú prácu (§ 123 ZP), doplatok do minimálnej mzdy alebo minimálneho mzdového nároku, za zmennosť za celé národné hospodárstvo len 6,67 % z priemernej mzdy a v priemysle 7,26 % z priemernej mzdy v tomto odvetví (Trexima, s. r. o.).[49] Je vysoko pravdepodobné, že po zavedení stopercentného príplatku za nočnú prácu ku mzde sa podniky budú snažiť zvýšiť zamestnanosť (a tým využitie výrobných kapacít) v druhej zmene a v sobotu, nedeľu a vo sviatok. Preto paralelne so zvýšením príplatku za nočnú prácu musí dôjsť k zvýšeniu príplatku aj za prácu v sobotu a nedeľu a vo sviatok.[50]

Úlohy štátu vo väzbe na riešenie udržateľnosti dôchodkového systému – návrhy

Podľa dvoch zdrojov, a to podľa Projekcie obyvateľstva a prognózy dlhodobého rastu slovenskej ekonomiky, bude nárast počtu dôchodcov v období

---

[47] Návrh na zvýšenie príspevku za nočnú prácu a za prácu cez soboty, nedele a sviatky (ako súčasti problému vyššej zmenovej práce) súvisí logicky aj so zvýšeným zdravotným zaťažením, s vyššou pravdepodobnosťou ochorenia, s negatívnymi dôsledkami na rodinný život, s možnosťou byť s neplnoletými deťmi a pod. Na druhej strane sociálne vylúčené komunity nepracujú vôbec, nielenže v noci a majú čas na rodinný život a na plodenie detí.

[48] ZP = zákonník práce.

[49] Samostatné údaje o jednotlivých príplatkoch a doplatkoch ku mzde nie sú k dispozícii.

[50] Je vecou podrobnejších analýz, o koľko by mal vzrásť príplatok za prácu počas soboty; za odpracovaný čas počas nedele a sviatkov nie je dôvod, aby bol príplatok nižší ako za nočnú prácu.

2015 – 2030 asi 25 %. Tento nárast počtu dôchodcov nebude možné financovať po prvé, jedným druhom zvýšenia príjmov dôchodkového systému a po druhé, bude nutná vyššia miera prerozdelenia prostriedkov dôchodkového systému v rámci posilnenia solidarity medzi vysokopríjmovými a nízkopríjmovými skupinami. Bude preto potrebné využiť optimálnu kombináciu z nasledujúcich možností:

- Rast potreby finančných prostriedkov dôchodkového fondu sa bude vykrývať zo Štátneho rozpočtu, kde budú prúdiť dostatočné prostriedky zo všeobecného zdanenia (daň z príjmov, daň zo zisku právnických osôb, DPH, spotrebné dane a pod.).
- Dôchodkový vek bude rásť rýchlejšie ako je to nateraz uvedené v zákone o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z. To znamená, že dôchodkový vek bude stanovovaný taxatívne a odpojí sa jeho jednoznačná nadväznosť na pravdepodobnosť dožitia.
- Zvýšia sa odvody do dôchodkového fondu; možnosť ich zvýšenia vyplýva okrem iného z relatívne stále nízkych nákladov práce v slovenskej ekonomike v porovnaní s vyspelými krajinami EÚ; ak nebude ďalšia politická vôľa na úplné zrušenie kapitalizačného piliera alebo na zmenu pomeru odvodov do I. a II. piliera (ako tomu bolo pri znížení odvodov do kapitalizačného piliera z 9 na 4 % z vymeriavacieho základu), zmenu tohto pomeru riešiť iba zvýšením odvodov do I. piliera.
- Odstráni sa strop vo vymeriavacom základe (v súčasnosti päťnásobok priemernej mzdy).
- Zvýši sa miera solidarity v dôchodkovom systéme (len v jeho I. pilieri) prostredníctvom vyššieho prerozdelenia prostriedkov od vysokopríjmových k nízkopríjmovým skupinám vyššou bonifikáciou priemerného osobného mzdového bodu u nízkopríjmových skupín zamestnaných.
- Zvýši sa minimálny počet odpracovaných rokov na priznanie starobného dôchodku; tento faktor môže začať pôsobiť aj v podmienkach, keď sa zníži započítavanie šesťročného obdobia pre matky starajúce sa o deti do 6 rokov v prípade, že sa zavedie povinná predškolská výchova a možnosť umiestnenia detí do zariadení starostlivosti o deti od troch, resp. už od dvoch rokov (ako je tomu napr. v Nemecku) v mieste bydliska

zo strany štátu (miestnych samospráv) v prípade, že o to požiadajú rodičia; týmto opatrením by došlo k zníženiu započítavania doby dôchodkového poistenia pre matky starajúce sa o deti, čo by malo vplyv na znižovanie poistencov štátu na dôchodkové poistenie.[51]

- Podporí sa rast miezd u zamestnancov na pracovných miestach s namáhavou prácou a pracovných miestach vyžadujúcich nočnú prácu povinným zvýšením príplatkov ku mzde (a tým k zvýšeným odvodom); tento príplatok by sa mal diferencovať podľa charakteru a namáhavosti práce (v spracovateľskom priemysle, napr. u prác na bežiacom páse v noci by mal dosahovať až 100 %).[52]
- Obmedzí sa možnosť poberania plného starobného dôchodku pre pracujúcich dôchodcov. Problém zamestnania a vysokých príjmov pracujúcich dôchodcov by sa nemal riešiť stanovovaním stropu na príjem z pracovnej činnosti (ako je tomu u analogických problémov súvisiacich s príjmami, napríklad nemožnosťou zárobku pri poberaní predčasného starobného dôchodku alebo poberaní dávky v hmotnej núdzi), ale predovšetkým pomerným znížením starobného dôchodku.
- Začnú sa zdaňovať vysoko nadpriemerné dôchodky, na začiatku by podiel dôchodkov, na ktoré bude uvalená progresívna daň z príjmov by nemala prekročiť 15 % z celkového počtu vyplácaných starobných dôchodkov.

Okrem toho by mal štát a jeho príslušné orgány urýchlene vypracovať stratégiu zvyšovania pôrodnosti v celej potrebnej štruktúre opatrení a finančných

---

[51] Toto opatrenie by bolo jedno z viacerých opatrení, ktorých cieľom by malo byť znižovanie sociálne vylúčenej a chudobnej časti obyvateľstva znižovaním priemerného počtu detí v mnohodetných rodinách. Základom načrtnutej zmeny by malo byť vyššie investovanie do sociálnych podnikov v zaostávajúcich regiónoch Slovenska a väčšia životná perspektíva v oblasti pracovného života pre nateraz sociálne vylúčenú časť populácie.

[52] Podľa údajov o zisťovaní ceny práce v roku 2016 dosahovali v priemere všetky príplatky a doplatky a mzdové zvýhodnenia k základnej mzde ku mzde, t. j. príplatky za prácu nadčas (mzdové zvýhodnenie § 121 ZP), prácu v sobotu a nedeľu, sviatky (§ 122 ZP), mzdová kompenzácia za sťažený výkon práce (§ 124 ZP), za nočnú prácu (§ 123 ZP), doplatok do minimálnej mzdy alebo minimálneho mzdového nároku, za zmennosť za celé národné hospodárstvo len 6,67 % z priemernej mzdy a v priemysle 7,26 % z priemernej mzdy v tomto odvetví (Trexima, s. r. o.).

nástrojov, nielen v oblasti rodinnej politiky (Šikula a kol., 2010), ako jedinej cesty na dlhodobé zníženie indexu starých ľudí a čo najskôr po jej vypracovaní pristúpiť k jej realizácii. V podmienkach, keď dochádza k intenzívnemu presunu trvale bývajúceho obyvateľstva z východu republiky na západ, k vysídľovaniu vidieka a neriešeniu integrácie sociálne vylúčenej časti obyvateľstva do majoritnej časti spoločnosti, môže neriešenie starobných dôchodkov vplývať tiež na odchod mladých ľudí do zahraničia nielen za vyššími mzdami, ale aj za lepšími sociálnymi podmienkami, vrátane starobných dôchodkov.

4. NEROVNOSTI V SPOTREBE DOMÁCNOSTÍ – DÔLEŽITÝ INDIKÁTOR PRÍJMOVEJ POLARIZÁCIE

Určitý stupeň nerovnosti v spoločnosti nemusí byť vždy vnímaný ako problematický, napríklad ak pôsobí pre ľudí ako stimul, podporuje súťaživosť, úspory, ale aj investície. Primeraná miera návratnosti investícií do vzdelávania a určitá diferenciácia pracovných príjmov môže podnietiť akumuláciu ľudského kapitálu aj ekonomický rast napriek tomu, že môže súvisieť s určitou mierou príjmovej nerovnosti.

Dlhodobo vysoká miera nerovnosti však môže byť spojená s vysokými spoločenskými nákladmi, môže znižovať možnosti voľby týkajúce sa vzdelania či výberu profesie, ako aj kúpyschopnosť prevažnej časti obyvateľstva, čo môže negatívne ovplyvniť ekonomický rast.

Rast nerovností spolu s problematickým demografickým vývojom (starnutie populácie a zvýšená záťaž pre verejné financie) a rýchlym zadlžovaním sa domácností môže v budúcnosti oslabiť makroekonomickú stabilitu, môže viesť k suboptimálnemu využitiu ľudských zdrojov, k zníženiu investičnej činnosti, ale aj k zvýšeniu rizika vypuknutia krízy. Vplyvom rastu nerovností sa môže oslabiť sociálna súdržnosť, ktorá by mala byť sprevádzaná inkluzívnym rastom, t. j. takým rastom, z ktorého úžitok má celá spoločnosť nielen určité skupiny obyvateľstva (Dabla-Norris et al., 2015). Na problematickosť dosahovania ekonomického rastu v rozmedzí rokov 2006 – 2012 v krajinách V4, Nemecka a Rakúska poukázali napríklad Domonkos – Ostrihoň (2015).

V odbornej literatúre sa čoraz častejšie stretávame s názormi, ktoré dávajú do súvislosti nerovnosti v oblasti spotreby domácností so zmenami v príjmoch, ktoré môžu byť očakávané, neočakávané, dočasné či trvalé. Niektorí autori sa začínajú zaoberať viac spotrebou ako príjmami, pretože práve spotrebu považujú za lepší ukazovateľ životnej úrovne ako príjmy. Objavujú sa štúdie zamerané na transformovanie príjmových nerovností do nerovností v oblasti spotreby napríklad Krueger – Perri (2005), Aguiar – Bils (2015), Jappelli – Pistaferri (2009). Ukazuje sa, že nerovnosti v oblasti príjmov sa plne nepremietajú do nerovností v oblasti spotreby ako aj to, že spotreba

býva v čase vyrovnanejšia. Vyrovnávanie spotreby počas životného cyklu je realizované cez viacero kanálov (Blundell – Pistaferri – Saporta-Eksten, 2014). Takýmto zdrojmi na vyrovnávanie spotreby sú úspory, ale aj úvery. Barba – Pivetti (2009) zdôrazňujú tú skutočnosť, že rozvojom finančného sektora a jednoduchším prístupom k úverom a pôžičkám, dopyt domácností mohol dosiahnuť takú úroveň, ktorú by nedosiahli len prostredníctvom miezd. Autori tvrdia, že v dôsledku podpory spotreby došlo k substitúcii miezd pôžičkami a úvermi, výsledkom čoho je nárast obáv z rastu zadlženia domácností. Ďalším zdrojom vyrovnávania spotreby je ponuka práce domácnosti, resp. prispôsobovanie počtu odpracovaných hodín. Rovnako však netreba zabudnúť ani na prístup domácností k externým zdrojom poistenia, napríklad pomoc od príbuzných, priateľov, sociálne poistenie, či komerčné poistenie. Pochopenie toho, ako domácnosti reagujú na zmeny príjmov je dôležité najmä pri zvažovaní reforiem, ktoré by mohli ovplyvniť zdroje domácností (napr. zmena daní, zmena politiky trhu práce), ako aj nastavenia sociálnej politiky (napr. politík smerujúcich na udržanie určitej úrovne príjmov domácností), či iných stabilizačných politík.

Komplexný pohľad na vnímanie nerovností poskytuje rozdelenie bohatstva, príjmov a spotreby. Mnohé štúdie sa zameriavajú na analýzu len jednej z nerovností. Niektorí autori upozorňujú na rast príjmových nerovností, ako aj nerovností v oblasti bohatstva (napr. Yellen, 2014 – v podmienkach USA preskúmal trendy príjmových nerovností a nerovností bohatstva počas niekoľkých posledných dekád). Piketty (2014) tvrdí, že rast príjmových nerovností vedie k väčším nerovnostiam v oblasti bohatstva, čo následne opäť zvyšuje príjmovú nerovnosť. Uskutočnené analýzy naznačujú, že úroveň príjmových nerovností, nerovností v oblasti spotreby ako aj bohatstva je rozdielna.

Zvyčajne sú nerovnosti v oblasti bohatstva väčšie ako nerovnosti v oblasti príjmov a tie sú zároveň väčšie ako nerovnosti v oblasti spotreby. Niektorí autori, napríklad Krueger – Perri (2005) ukázali, že rast dostupnosti finančných trhov a možností neformálneho poistenia (napr. možnosť transferu finančných prostriedkov od príbuzných) môže spôsobiť to, že rast príjmových nerovností nemusí viesť k rastu nerovností v oblasti spotreby. Fisher et al. (2016) zdôrazňujú, že najvážnejším problémom je rast nerovností

bohatstva, pretože okrem toho, že ovplyvňuje príjmy a spotrebu, znižuje medzigeneračnú sociálnu mobilitu. Z tohto dôvodu by sa podľa autorov mala hospodárska politika zamerať na znižovanie koncentrácie bohatstva.

Táto kapitola sa zameriava najmä na nerovnosti v oblasti spotreby domácností na Slovensku. Cieľom bolo podrobnejšie zmapovať vývoj nerovností v oblasti spotreby a príjmov domácností medzi rokmi 2004 – 2015. Úlohou bolo zistiť, či došlo v čase k prehĺbeniu nerovností v oblasti príjmov domácností a ako boli tieto nerovnosti premietnuté do spotreby. Identifikovanie luxusných a nevyhnutných statkov pre nízko- a vysokopríjmové domácnosti prostredníctvom výdavkových elasticít, určenie podielu jednotlivých druhov statkov na celkových spotrebných výdavkoch, ako aj zohľadnenie CPI indexu, následne umožnilo lepšie charakterizovať ako cenový vývoj ovplyvnil nerovnosti v spotrebe. Prvá časť analýzy je zameraná na identifikovanie pozície Slovenska v oblasti príjmových nerovností a nerovností v spotrebe v európskom kontexte. V ďalšej časti je analyzovaný vývoj nerovností na národnej a regionálnej úrovni, priblížená štruktúra príjmov a výdavkov domácností a vplyv cenového vývoja na nerovnosti v spotrebe. V ďalšom sa zaoberáme sklonom k úsporám vysoko- a nízkopríjmových domácností ako aj otázke, či spotreba domácností je ťahaná rastom príjmov, alebo rastom zadlženia domácností. V súvislosti s možnosťou vyrovnávania spotreby v čase sa v kontexte celkových príjmov domácnosti venujeme aj úlohe pravidelných príjmov od iných domácností.

4.1. Metodiky a dáta

V rámci analýzy nerovností v oblasti spotreby a príjmov na nadnárodnej úrovni bola použitá údajová základňa EUROSTAT-u. Údaje pre medzinárodné porovnanie v oblasti spotreby však boli v čase spracovania kapitoly dostupné len do roku 2010. Novšie údaje za krajiny EÚ, ktorými by sa dal lepšie charakterizovať vývoj v oblasti spotreby aj po tomto roku 2010 k dispozícii neboli. Údaje zo štatistiky rodinných účtov SR boli dostupné za dlhšie časové obdobie (2004 – 2015). Údaje za roky 2013 a 2014 však boli odhadnuté len simuláciou mikroúdajov výberového zisťovania rodinných účtov za rok 2012 a z tohto dôvodu neboli do analýzy zahrnuté. Zisťovanie

štatistiky rodinných účtov v roku 2015 vychádzalo z metodiky a odporúčaní pre harmonizáciu rodinných účtov v EÚ a uskutočnilo sa v novom dizajne. Zmeny sa týkali okrem iného úpravy formulárov, zmeny metodiky v zisťovaní pravidelných a veľkých výdavkov domácností a v zisťovaní nákupov vybraných položiek do zásoby (Štatistický úrad SR, 2016).

Analýza štruktúry spotreby vychádza z klasifikácie individuálnej spotreby podľa účelu (COICOP), pričom skúmané sú tieto kategórie: CP01 – potraviny a nealkoholické nápoje; CP02 – alkoholické nápoje a tabak; CP03 – odevy a obuv; CP04 – bývanie, voda, elektrina a iné palivá; CP05 – nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu; CP06 – zdravotníctvo; CP07 – doprava; CP08 – pošta a telekomunikácie; CP09 – rekreácia a kultúra; CP10 – vzdelávanie; CP11 – hotely, kaviarne a reštaurácie; CP12 – rôzne tovary a služby.

Analýza nerovností v SR je založená na využití pomerového ukazovateľa príjmov, resp. výdavkov 20 % najbohatších a najchudobnejších domácností (s80/s20) prepočítaných na jedného člena domácnosti, pričom z analýzy je vynechaných dolných a horných 5 % domácností z dôvodu výskytu extrémnych hodnôt. Do analýzy neboli zahrnuté ani domácnosti na čele so starobným dôchodcom a to preto, že väčšina týchto domácností by z dôvodu relatívne nízkych starobných dôchodkov automaticky bola zaradená do skupiny nízkopríjmových domácností, pričom štruktúra ich príjmov aj spotreby je rozdielna v porovnaní s domácnosťami na čele s osobou v produktívnom veku. Východiskom pre spracovanie kapitoly boli výsledky už doteraz publikovaných prác autormi (napr.: König – Dováľová, 2015; König – Dováľová, 2016), ako aj prác domácich a zahraničných autorov.

Pri skúmaní vplyvu zmeny cenovej hladiny na vývoj nerovností v oblasti spotreby sa vychádza z už dosiahnutých výsledkov autorov publikovaných v článku (Dováľová – König, 2016). V tomto článku je bližšie popísaný QUAIDS model vyvinutý autormi Banks – Blundell – Lewbel (1997), ktorý bol použitý na výpočet výdavkových elasticít, pričom následne boli identifikované nevyhnutné a luxusné skupiny tovarov a služieb pre nízko- a vysokopríjmové domácnosti. Pre nízkopríjmové domácnosti možno zaradiť medzi luxusné tieto skupiny tovarov a služieb: CP03 – Odevy a obuv; CP05 – Nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu; CP06 – Zdravie; CP08 –

Rekreácia, kultúra a CP09 – Hotely, kaviarne a reštaurácie. Medzi nevyhnutné tovary a služby patria pre nízkopríjmové domácnosti nasledovné skupiny tovarov a služieb: CP01 – Potraviny a nealkoholické nápoje a CP04 – Bývanie a energie.[53] V sledovanom období (r. 2004 – 2012) patrili medzi nevyhnutné a luxusné tovary a služby pre vysoko- a nízkopríjmové domácnosti rovnaké skupiny tovarov a služieb, čo do určitej miery súvisí s príjmovou situáciou v krajine, ale aj so spotrebiteľskými zvyklosťami. Pri vysokopríjmových domácnostiach v porovnaní s nízkopríjmovými domácnosťami možno pozorovať nižšie hodnoty koeficientu elasticity pri luxusných aj pri nevyhnutných skupinách tovarov a služieb, čo znamená, že ich výdavky sú menej citlivé na zmeny v príjmoch, resp. zmeny v celkových výdavkoch. Cenový vývoj bol nasledovne analyzovaný zvlášť pre luxusné a zvlášť pre nevyhnutné tovary. Za účelom získania cenového vývoja pre luxusné a nevyhnutné tovary boli v každom roku vypočítané vážené cenové indexy pre obe skupiny tovarov, pričom váhy boli získané z priemerných hodnôt podielov na spotrebe jednotlivých výdavkových skupín tvoriacich luxusné a nevyhnutné tovary.

4.2. Medzinárodné porovnanie nerovností v oblasti spotreby. Nerovnosti v príjmoch a spotrebe v SR

Skutočná individuálna spotreba na obyvateľa (AIC)[54] sa považuje za alternatívny indikátor, ktorý lepšie odráža životnú úroveň ľudí ako hrubý domáci produkt. Je to najmä z toho dôvodu, že vysoká úroveň HDP na obyvateľa nemusí nevyhnutne znamenať aj vysokú úroveň spotreby, ale môže odrážať vysokú úroveň investícií, čistého exportu alebo vládnych výdavkov.

---

[53] Autori Dováľová – König (2016) zaradili medzi nevyhnutné tovary a služby aj kategóriu CP012 – Rozličné tovary a služby. V tejto kapitole však bude od tejto kategórie abstrahované a to z dôvodu potreby poukázania na problematický cenový vývoj potravín, bývania a energií.

[54] Skutočná individuálna spotreba (AIC) zahŕňa spotrebu tovarov a služieb jednotlivcov, ktorá je financovaná domácnosťami, neziskovými organizáciami alebo verejnou správou. Považuje sa za komplexnejší ukazovateľ ako konečná spotreba domácností, pretože napríklad niektoré služby ako vzdelávanie, či zdravotná starostlivosť sú financované v jednotlivých krajinách EÚ rozdielne.

Spotreba v krajinách eurozóny a príjmové nerovnosti

Keď sa pozrieme na medzinárodné porovnanie skutočnej individuálnej spotreby v krajinách eurozóny (graf 4.1) tak vidíme, že Slovensko v roku 2015 patrilo do skupiny piatich krajín s jej najnižšou hodnotou uvádzanou v parite kúpnej sily a prepočítanou na jedného obyvateľa. Relatívne nízke celkové výdavky na spotrebu a naďalej pretrvávajúci vysoký podiel výdavkov na potraviny, nealkoholické nápoje a bývanie vrátane energií na celkových spotrebných výdavkoch v porovnaní s inými vyspelými krajinami eurozóny tak naďalej limituje väčšiu variabilitu v spotrebe u veľkej časti domácností na Slovensku.

G r a f 4.1

Medzinárodné porovnanie skutočnej individuálnej spotreby (AIC) v krajinách eurozóny (v **PPS na obyvateľa**, r. 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov EUROSTAT-u.

Nižšie prezentované medzinárodné porovnanie príjmových nerovností je založené na pomerovom ukazovateli disponibilných príjmov prvého a posledného kvintilu (s80/s20 Income quintile share ratio), čo znamená, že sa porovnáva objem príjmov pripadajúcich na 20 % najbohatších (5. kvintil) a na 20 % najchudobnejších ľudí (1. kvintil) vo vekovej kategórii do 65 rokov.

Čím vyššiu hodnotu teda tento pomerový ukazovateľ nadobúda, tým sú vyššie celkové príjmy 20 % najbohatších ľudí v porovnaní s celkovými príjmami 20 % najchudobnejších ľudí v danej krajine. Naopak, príjmy v krajine sú menej diferencované v prípade, že tento pomerový ukazovateľ (s80/s20) dosahuje nižšie hodnoty. Z údajov grafu 4.2 vyplýva, že Slovenská republika patrí ku krajinám s nižšími príjmovými rozdielmi. Hodnota uvedeného pomerového ukazovateľa (podiel horného a dolného kvintilu s80/s20) za vekovú kategóriu do 65 rokov dosiahla v roku 2015 za Slovenskú republiku úroveň 3,8; vo vekovej kategórii nad 65 úroveň 2,3, čo znamená, že rozdiel v príjmoch starších ľudí je ešte o niečo menší ako v mladších vekových skupinách. Z krajín V4 sú príjmové nerovnosti podľa tohto pomerového ukazovateľa vo vekovej kategórii do 65 rokov najnižšie v Českej republike. Tieto nerovnosti boli v roku 2008 spomedzi krajín V4 najnižšie v Slovenskej republike, kedy bol pomerový ukazovateľ na úrovni 3,5. Avšak v období po nástupe krízy (2009 – 2013) sa príjmové nerovnosti zvyšovali spomedzi krajín V4 najmä v Maďarsku a na Slovensku.

G r a f 4.2

Príjmové nerovnosti vo vekovej kategórii do 65 rokov (podiel s80/s20, r. 2005, 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov EUROSTAT-u.

V oblasti spotreby EUROSTAT neposkytuje dáta za každý rok tak, ako je tomu v oblasti príjmov. Tieto údaje sú dostupné len za každých päť rokov, pričom posledný dostupný údaj je za rok 2010. Medzinárodné porovnanie krajín EÚ 28 naznačuje, že Slovensko patrilo do skupiny krajín s relatívne nízkymi nerovnosťami v oblasti spotreby (graf 4.3). Vo väčšine krajín sa pritom ukazuje, že nerovnosti v oblasti spotreby sú nižšie ako nerovnosti v oblasti príjmov. To môže byť ovplyvnené rozdielnou úrovňou dostupnosti zdrojov na vyrovnávanie spotreby v čase.

V nasledujúcej časti budú nerovnosti na Slovensku v oblasti spotreby analyzované až do roku 2015, kde bude podrobnejšie zachytený aj vývoj od vypuknutia finančnej a hospodárskej krízy.

G r a f 4.3

Nerovnosti v oblasti spotreby (podiel priemerných spotrebných výdavkov s80/s20 v PPS, r. 2005, 2010)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov EUROSTAT-u.

Diferencie vo vývoji čistých príjmov a *spotreby na Slovensku*

Jedným z hlavných indikátorov, ktorý ovplyvňuje spotrebiteľské správanie je čistý peňažný príjem domácnosti. Ako vidieť na grafe 4.4, v roku 2015 bol čistý peňažný príjem na jedného člena vysokopríjmových domácností zhruba na úrovni 2,9-násobku čistého peňažného príjmu nízkopríjmových domácností. V oblasti čistých peňažných príjmov zo zamestnania sú tieto nerovnosti medzi vysoko- a nízkopríjmovými domácnosťami počas celého sledovaného obdobia ešte o niečo vyššie.

Pozitívny ekonomický vývoj medzi rokmi 2004 a 2008 pomohol znížiť tieto rozdiely tým, že pracovné príjmy nízkopríjmových domácností rástli rýchlejšie v porovnaní s priemerom za celú populáciu. Hodnota pomerového ukazovateľa čistých peňažných príjmov zo zamestnania vysoko- a nízkopríjmových domácností medzi týmito rokmi poklesla zo 4,1 na 3,1. Po vypuknutí krízy však prichádzali o prácu najmä nízkokvalifikovaní pracovníci, ktorí boli prevažne na čele nízkopríjmových domácností. V dôsledku toho hodnota pomerového ukazovateľa čistých peňažných príjmov zo zamestnania vysoko- a nízkopríjmových domácností sa opäť zvýšila a v roku 2010 dosiahla úroveň 4. Kríza tak prehĺbila nerovnosti v oblasti disponibilných príjmov domácností na Slovensku. Aj napriek tomu, že po roku 2010 sa hodnota tohto ukazovateľa mierne znižovala, do roku 2012 nedosiahla predkrízovú úroveň. Medzi rokmi 2012 – 2015 došlo dokonca k miernemu nárastu hodnoty tohto pomerového ukazovateľa, čo bolo spôsobené rýchlejším rastom priemerných čistých peňažných príjmov zo zamestnania vysokopríjmových domácností v porovnaní s nízkopríjmovými domácnosťami.

Nerovnosti v oblasti čistých peňažných výdavkov a najmä v oblasti spotrebných výdavkov boli o niečo nižšie ako nerovnosti v oblasti príjmov. Pomerové ukazovatele vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností týchto dvoch indikátorov sa v sledovanom období pohybovali približne okolo hodnoty 2,5. Medzi rokmi 2012 – 2015 došlo k zníženiu tohto pomerového ukazovateľa, čo bolo spôsobené tým, že priemerné spotrebné výdavky nízkopríjmových domácností na jedného člena domácnosti rástli rýchlejšie v porovnaní s vysokopríjmovými domácnosťami.

G r a f 4.4

Vývoj nerovností v oblasti príjmov a výdavkov v SR (2004 – 2015)

Poznámka: Cpp – čistý peňažný príjem domácnosti; Cpp_zam – čistý peňažný príjem domácnosti zo zamestnania; Sv_d – spotrebné výdavky domácnosti; Cpv – čisté peňažné výdavky domácnosti (pomerové ukazovatele vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností).

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Rast nerovností v oblasti príjmov v čase krízy sa tak na Slovensku plne nepretavil do rastu nerovností v oblasti spotreby. Bolo to najmä v dôsledku vplyvu kombinácie viacerých faktorov, vrátane opatrení v oblasti sociálnej politiky. Sociálne príjmy pomohli do určitej miery kompenzovať výpadok pracovných príjmov najmä u nízkopríjmových domácností, čo im pomáhalo vyrovnať spotrebu v čase. Podiel sociálnych príjmov na celkových príjmoch nízkopríjmových domácností počas rokov rýchleho hospodárskeho rastu postupne klesal, avšak po roku 2008 s poklesom podielu pracovných príjmov začal opäť rásť až do roku 2010, kedy dosiahol úroveň približne 32 % (graf 4.5a). Hoci v posledných rokoch došlo k určitému zlepšeniu, do roku 2015 nedosiahol podiel pracovných príjmov na celkových peňažných príjmoch nízkopríjmových domácností predkrízovú úroveň. Dlhodobo vysoký podiel sociálnych príjmov u nízkopríjmových domácností nasvedčuje tomu, že zamestnanosť nízkokvalifikovaných ľudí súvisí aj s inými faktormi ako je

ekonomický vývoj, napríklad so štrukturálnymi problémami, či regionálnymi problémami a pod.

Dôležité je tiež poukázať na relatívne veľmi nízku úroveň majetkových príjmov aj u vysokopríjmových domácností. V štruktúre čistých peňažných príjmov vysokopríjmových domácností dominujú príjmy zo zamestnania, ktorých podiel bol v roku 2015 na úrovni 68 % (čo bolo o približne o 12 p. b. viac ako pri nízkopríjmových domácnostiach). Pravidelné príjmy od iných domácností, ktoré sú na grafoch 4.5a, 4.5b súčasťou iných príjmov, boli u vysoko-, ale aj nízkopríjmových domácností v sledovanom období na veľmi nízkej úrovni. To dokumentuje, že ako zdroj vyrovnávania spotreby sú využívané len vo veľmi malej miere.

G r a f 4.5

Štruktúra čistých peňažných príjmov nízko- a vysokopríjmových domácností (2004 – 2015)

a) Nízkopríjmové domácnosti b) Vysokopríjmové domácnosti

Poznámka: Cpp_zam – čistý peňažný príjem zo zamestnania; Sam. – príjem zo samozamestnávania; Soc. – sociálne príjmy; Iné – iné peňažné príjmy (majetkové príjmy).

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov, ŠÚ SR.

Na veľké regionálne nerovnosti Slovenska v oblasti ekonomickej výkonnosti, ale i príjmov a miezd upozorňuje viacero štúdií (napr. OECD, 2013; Pauhofová a kol., 2016). Podľa OECD (2016) patrilo Slovensko (spolu s Austráliou, Mexikom, Izraelom a Estónskom) v roku 2014 ku krajinám

s najväčšími regionálnymi nerovnosťami disponibilných príjmov. Zároveň patrilo do skupiny krajín, v ktorých sa medzi rokmi 2000 – 2013 najviac tieto regionálne nerovnosti prehĺbili. Preto vyvstáva otázka, ako sa tieto regionálne nerovnosti v disponibilných príjmoch prejavujú v regionálnych nerovnostiach v spotrebe. Na obrázku 4.1 vidieť regionálne nerovnosti spotrebných výdavkov v roku 2015 v SR. Košický, Prešovský a Banskobystrický kraj patria do skupiny regiónov s najnižšími priemernými spotrebnými výdavkami na jedného člena domácnosti na Slovensku. Do druhej skupiny krajov s priemernými spotrebnými výdavkami na člena domácnosti v rozpätí medzi 350 – 400 eur možno zaradiť Nitriansky, Žilinský, Trnavský a Trenčiansky kraj. Priemerné spotrebné výdavky na člena domácnosti vo výške nad 400 eur mali len domácnosti z Bratislavského kraja. Z obrázku je zrejmé, že výška priemerných mesačných spotrebných výdavkov domácností je značne regionálne diferencovaná, pričom je vo veľkej miere determinovaná kombináciou pôsobenia ekonomických faktorov (napr. výška disponibilných príjmov domácností, výška miezd, možnosti uplatnenia sa na trhu práce, možnosti tvorby a využitia úspor, cenový vývoj a pod.), ale aj tých neekonomických (napr. počet členov domácnosti, regionálne zvyklosti, preferencie, vzdelanostná úroveň).

Obrázok 4.1
Regionálne nerovnosti spotrebných výdavkov (v eurách, 2015 = 100)

Poznámka: Priemerné mesačné spotrebné výdavky domácnosti (okrem domácností na čele so starobným dôchodcom) boli prepočítané na jedného člena domácnosti.

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Vo všeobecnosti platí, že skupiny regiónov s vyššou mierou nezamestnanosti a nižšou úrovňou disponibilných príjmov majú aj nižšiu úroveň priemerných spotrebných výdavkov.

T a b u ľ k a 4.1

Rozloženie domácností podľa pásiem čistých peňažných príjmov
(%, 2015 = 100)

V eurách/Kraj	BA	TT	TN	NR	ZL	BB	PO	KE
Do 300 eur	6,6	15,8	15,7	22,7	24,7	25,5	34,1	25,1
300 – 400 eur	13,5	21,9	20,7	20,7	24,1	17,9	26,6	24,2
400 – 500 eur	21,0	23,7	30,9	20,2	20,7	19,1	17,6	24,1
500 – 600 eur	16,6	12,7	16,0	15,5	13,1	14,8	8,4	10,3
Nad 600 eur	42,3	25,9	16,8	20,9	17,4	22,6	13,2	16,3

Poznámka: Pásma predstavujú rozpätie priemerných mesačných čistých peňažných príjmov domácností (okrem domácností na čele so starobným dôchodcom) prepočítaných na jedného člena domácnosti.

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

T a b u ľ k a 4.2

Rozloženie domácností podľa pásiem spotrebných výdavkov
(%, 2015 = 100)

V eurách/Kraj	BA	TT	TN	NR	ZL	BB	PO	KE
Do 300 eur	33,0	46,5	43,0	54,1	49,8	51,4	63,0	57,3
300 – 400 eur	28,7	27,6	22,2	20,7	21,4	20,7	16,7	23,4
400 – 500 eur	16,9	8,2	16,7	9,6	14,6	10,6	11,0	11,7
500 – 600 eur	6,1	7,4	7,3	4,9	6,1	7,9	3,8	4,0
Nad 600 eur	15,3	10,3	10,9	10,7	8,0	9,4	5,5	3,6

Poznámka: Pásma predstavujú rozpätie priemerných mesačných spotrebných výdavkov domácností (okrem domácností na čele so starobným dôchodcom) prepočítaných na jedného člena domácnosti.

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Regionálne nerovnosti v oblasti príjmov sú transformované do regionálnych nerovností v oblasti spotreby (tab. 4.2). Pre porovnanie môžeme uviesť, že kým napríklad v Prešovskom kraji až 63 % domácností malo

v roku 2015 priemerné mesačné spotrebné výdavky na člena domácnosti nižšie ako 300 eur, tak v Bratislavskom kraji to bolo zruba 33 % domácností.

Detailnejšia analýza v čase poukazuje na dlhodobo pretrvávajúci problém regionálnych disparít spotrebných výdavkov. Na grafe 4.6 vidieť podiel domácností v Banskobystrickom, Prešovskom, Košickom a Bratislavskom kraji so spotrebnými výdavkami do 300 eur (v stálych cenách roka 2005 prepočítaných na jedného člena domácnosti). Práve v krajoch bojujúcich s vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti je evidentný pretrvávajúci podiel domácností s nízkymi príjmami, ale aj s nízkymi spotrebnými výdavkami.

G r a f 4.6

Podiel domácností vo vybraných krajoch so spotrebnými výdavkami do 300 eur (v stálych cenách roka 2005) na jedného člena domácnosti (%)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Medzi rokmi 2012 – 2015 došlo k poklesu podielu domácností s čistým peňažným príjmom na jedného člena domácnosti do 300 eur (v s. c. r. 2005) vo všetkých krajoch SR, čo sa prejavilo aj v poklese podielu domácností

s priemernými spotrebnými výdavkami na jedného člena domácnosti do 300 eur (v s. c. r. 2005) rovnako vo všetkých krajoch, okrem Bratislavského. V Bratislavskom kraji sa tento pomer domácností mierne zvýšil, a to najmä v dôsledku toho, že domácnosti rast príjmov nepretavili plne do spotreby. Aj napriek určitým zlepšeniam tento pomer ostáva naďalej vysoký v krajoch s vysokou mierou nezamestnanosti. K tomuto znižovaniu podielu domácností s relatívne nízkymi spotrebnými výdavkami však prispelo nielen zvyšovanie reálnych disponibilných príjmov, ale aj zvyšovanie zadlženosti domácností.

4.3. Zmeny v štruktúre spotreby, vplyv cenového vývoja. Úspory a **zadlženosť domácností**

V budúcnosti možno predpokladať, že práve starnutie populácie bude z pohľadu formovania dopytu na spotrebiteľskom trhu patriť medzi najdôležitejšie faktory.[55]

Spotrebiteľské zvyklosti môžu ovplyvniť okrem demografického vývoja aj nové skutočnosti ako napríklad rast popularity tzv. bio produktov, zvýšený záujem o zdravý životný štýl, skracovanie doby nákupov, preferovanie nákupov uskutočnených raz týždenne a „na jednom mieste“, zvyšovanie možností stravovania mimo domu a pod.

Uvedené skutočnosti pri súčasnom pôsobení ekonomických faktorov budú pôsobiť na zmenu štruktúry spotrebných výdavkov, ktoré do určitej miery odzrkadľujú blahobyt obyvateľstva v krajine. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj rast príjmových nerovností, ktorý je najmä v nových členských krajinách limitujúcim faktorom konvergencie spotreby smerom k západným ekonomikám EÚ. Vplyv tohto faktora je však do určitej miery kompenzovaný rastom zadlžovania domácností, čo sa však v budúcnosti, vzhľadom na nutnosť splácania úrokov z akumulovaného dlhu, môže prejaviť na znižovaní ich kúpnej sily.

---

[55] Problematike zmeny spotrebiteľského správania vplyvom demografických zmien sa venujú napríklad Pauhofová – Dováľová (2014); Štefánik a kol. (2013).

Posuny v štruktúre spotrebných výdavkov domácností

Ako vidieť v nasledujúcej tabuľke na Slovensku rovnako ako v mnohých ďalších rozvinutých ekonomikách dochádzalo k znižovaniu podielu výdavkov na potraviny a nealkoholické nápoje, pričom medzi rokmi 2004 – 2015 došlo k poklesu ich podielu približne o 5,8 p. b. Tento pokles bol v určitých rokoch kompenzovaný rastom podielu výdavkov na bývanie a energie. Celkovo tieto dve kategórie tvoria na Slovensku najväčší podiel rozpočtu domácností, avšak tento podiel sa v sledovanom období znížil o 8 p. b. Napriek miernemu poklesu ich podiel ostáva na vysokej úrovni (približne 45 %), čo je dôsledkom najmä vývoja v oblasti príjmov.

T a b u ľ k a 4.3

Štruktúra spotrebných výdavkov podľa klasifikácie COICOP, 2004 – 2015 (nominálne ceny, v %)

	CP01	CP02	CP03	CP04	CP05	CP06	CP07	CP08	CP09	CP10	CP11	CP12	Priemerné spotr. výd.
2004	28,1	3,5	5,8	25,0	3,5	2,3	7,0	4,8	5,9	0,7	4,9	8,6	708 eur
2005	28,3	3,4	5,8	23,2	3,6	2,7	7,3	4,9	5,8	0,7	5,4	8,8	741 eur
2006	26,2	3,2	5,7	24,6	3,7	2,4	7,2	5,9	6,0	0,7	5,8	8,5	820 eur
2007	26,1	3,2	6,1	23,0	4,1	2,4	7,5	6,2	6,2	0,7	6,1	8,4	880 eur
2008	25,6	3,0	6,7	22,5	4,3	2,5	7,8	6,4	6,6	0,5	6,5	7,6	929 eur
2009	25,1	3,2	6,0	23,0	4,1	2,7	7,9	6,9	6,4	0,5	6,5	7,6	877 eur
2010	25,7	3,7	5,8	23,6	3,6	2,8	7,7	6,7	6,6	0,4	6,0	7,4	887 eur
2011	25,2	3,5	5,9	22,8	3,5	2,7	8,6	6,5	6,5	0,5	6,7	7,5	923 eur
2012	25,3	3,5	5,6	23,1	3,5	2,8	8,9	6,5	6,5	0,5	6,6	7,3	925 eur
2015	22,3	3,2	5,2	22,8	5,1	2,9	10,9	6,4	6,7	0,8	5,7	8,1	1 020 eur
Priemer	25,8	3,3	5,9	23,4	3,9	2,6	8,1	6,1	6,3	0,6	6,0	8,0	

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Pri nízkopríjmových domácnostiach bol tento podiel v roku 2015 na úrovni 50,2 %, čo obmedzuje schopnosť týchto domácností uspokojiť svoje potreby v iných oblastiach.

Štruktúra vysokopríjmových domácností sa síce viac približuje štruktúre spotreby domácností v EÚ 15, avšak aj tieto domácnosti ešte oproti priemeru EÚ 15 vykazujú relatívne vyšší podiel výdavkov na potraviny, tiež bývanie a energie (40,5 %).

Výrazne rastúci trend zaznamenala skupina spotrebných výdavkov CP07 (Doprava), podiel výdavkov na túto kategóriu sa zvýšil medzi rokmi 2004 – 2015 približne o 4 p. b. Táto kategória spotrebných výdavkov v sebe zahŕňa aj nákup dopravných prostriedkov, teda nákup tovarov dlhodobej spotreby.[56]

Rastúci trend bol zaznamenaný aj v kategórii CP08 (Pošta a telekomunikácie), v rámci ktorej výdavky za telefónne služby (skupina 83), ktoré v priemere reprezentujú viac ako 95 % celkových výdavkov v skupine CP08 sa v sledovanom období takmer zdvojnásobili.

V štruktúre spotrebných výdavkov sa mierne zvýšil podiel výdavkov na rekreáciu a kultúru (CP09) ako aj podiel výdavkov na hotely, kaviarne a reštaurácie (CP11). V sledovanom období došlo aj k zvýšeniu podielu výdavkov na zdravie, čo možno pripísať celkovému nárastu cien liekov a cien zdravotnej starostlivosti spojený s transformáciou a reformou v zdravotníctve.

Podiel výdavkov na vzdelávanie (CP10) je dlhodobo na veľmi nízkej úrovni, nedosahuje ani 1 % z celkového rozpočtu domácností.

Z vývoja pomerových ukazovateľov spotrebných výdavkov na luxusné a nevyhnutné tovary a služby možno vyčítať niekoľko skutočností. Pozitívny ekonomický vývoj v predkrízovom období pomohol znižovať nerovnosti medzi vysoko- a nízkopríjmovými domácnosťami najmä v oblasti luxusných tovarov a služieb. Teda aj nízkopríjmové domácnosti si mohli dovoliť zvýšiť výdavky na tie tovary a služby, ktoré im boli v minulosti odopreté alebo si ich mohli dovoliť kupovať len v menšej miere. Ako však vidieť na grafe 4.7, v dôsledku krízy a neistého vývoja nízkopríjmové domácnosti znížili vo väčšej miere spotrebné výdavky na tovary dlhodobej spotreby v porovnaní s vysokopríjmovými domácnosťami, čo malo za následok zvýšenie nerovností v spotrebe luxusných tovarov a služieb. Opätovné zrýchlenie ekonomického

---

[56] Tento nárast mohol súvisieť s rastom nákupu automobilov v SR z 1,95 mil. áut evidovaných v SR v roku 2004 na 2,95 mil. áut evidovaných v roku 2016, pričom viac ako 0,5 mil. áut bolo evidovaných od roku 2011 (MV SR, 2017).

rastu, ale aj zlepšenie niektorých sociálno-ekonomických parametrov (najmä postupné mierne zlepšovanie situácie na trhu práce) i optimistické očakávania domácností ohľadom budúcich príjmov a pokles úrokových mier, podporujúci zadlžovanie domácností, podnietilo v nasledujúcom období znižovanie nerovností v oblasti spotreby luxusných tovarov a služieb. V roku 2015 tak boli výdavky na luxusné tovary a služby vysokopríjmových domácností v porovnaní s nízkopríjmovými domácnosťami na úrovni 2,7-násobku. V prípade nevyhnutných tovarov bola úroveň pomerového ukazovateľa relatívne stabilná, oscilovala okolo hodnoty 2. V roku 2015 mierne poklesla na úroveň 1,7-násobku.

G r a f 4.7

Vývoj pomerových ukazovateľov spotrebných výdavkov na luxusné a nevyhnutné tovary a služby vysoko- a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Graf 4.8 znázorňuje vývoj spotrebných výdavkov na nevyhnutné a luxusné tovary a služby nízko- a vysokopríjmových domácností medzi rokmi 2004 – 2015 v absolútnom vyjadrení.

G r a f 4.8

Vývoj spotrebných výdavkov na luxusné a nevyhnutné tovary a služby nízko- a vysoko**príjmových domácností prepočítaných na člena domácnosti** (2004 – 2015, v eurách, nominálne ceny)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Graf 4.8 prispieva k lepšiemu pochopeniu vyššie popisovaných tendencií v oblasti výdavkov na luxusné tovary a služby vysoko- a nízkopríjmových domácností. Inými slovami, v predkrízovom období bol relatívny rast výdavkov na luxusné tovary a služby nízkopríjmových domácností rýchlejší ako u vysokopríjmových domácností. V čase krízy bol pokles výdavkov na luxusné tovary a služby vyšší u vysokopríjmových domácností ako u nízkopríjmových domácností, v dôsledku čoho mierne vzrástli nerovnosti v spotrebe luxusných tovarov a služieb. Medzi rokmi 2012 – 2015 vidieť, že v relatívnom vyjadrení rástli výdavky na luxusné tovary a služby nízkopríjmových domácností rýchlejšie ako vysokopríjmových domácností. Čisté peňažné príjmy nízkopríjmových domácností však nerástli rýchlejšie ako čisté peňažné príjmy vysokopríjmových domácností. Rovnako treba upozorniť

na to, že v tomto období spotrebné výdavky (rovnako ako aj čisté peňažné výdavky) nízkopríjmových domácností rástli rýchlejšie ako čisté peňažné príjmy týchto domácností. Predchádzajúci vývoj čistých peňažných príjmov a výdavkov nízkopríjmových domácností nevytváral predpoklady pre generovanie úspor, z tohto dôvodu je pravdepodobné, že rast výdavkov na luxusné tovary a služby bol podporený opätovným rastom zadlžovania sa týchto domácností.

Nasledujúci graf 4.9 ukazuje na rozdielnosť priemerných spotrebných výdavkov na luxusné tovary a služby na 1 člena domácnosti v krajoch SR. Bratislavský kraj sa vymyká úrovňou priemerných spotrebných výdavkov na luxusné tovary a služby na 1 člena domácnosti. Košický, Prešovský a Banskobystrický kraj tvoria rovnako ako pri celkových spotrebných výdavkoch skupinu krajov s ich najnižšou úrovňou, čo je spôsobené problematickou situáciou na strane reálnych príjmov populácie, najmä v oblasti mzdového vývoja. V dôsledku vplyvu ekonomických faktorov domácnosti v týchto krajoch vynakladajú väčšiu časť rozpočtu na potraviny, bývanie a energie, čo sa následne prejavuje v nižšom podiele výdavkov na luxusné tovary a služby. Situáciu v oblasti vývoja výdavkov na luxusné tovary a služby môžu výrazne ovplyvniť demografické procesy (prebiehajúce rôzne rýchlo a s rôznou intenzitou v jednotlivých regiónoch Slovenska), keďže budeme mať jednu z najrýchlejšie starnúcich populácií v Európe. To pri súčasnej príjmovej situácii mladých ľudí a relatívne vysokom podiele dôchodcov so starobnými dôchodkami nižšími ako 300 eur[57] môže v budúcnosti výrazne sťažiť dosahovanie ekonomického rastu, ktorý by bol vo väčšej miere ťahaný rastom domácej spotreby.

[57] Podľa Pauhofová (2010, 2012) starobnými dôchodkami do 300 eur disponuje takmer 96 % obyvateľov v 4 krajoch.

G r a f 4.9

Vývoj spotrebných výdavkov na luxusné tovary a **služby prepočítaných** na **člena domácnosti podľa krajov (v** stálych cenách roka 2005, v eurách)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

*Cenový vývoj – jeden z **kľúčových determinantov spotreby***

Jedným z kľúčových ekonomických determinantov spotreby (okrem disponibilného príjmu a pod.) je cenový vývoj. Na základe grafu 4.10, reprezentujúceho cenový vývoj vážených cenových indexov pre nevyhnutné a luxusné tovary a služby možno konštatovať, že cenový vývoj nevyhnutných tovarov a služieb bol výrazne rýchlejší ako rast cien v oblasti luxusných tovarov a služieb. Zatiaľ čo cenový index luxusných tovarov (rok 2000 = 100) vzrástol z úrovne 114,4 v roku 2004 na úroveň 135,5 v roku 2015, ceny nevyhnutných tovarov vzrástli za sledované obdobie takmer o 60 percentuálnych bodov. Tento vysoký rast bol spôsobený predovšetkým rastom cien v oblasti bývania a energií, kde ceny za sledované obdobie vzrástli v priemere o takmer 90 percentuálnych bodov. Ceny elektriny, plynu a ostatných palív (kategória 45) vzrástli v sledovanom období o viac ako 70 percentuálnych bodov.

G r a f 4.10

Vývoj vážených cenových indexov pre skupiny luxusných a nevyhnutných tovarov a služieb, 100 = 2000 (2004 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Takýto cenový vývoj je znepokojivý najmä v súvislosti so štruktúrou spotreby nízkopríjmových domácností, v ktorej jednoznačne dominujú výdavky na nevyhnutné tovary a služby (graf 4.11). V roku 2015 bol podiel výdavkov na nevyhnutné tovary a služby nízkopríjmových domácností (50,2 %) na celkových spotrebných výdavkoch približne o 10 p. b. vyšší ako u vysokopríjmových domácností (40,5 %). Zároveň podiel výdavkov na luxusné tovary a služby bol u nízkopríjmových domácností o 6 p. b. nižší ako u vysokopríjmových domácností (t. j. 22,2 % u nízkopríjmových domácností v porovnaní s 28,2 % u vysokopríjmových domácností). Cenový vývoj tak jednoznačne prispieval k prehlbovaniu nerovností v spotrebe medzi vysokopríjmovými a nízkopríjmovými domácnosťami. Tu je však potrebné spomenúť určité špecifiká cenového vývoja medzi rokmi 2013 – 2015. V roku 2013 sme boli svedkami relatívne nízkeho tempa rastu cenovej hladiny, pričom už

na konci roka 2013 miera inflácie dosahovala takmer nulové medziročné zmeny.

G r a f 4.11

Vývoj podielov luxusných a nevyhnutných tovarov a služieb na celkovej spotrebe nízkopríjmových a vysokopríjmových domácností (2004 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Zmeny v určitých determinantoch cenového vývoja (ako napr. zmeny ceny ropy a zemného plynu; vývoj v oblasti monetárnej politiky ECB, cien v regulovaných odvetviach, výmenného kurzu EUR/USD, či ekonomického vývoja u hlavných obchodných partnerov a pod.) podporili v rokoch 2014 a 2015 deflačné tendencie. Pokles cien niektorých položiek výdavkov na potraviny a bývanie umožnil znížiť podiel nevyhnutných tovarov a služieb na celkových spotrebných výdavkoch vysokopríjmových domácností, u ktorých je možné predpokladať, že ich potreby v tejto oblasti boli z väčšej miery

saturované.[58] Podiel nevyhnutných tovarov a služieb na celkových spotrebných výdavkoch u nízkopríjmových domácností medzi rokmi 2012 – 2015 stagnoval, čo do určitej miery súvisí s tým, že aj napriek zníženiu cien nevyhnutných tovarov a služieb a zvýšeniu celkových spotrebných výdavkov, tieto domácnosti neznížili výdavky na potraviny a bývanie, naopak, mierne ich zvýšili.[59] Takýto cenový vývoj podporil realizovanie odloženej domácej spotreby aj luxusných tovarov a služieb najmä u nízkopríjmových domácností, čo sa prejavilo na miernom zvýšení podielu luxusných tovarov a služieb na celkových spotrebných výdavkoch u týchto domácností.

Sklon k úsporám a zadlženie domácností

Úspory, ale aj úvery sú ďalším zdrojom vyrovnávania spotreby v čase. Na grafe 4.12 je znázornený sklon k úsporám vysoko- a nízkopríjmových domácností. Priaznivý ekonomický vývoj do roku 2008 pozitívne ovplyvnil ochotu domácností riskovať, čo sa odzrkadlilo na negatívnom sklone k úsporám nízkopríjmových domácností. Je možné predpokladať, že práve tieto domácnosti si v minulosti v dôsledku relatívne nízkych čistých peňažných príjmov na jedného člena domácnosti neboli schopné vytvoriť úspory, ktorými by si kompenzovali rýchlejší rast spotrebných výdavkov v porovnaní s rastom čistých disponibilných príjmov, a teda rástla ich zadlženosť. Na druhej strane, vysokopríjmové domácnosti plne nepretavili rast disponibilných príjmov do rastu spotrebných výdavkov, ale skôr do rastu úspor. Táto skutočnosť sa prejavila v miernom znižovaní nerovností v spotrebe. Po roku 2008 z dôvodu opatrnosti nízkopríjmové domácnosti prehodnotili negatívnu tvorbu úspor a vysokopríjmové domácnosti zvýšili sklon k úsporám, pričom oba typy domácností znížili spotrebné výdavky. Ako však vidieť na grafe 4.12, v roku 2015 nízkopríjmové domácnosti mali opäť záporný sklon

---

[58] Pokles výdavkov na nevyhnutné tovary a služby medzi rokmi 2012 – 2015 v nominálnom vyjadrení u vysokopríjmových domácností a naopak, zvýšenie týchto výdavkov u nízkopríjmových domácností ukazuje graf 4.8.

[59] Možno predpokladať, že nízkopríjmové domácnosti nemajú stále uspokojené potreby v oblasti nevyhnutných tovarov a služieb, napríklad v oblasti stravovania. Vyššie ceny zdravých potravín a ich nižšia dostupnosť pre nízkopríjmové domácnosti predstavuje naďalej výraznú bariéru pri budovaní návykov zdravého stravovania u týchto domácností.

k úsporám, čo indikuje tú skutočnosť, že ich spotreba bola ťahaná tiež rastom zadlženosti.

G r a f 4.12

Sklon k úsporám vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Z pohľadu vyjadrenia zadlženosti na základe podielu výšky splátky na čistom príjme možno sledovať, že v predkrízovom období dochádzalo k rastúcemu trendu zvyšovania podielu splátok na čistom príjme v oboch typoch domácností. V čase prepuknutia krízy sa prejavila výrazná opatrnosť, domácnosti znižovali spotrebné výdavky a rovnako aj prehodnocovali možnosti zadlženia sa. Ako však vidieť na grafe 4.13, medzi rokmi 2012 – 2015 došlo k zvýšeniu podielu splátok úverov na čistom peňažnom príjme práve u nízkopríjmových domácností. K tejto skutočnosti došlo aj napriek poklesu úrokových sadzieb a miernemu nárastu čistých peňažných príjmov domácností, čo súvisí so zvyšovaním miery ich zadlženia. V sledovanom období

došlo u vysokopríjmových domácností k poklesu podielu splátok úverov na čistých peňažných príjmoch domácností, čo ovplyvnila kombinácia faktorov ako pokles úrokových sadzieb (a teda zníženie splátok v nominálnom vyjadrení) a rýchlejší rast čistých peňažných príjmov v porovnaní s nízkopríjmovými domácnosťami.

G r a f 4.13

Podiel splátok úverov na čistom peňažnom príjme vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)

Poznámka: Spotrebné aj hypotekárne úvery spolu.

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Splátky úverov vysokopríjmových domácností prepočítané na 1 člena domácnosti boli v roku 2015 zhruba na úrovni 2,4-násobku splátok nízkopríjmových domácností. Na grafe 4.14 vidieť, že kým medzi rokmi 2012 – 2015 došlo u vysokopríjmových domácností v nominálnom vyjadrení k poklesu výšky splátok úverov prepočítaných na člena domácnosti, tak u nízkopríjmových domácností, naopak táto výška splátky narástla. Tu však treba zobrať do úvahy, že kým zadlženie vysokopríjmových domácností súvisí

najmä s úvermi na bývanie, zadlženie niektorých nízkopríjmových domácností súvisí aj s nutnosťou uspokojiť svoje základné potreby.

G r a f 4.14

Výška splátok úverov vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností **prepočítaných na člena** domácnosti (v eurách, nominálne ceny)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov štatistiky rodinných účtov ŠÚ SR.

Rastu úverov na Slovensku na makro úrovni, ktorý je rýchlejší aj v porovnaní s krajinami strednej a východnej Európy s podobnou mierou zadlženosti, sa venuje napríklad Rychtárik (2015). Autor upozornil na to, že v roku 2014 bol priemerný rast úverov na Slovensku vôbec najvyšší v rámci celej Európskej únie. Najrýchlejšie rastú úvery s veľmi dlhou splatnosťou, čo je spojené s rastom dostupnosti bývania.

Ako vidieť na nasledujúcom grafe, tempo rastu úverov na bývanie je počas celého sledovaného obdobia vyššie ako tempo rastu spotrebných úverov.

G r a f 4.15

Medziročná zmena objemu úverov, konečnej spotreby domácností, hrubého disponibilného dôchodku a hrubých miezd a platov v SR (v nominálnych cenách)

Prameň: Vlastné spracovanie z údajov ŠÚ SR a NBS.

Z grafu 4.15 tiež možno vyčítať, že v roku 2011 bolo tempo rastu spotrebných úverov zhruba na rovnakej úrovni ako tempo rastu konečnej spotreby domácností. V nasledujúcom období však dochádzalo k roztváraniu nožníc medzi tempom rastu úverov a tempom rastu konečnej spotreby domácností, t. j. dochádzalo k rastu podielu dlhu na konečnej spotrebe. Výrazný pokles úrokových sadzieb a isté mierne zlepšenie situácie na trhu práce sprístupnili úvery väčšiemu počtu domácností, teda aj nízkopríjmovým domácnostiam.

5. EXTERNÉ SÚVISLOSTI FORMOVANIA TRHU PRÁCE A POLARIZÁCIE NA SLOVENSKU

V súvislosti s polarizačnými tendenciami možno hovoriť o pôsobení viacerých prelínajúcich sa procesov, kedy sú ich účinky kumulatívne a v čase môžu významným spôsobom zasiahnuť do celkového vývoja slovenskej ekonomiky a spoločnosti. Ide najmä o príchod zahraničných investorov, čím sa radikálnym spôsobom zmenila situácia tak z hľadiska regionálneho rozvoja, príjmovej situácie, ako aj z hľadiska prinesenia určitých technických a informačných štandardov do fungovania slovenskej podnikateľskej sféry.

5.1. Limity systémovej zmeny v zamestnanosti

Príchod veľkých firiem, ako Volkswagen, Kia, Peugeot a ďalších, významným spôsobom zasiahol do štruktúry slovenských podnikateľských subjektov, ktoré sa stali súčasťou subkontraktorských reťazcov pre veľké transnacionálne korporácie. Avšak slovenské stredné a malé firmy zostávajú v tieni pôsobenia zahraničných gigantov, tiež z hľadiska ich vplyvu na regionálny rozvoj, celkovo zostávajú na podstatne nižšej úrovni pôsobenia.

Vývoj pracovných miest a pracovných síl

Hneď úvodom je potrebné upozorniť na významnú skutočnosť, že sa stále výraznejšie, po vyčerpaní základnej štruktúry pracovných zdrojov, ukazuje, že sa rozdiely medzi požiadavkami: kvalifikačnými a vzdelanostnými, nových technológií a produkciou školstva, významným spôsobom prehlbujú. Prejavuje sa to nielen v štrukturálnom nedostatku pracovníkov, ale aj v diferenciácii mzdového vývoja v zahraničných firmách a v domácich slovenských subjektoch. Významne odlišný je aj mzdový vývoj vo verejnej správe a v odvetviach služieb na Slovensku. Je zrejmé, že príjmová polarizácia sa naďalej výrazným spôsobom prehlbuje. Samotný fenomén príjmovej polarizácie je takto formovaný nielen výškou miezd, ale aj ich regionálnymi disparitami, rozdielnosťou mzdového vývoja v jednotlivých odvetviach (Pauhofová

a kol., 2016) a skutočnosťou, či v tom ktorom odvetví pôsobia veľké transnacionálne firmy, alebo ide o zastúpenie prevažne slovenských malých subjektov.

Vývoj v takých odvetviach ako obchod a služby je veľmi výrazným spôsobom limitovaný najmä mzdovou úrovňou a možnosťami slovenských subjektov. Príchod hypermarketov výrazným spôsobom nezasiahol do mzdového rastu v oblasti obchodu. Ale príchod takých firiem ako Volkswagen alebo Peugeot výrazným spôsobom prehĺbil rozdiely v mzdových úrovniach medzi pracovníkmi v domácich firmách a pracovníkmi vo veľkých transnacionálnych podnikoch. Potvrdzujú to nielen hladiny priemerných miezd v týchto podnikateľských subjektoch, ale aj príjmové a mzdové nerovnosti v štruktúre odmeňovania zahraničných a domácich firiem. Pokračujúce prehlbovanie rozdielov medzi jednotlivými regiónmi na Slovensku v dotknutej oblasti dokumentuje diverzifikáciu tak z hľadiska príjmovej polarizácie – potreby pracovníkov, ale aj rozdielnej úrovne potreby kvalifikácie a väzby medzi kvalifikáciou a budúcim rastom príjmov.

Výrazná reforma školskej sústavy radikálnym spôsobom posilnila predovšetkým produkciu absolventov humanitných a spoločensko-vedných odborov. Paradoxne, prichádzajúci zahraniční investori potrebovali predovšetkým pracovníkov v oblasti strojárenstva a v oblasti technických disciplín.

Keď prichádzali technológie analogické technológiám napríklad v Nemecku, Francúzsku, Južnej Kórei bola potreba predovšetkým pracovníkov, ktorých bolo možné zaučiť, či prípadne boli využité pracovné zdroje s kvalifikačnou štruktúrou, ktorá na Slovensku už existovala. Postupný prechod na nové technológie, a to osobitne vo väzbe na technológie štvrtej industriálnej revolúcie, však ukazuje zásadnú zmenu v potrebe štruktúry kvalifikácie, v počte pracovných miest, v úrovni odmeňovania a v prehlbovaní regionálnej diferenciácie.

Použitie technológií štvrtej industriálnej revolúcie v takých firmách ako Volkswagen alebo Peugeot, znamená použitie veľkého množstva robotov v priamej výrobe, ale aj v príprave výroby. Radikálnym spôsobom, zhruba na desaťnásobok, sa zvyšuje počet použitých automatických zariadení a robotických systémov v produkčných a montážnych sústavách. Zároveň tým výrazným spôsobom rastie potreba prierezových a nových profesií ako sú

mechatronici, systémoví analytici a pod. Mzdová úroveň týchto pracovníkov je významne odlišná oproti mzdovej úrovni tradičných pracovníkov pri montážnych plošinách, ktoré boli doteraz používané v koncernoch.

Dochádza teda k zásadnému zvratu vo vzťahu k pracovnej sile v rovine potreby celkového počtu pracovníkov. Predtým bežná montážna plošina vyžadovala 1 100 až 1 300 pracovníkov skôr so stredoškolským vzdelaním, zaškolených a vyučených. V súčasnosti nová montážna plošina, používajúca desaťnásobne viac robotov a automatických systémov, vyžaduje iba pätinu z celkového počtu pracovníkov, pričom rozhodujúcu časť potreby pracovníkov predstavujú pracovníci prierezových profesií ako sú mechatronici alebo systémoví analytici.

V rámci procesov finalizovania sa rovnako zmena štruktúry dotýka i subkontraktorských firiem. Tieto sú v rozhodujúcej miere tvorené slovenskými subjektmi, hlavne vo väzbe na Volkswagen a Peugeot. Pri adaptácii na zvýšené technické nároky finalizujúcich firiem a informačné požiadavky podniky zaviedli certifikáty kvality, systém práce bez zásob (just-in-time), normy superkvality a v podstate využívali pracovný potenciál, ktorý existoval v podmienkach Slovenskej republiky.

Rozvoj nových technológií mení aj subkontraktorské reťazce. Použitie nových technológií ako je 3D tlač by pravdepodobne radikálnym spôsobom zmenili vzťah finalizujúceho podniku a subkontraktorských systémov. Ale vzhľadom na to, že na Slovensku existuje pomerne rozsiahle zázemie dobrých subkontraktorských firiem, možno očakávať skôr zachovanie doterajšej štruktúry subkontraktorských vzťahov, a to aj napriek posunu technickej úrovne vo finalizujúcich montážnych linkách.

Druhou stránkou je podstatné zvýšenie kvality a náročnosti na dodávky subkontraktorských dielov, to znamená, že možno očakávať výrazné zvýšenie väzby na otázku kvality, včasnosti dodávok a celkovej flexibility pri výrobe súčiastok a komponentov. Flexibilita sa stane kľúčovým predpokladom úspešného zvládnutia subkontraktorských reťazcov. V tomto kontexte systémoví analytici, zabezpečujúci celkovú optimalizáciu produkcie dielov a komponentov u subkontraktorských firiem, sa vo väzbe na finalizujúce fabriky stanú rozhodujúcim článkom transformácie subkontraktorských sietí.

Domáce firmy nepociťujú výrazný tlak zmien technológií štvrtej industriálnej revolúcie, okrem tých firiem, ktoré pôsobia v oblasti IT. Vo veľkých subjektoch, ako sú napríklad banky a poisťovne, sa celý systém informačných tokov a informačného zabezpečenia konštruuje na základe iných parametrov a na základe dodávok vo väzbe na software materských firiem. V tomto kontexte slovenské firmy veľmi výrazné možnosti a predpoklady na svoju produkciu nemajú. Jedným z hlavných parametrov súčasného slovenského hospodárstva, mimo transnacionálne subjekty, je výroba komponentov a súčiastok. V takomto prípade sa kľúčovou otázkou stane včasnosť dodávky a kvalita dodávky. Informácie k parametrom dodávky budú dodávať zahraniční partneri. Výrazná flexibilita v štruktúre vyrábanej produkcie, ale aj včasnosť, budú vyžadovať nielen nové chápanie technológií používaných pri výrobe, ale predovšetkým nové chápanie vzťahu medzi subkontraktorom a finalizujúcou firmou. Ide o novú kvalitu logistiky, priamo viazanú na systémy informačného zabezpečenia, systémy Big Data a na systémy SMART, ktorá bude klásť úplne nové požiadavky na prípravu kvalifikovanej pracovnej sily a vyžadovať väčšinou interdisciplinárny prístup kombinujúci informatiku, technickú stránku, ale aj niektoré ďalšie prvky logistiky.

Štrukturálna zamestnanosť a jej zmeny

Uvedené v predchádzajúcom texte by sa malo pomerne rýchlo premietnuť do štruktúry prípravy kvalifikovanej pracovnej sily. Súčasné nároky, ktoré stanovujú transnacionálne korporácie pre prijímanie do zamestnania, už prestáva rezervoár slovenských pracovných síl plniť. Naopak, dochádza k nedostatočnému zabezpečovaniu pracovnými silami, čo vedie k snahám privážať cudzích pracovníkov do slovenských subjektov, alebo subjektov, ktoré vytvárajú subkontraktorské siete pre veľké finalizujúce firmy.

Z tohto titulu vzniká veľmi vysoké riziko vnútornej štrukturálnej nezamestnanosti, spojenej s výrazným rastom mzdových nerovností. Tento fenomén je o to významnejší, že už z minulého obdobia existujú výrazné mzdové a príjmové nerovnosti medzi slovenskými regiónmi, rastúce smerom zo západu na východ. Dochádza k zásadnej profesnej a odmeňovacej polarizácii v rámci jednotlivých sídel a regiónov. Generujú sa pásma chudoby, ktoré súvisia nielen so zánikom bývalých veľkých podnikov socialistického

plánovitého hospodárstva, čo bol jav typický pre deväťdesiate roky, ale i pásma chudoby, vyplývajúce z novej štruktúry ekonomiky, ktoré súvisia so spôsobom regionálneho rozmiestňovania investícií. Je pochopiteľné, že v regiónoch, kde investori neprišli a kde sa nerozvíjajú slovenské subjekty, nemôžu prosperovať ani subjekty v oblasti infraštruktúry spoločnosti a zabezpečenia základných potrieb, ako je napríklad maloobchod, doprava.

Chudoba mnohých slovenských regiónov sa ďalej prehlbuje a je reálny predpoklad, že vo väzbe na dnešnú chudobu bude dochádzať aj k výraznému prehlbovaniu polarizácie z hľadiska chudoby budúcich starobných dôchodcov. Jedným z kľúčových fenoménov súčasnosti je totiž výrazné starnutie populácie. Slovensko patrí medzi krajiny, ktoré sú spomedzi krajín EÚ ohrozené najrýchlejším starnutím populácie. Pri všeobecne nízkej mzdovej úrovni a skutočnosti, že veľká časť pracovníkov má mzdu v pásme veľmi nízkych príjmov je zrejmé, že sa tým zakladá aj budúci vývoj chudoby vo väzbe na ich odchod do dôchodku. Druhý pilier a poistné penzijné systémy zásadným spôsobom neovplyvnia budúci príjem, čo sa týka starobných dôchodkov týchto kategórií pracovníkov. Nejde len o málo pozitívny regionálny vývoj v členení západ – stred – východ, ale tiež sever – juh. Okresy ako sú napríklad Rimavská Sobota, Rožňava, Lučenec sa stávajú problémovými nielen z hľadiska nezamestnanosti, absencie príchodu zahraničných investorov, nízkej úrovne vybudovanej infraštruktúry (Pauhofová – Stehlíková, 2017), ale stávajú sa aj budúcimi regiónmi veľkej chudoby vo väzbe na starnutie populácie (Pauhofová – Páleník, 2017). A to napriek výraznému prírodnému bohatstvu, obrovskému potenciálu pre rozvoj cestovného ruchu.

Je zrejmé, že industriálne zóny ako je Bratislava, Žilina, Trnava, Košice sa budú naďalej veľmi dynamicky rozvíjať a budú zväčšovať celkový rozdiel medzi úrovňou týchto regiónov a ostatných regiónov Slovenska. Známy rozdiel medzi Bratislavou a ostatnými regiónmi sa vo väzbe na tieto skutočnosti bude ďalej prehlbovať. Koncentrácia ústredných orgánov štátnej správy, sídla veľkých transnacionálnych firiem, výskumných inštitúcií a pod. vytvára logický predpoklad pre pomerne vysokú príjmovú úroveň pracovníkov a obyvateľstva Bratislavy. Na druhej strane je známe, že Bratislava patrí medzi jeden z „najdrahších“ regiónov v podmienkach EÚ, ale je i jedným z regiónov s najvyšším príjmom HDP na obyvateľa. Denná dochádzka

za prácou z regiónov okolo Bratislavy výrazným spôsobom deformuje celkovú úroveň príjmovej polarizácie medzi Bratislavou a okolitými regiónmi. Podobný vývoj vidieť aj v podmienkach Košíc, kde samotné Košice sa stávajú centrom rozvoja IT sektora, umiestňujú tu svoje produkčné systémy mnohé nové aj zahraničné IT firmy, dochádza k výraznému nárastu potreby IT odborníkov a teda aj k nárastu miezd. Ostatné okresy veľkého regiónu východ ako sú napríklad Michalovce, Sobrance, Prešov a pod., zostávajú v tieni tohto vývoja a mimo tvorby nových pracovných miest, rastu zamestnanosti a mimo rastu pracovných príjmov.

Z tohto hľadiska už v súčasnosti možno tvrdiť, že vývoj posledných dvadsiatich piatich rokov viedol skôr k prehĺbeniu príjmovej polarizácie a k rastu nerovností medzi jednotlivými regiónmi a mikroregiónmi Slovenska a v konečnom dôsledku výrazne prehĺbil rozdiely medzi centrami ekonomického rozvoja, ako je Bratislava, Žilina, Banská Bystrica a Košice a ostatnými regiónmi.

Zvýšenie mobility obyvateľstva zásadným spôsobom nezasiahlo do príjmovej polarizácie, naopak, skôr zachovalo jej úroveň vo väčšine regiónov.

Významným príspevkom k prehlbovaniu polarizácie bol ešte v 90. rokoch zánik veľkých podnikov, ktoré predstavovali zamestnanosť tisícov ľudí, a namiesto nich vznikli zoskupenia menších firiem, ktoré však neposkytli zďaleka toľko pracovných miest a úroveň miezd bola podstatne nižšia ako v pôvodných podnikoch. Nezamestnanosť rástla a pretavila sa do súčasnej nezamestnanosti dlhodobej.

Rast nerovností a prehlbovanie príjmovej polarizácie znamená aj znásobenie ohrozenia možnosti rozvoja živnostenského sektora a sektora služieb v jednotlivých regiónoch. Rozvoj turistiky a agroturistiky mohol iba sčasti utlmovať alebo konzervovať regionálne rozdiely. Následne viedol len k prehlbovaniu rozdielov medzi oblasťami, ktoré boli turisticky atraktívne, ako napríklad Nízke a Vysoké Tatry, a tými regiónmi, ktoré zostali bez akejkoľvek turistickej aktivity napriek určitým historickým danostiam, ako je napríklad južné Slovensko v oblasti Rimavskej Soboty, Rožňavy, Lučenca a pod.

Predchádzajúce uvedené fakty vytvárajú pomerne negatívny obraz budúceho vývoja a východiska budúceho vývoja. Na jednej strane dochádza k výraznému nárastu podielu populácie, ktorá končí univerzitné a vysokoškolské

vzdelávanie. Na druhej strane väčšina absolventov v oblasti spoločensko-vedných odborov nenachádza uplatnenie, skôr sa zamestnáva v štátnej správe a v niektorých oblastiach služieb. Zároveň s tým sa zväčšuje nedostatok technických odborníkov predovšetkým v interdisciplinárnych vzdelanostných štruktúrach.

Bratislava sa už stáva nasýteným regiónom. Slovensko zostáva v pásme budúceho centra výroby a logistiky, o čom svedčia aj celkové presuny investičných aktivít zahraničných firiem zo západnej do strednej Európy. Zároveň sa Bratislava a Košice stávajú centrami produkčného potenciálu, napríklad v oblasti automobilového priemyslu a v oblasti IT technológií. Tým sa len prehlbuje diferenciácia kvalifikačnej aj mzdovej náročnosti jednotlivých regiónov, čo aj vzhľadom na celkové starnutie populácie bude vytvárať predpoklady pre prehlbujúcu sa rozdielnosť medzi jednotlivými regiónmi.

Zmeny, ku ktorým bude dochádzať vo väzbe na technológie SMART, rozvoj inteligentných miest, inteligentnej infraštruktúry, inteligentnej energetiky, inteligentnej dopravy, budú pravdepodobne nie fixovať, ale skôr prehlbovať medziregionálne rozdiely. Celková príjmová polarizácia, už dnes vedúca k zásadným rozdielom v úrovni príjmov, možnosti úspor, ale aj kumulovaného bohatstva v jednotlivých regiónoch Slovenska, bude urýchľovaná aj pôsobením technického rozvoja.

Systémové zmeny a technológie

Vývojové línie, ktoré budú na Slovensku pravdepodobne iné ako v niektorých krajinách západnej Európy, majú tieto charakteristiky:

1. Technická revolúcia bude intenzívne zavádzaná, avšak pravdepodobne len vo vybraných odvetviach, predovšetkým v oblasti automobilového priemyslu, sčasti v oblasti IT sektora a produkcie elektrotechnických zariadení.
2. Väčšina dopadov v oblasti práce, v kvalifikačnej náročnosti a pod. sa bude týkať iba veľmi malej časti celkovej zamestnanosti. V podmienkach Slovenska možno hovoriť o 12 %, resp. o 15 % z celkovej zamestnanosti. Ostatné časti zostanú z hľadiska profesnej, kvalifikačnej a mzdovej úrovne intaktné.

3. Bude dochádzať iba k postupným a veľmi pomalým zmenám štruktúry subkontraktingu, nakoľko zatiaľ celková úroveň subkontraktingu zahraničným investorom vyhovuje aj napriek zmenám finálnych technológií. Bude možné počítať so zostrením tlaku na parametre efektívnosti subkontraktorských firiem. Znamená to, že sa zvýši tlak na stagnovanie alebo znižovanie cien dodávaných služieb, pričom problém bude na strane subkontraktorských firiem. Bude sa tiež optimalizovať celková dĺžka času potrebného na realizáciu dodávok, čo bude klásť zvýšené nároky na infraštruktúrne siete. V tomto kontexte možno očakávať rast tlaku na dobudovanie systémovej infraštruktúry na celom území SR.

Je pravdepodobné, že odvetvia služieb ako veda, výskum, logistika, personalistika nebudú hrať takú úlohu akú hrajú pri outsourcingu zahraničných firiem. Z hľadiska novej vlny technických zmien firmy, ako IBM Group, Amazon a pod., začínajú prechádzať procesom, ktorý je kontraproduktívny k outsourcingu typickému pre deväťdesiate roky a po miléniu. Dochádza k vytváraniu novej štruktúry služieb v rámci firiem, ako napríklad u Amazonu budovanie dopravnej divízie, logistickej divízie a pod. Zároveň niektoré firmy ako napríklad Siemens prikročili k budovaniu výskumných základní i v podmienkach Slovenska. Tým sa síce vytvára priestor pre potrebu vysokokvalifikovanej a vysoko odmeňovanej pracovnej sily, ale z pohľadu rozsahu pracovných miest ide o veľmi malé počty na to, aby sa dokázal zvrátiť celkový vývoj štruktúry potreby a odmeňovania v slovenských podmienkach (vytvorenie nových výskumných centier sa týka 1 800 – 3 000 pracovníkov).

Pre systémové zmeny sa javí na Slovensku zásadným problémom celková úroveň pripravenosti pracovných síl. Tento problém je v súčasnosti viazaný na základný rozpor medzi výstupmi zo vzdelávacej sústavy a potrebou pracovníkov. Jednoznačne sa ukazuje, že existujúca medzera vo väzbe na dĺžku prípravy na povolanie a štruktúrou prijímaných bude pokračovať aj do budúcna. Koncentrácia pozornosti uchádzačov o vysokoškolské tituly na spoločensko-vedné disciplíny vedie k výraznému poklesu záujmu o technické disciplíny. Technické univerzity v podstate prijímajú všetkých uchádzačov, často i bez prijímacieho konania, čoho následkom je vysoký „odpad“ počas štúdia, problém je i s celkovou kvalitou absolventov. Pokles demografického ročníka o viac ako polovicu znamená aj výrazné ohrozenie celkového

počtu študentov prijímaných na univerzity. Je známa skutočnosť, že keby na univerzity nastúpili všetci tí, ktorí v roku 2015 získali maturitu, ešte aj tak by vzhľadom na kapacitu univerzít chýbalo približne 16 000 záujemcov o vysokoškolské univerzitné vzdelávanie.

Rozpory vo vnútri vzdelávacej sústavy sa následne premietajú aj do celkovej rozpornosti medzi úrovňou a štruktúrou prípravy kvalifikovaných pracovníkov, potrebou odborníkov v rámci profesnej praxe a realitou odmeňovania. Nie je náhoda, že potreba a požiadavka na interdisciplinárne študijné odbory, kombinujúce technické disciplíny s prírodovednými a spoločensko-vednými disciplínami, zostávala zatiaľ v rámci vzdelávacieho systému neodpovedaná. Rozvoj duálneho vzdelávania je v podstate len návrh k situácii pôvodných učňovských zariadení s maturitou alebo bez maturity, ktoré existovali za bývalého systému a po roku 1990 postupne „zmizli". Učňovské vzdelanie priamo viazané na nové technológie, vytváranie duálneho systému vzdelávania ako kombinácie teoretického vzdelania a praxe a rozvoj priamej väzby medzi prípravou na profesijné zaradenie a budúcim zamestnávateľom, je jedným z hlavných pozitívnych krokov, ktoré sa zatiaľ objavili v rámci vzdelávacej sústavy. Avšak dotýkajú sa iba malého počtu ľudí, ktorí do systému prípravy vstupujú. Ovplyvnia neskôr orientáciu na automobilový priemysel a sčasti strojárstvo, ale zatiaľ nezasahujú ostatné oblasti profesií a celkovú štruktúru prípravy na povolanie.

Jedným z kľúčových problémov súčasnosti, aj vo väzbe na rast miezd, je otázka celoživotného vzdelávania. Kedysi existujúce formy pomaturitného a postgraduálneho vzdelávania, ktoré boli profesne orientované, mali určitú dĺžku, od jedného do štyroch semestrov, boli viazané na postupné zvyšovanie miezd. Zároveň spoluúčasť zamestnávateľov poskytovala garancie presného výberu, potreby a obsahu vzdelávania. Boli vytvorené dostatočné predpoklady na to, aby profesný rast pokračoval aj po skončení formálneho vzdelávania. V súčasnosti také formy, ako je pomaturitné a postgraduálne vzdelávanie, v podstate neexistujú. Pomaturitné vzdelávanie nahradilo svojím spôsobom bakalárske štúdium, ktoré však v zásade neplní stanovené úlohy a pripravuje študentov len na ďalšie pokračovanie v magisterskom štúdiu. Pôvodná koncepcia prípravy v bakalárskom štúdiu, ktorá mala vyústiť do profesne pripravených pracovníkov, ktorí po troch rokoch prípravy mohli

nastúpiť na riadne profesie v pracovnom procese, sa nedodržala a skončila v polovičatej rovine. Získanie odborníkov, ktorí majú vyššie vzdelanie ako maturitu, ale zároveň nemajú tak vysoké vzdelanie ako je komplexné univerzitné vzdelanie, bolo nepochopené a zostáva mimo hlavného prúdu v rámci vzdelávacích systémov. Rozvoj celoživotného profesne orientovaného vzdelávania, pri ktorom by podnikatelia definovali obsahovú stránku prípravy a univerzity a vzdelávacie zariadenia by poskytli priestory, didaktickú techniku a učiteľov, zostáva stále iba v rovine teoretických úvah a nepremieta sa do činnosti vzdelávacích inštitúcií. Výrazne sa prejavujú i ďalšie rozpory. Ide o potrebu profesne orientovanej rekvalifikácie, ktorá sa však uskutočňuje len z titulu zmluvy medzi úradmi práce a firmami. V podstate teda nejde o profesné rekvalifikácie, orientované na obsahovú stránku budúceho zamestnania.

Celkový rozsah voľných zdrojov pracovných síl sa významným spôsobom zužuje. Treba otvorene konštatovať, že veľkú časť súčasných nezamestnaných tvorí rómska populácia, ktorá je z hľadiska zamestnanosti veľmi problematická. Nielen z hľadiska dosiahnutého vzdelania, ale nemá ani pracovné návyky a z veľkej časti ani ochotu pracovať. Skôr je orientovaná na získavanie sociálnych dávok. Uvedené vytvára veľmi problematickú štruktúru zdrojov pracovných síl, kde na jednej strane sú voľné zdroje pracovných síl, ktoré sú nerekvalifikovateľné, na druhej strane sú to novo pripravovaní pracovníci, ktorí sú v odlišnej štruktúre ako je očakávaná potreba z aspektu kvalifikácie a profesií.

***Zahraničné investície a** pracovné sily*

Prichádzajúci zahraniční investori sú charakteristickí svojou orientáciou buď na subkontraktorské systémy a výrobu pre automobilový priemysel, alebo na subkontraktorské systémy a výrobu komponentov v oblasti stavebníctva či strojárstva. Vzhľadom na to, že k finálnej výrobe vo väčšine prípadov nedochádza, ale ide skôr o subkontraktorské riešenie problémov, otázka prípravy kvalifikovaných pracovníkov je riešená predovšetkým rekvalifikáciou alebo zaškoľovacími vzdelávacími mechanizmami. Avšak dlhodobý tlak nových technológií, predovšetkým uplatňovanie štvrtej industriálnej revolúcie, môže veľmi rýchlo viesť k úplnej zmene nárokov na potrebu

kvalifikovaných pracovníkov tak z hľadiska počtu, ako aj z hľadiska štruktúry. V konečnom dôsledku to môže viesť k zmene väzby medzi prípravou na povolanie a celkovou úrovňou miezd. Pokiaľ by Slovensko zostalo len v rovine subkontraktorských prác nižšej kvalifikačnej náročnosti je zrejmé, že sa zafixujú dlhodobo nízke mzdy a v podstate sa tým budú generovať budúce nízke starobné dôchodky a fixovať nízka úroveň kúpyschopnosti obyvateľstva.

Vnútorné rozpory vo financovaní penzijného systému sú už v súčasnosti realitou. V prípade nízkych alebo stagnujúcich miezd, kedy sa do popredia dostáva otázka vzájomného vzťahu medzi počtom ľudí v produktívnom veku a poproduktívnom veku, možno očakávať ešte výraznejší tlak na rozpočtové zdroje. V konečnom dôsledku tento tlak môže vyústiť do zásadného prehodnotenia penzijného systému a poskytovanej úrovne starobných dôchodkov. Preto je možné, vzhľadom na rýchle starnutie populácie, očakávať veľmi výrazné schudobnenie väčšiny populácie.

Vo väčšine európskych krajín spotreba obyvateľov nad 65 rokov tvorí od 40 do 52 % z celkovej domácej spotreby. Z tohto hľadiska nízka kúpyschopnosť obyvateľstva nad 65 rokov v dlhodobom horizonte môže byť hlavným limitom pre rozvoj lokálneho priemyslu a služieb, pretože úroveň disponibilných príjmov obyvateľstva bude veľmi nízka. Zároveň môže viesť aj k tlaku na veľmi diferencované formovanie financovania takých systémov ako sú sociálne služby alebo zdravotníctvo. Celkový tlak na poskytovanie služieb, ktoré budú zadarmo, môže extrémnym spôsobom rásť práve preto, že väčšina populácie bude mať aj v dôchodkovom veku veľmi nízke príjmy a teda, v konečnom dôsledku sa bude spoliehať na štátom financované služby. Uvedené môže v budúcnosti zohrávať omnoho väčšiu úlohu ako to dnes vyzerá vo väzbe na regionálnu príjmovú polarizáciu. Môže prehĺbiť chudobu a regionálnu nerovnosť v podmienkach SR z hľadiska úrovne príjmov, spotreby a celkovej schopnosti tvorby úspor.

Nové štrukturálne zmeny v oblasti kvality práce môžu byť po určitú dobu (troch až piatich rokov) skôr tlmené z toho dôvodu, že nízka cena práce bude stimulovať zahraničných investorov na Slovensku k tvorbe pracovných pozícií s nižšou pridanou hodnotou a s nižšou kvalifikačnou náročnosťou – ako určitý prvok subsystému – pretože finálne najšpičkovejšie technologické

práce budú realizované inde a na Slovensku sa budú vykonávať pomocné a obslužné činnosti. Otázka, ktorá bude limitovať tento vývoj však znie, či proces regionalizácie subkontraktorských produkčných systémov bude pokračovať, alebo prevládne filozofia opätovnej koncentrácie produkčných systémov do relatívne malého územia. To znamená, že subkontraktorské firmy budú rozmiestnené do vzdialenosti 10 až 20 kilometrov okolo finalizujúceho podniku. Pokiaľ by sa prejavila táto požiadavka, je zrejmé, že to bude mať zásadné dôsledky. Znova sa posilní príchod investorov na západné a sčasti i na stredné Slovensko vzhľadom na podstatne rozvinutejšiu infraštruktúru a väčšiu disponibilitu kvalifikovaných pracovníkov. Vyššie náklady, súvisiace s celkovou väčšou konkurencieschopnosťou získania pracovných síl, sa môžu premietnuť do relatívne zvýšeného tlaku na mzdy. Kým západné Slovensko môže byť oblasťou homogénne expandujúcou, juh stredného Slovenska a hlavne východné Slovensko zostane dlhodobo skôr oblasťou s veľmi veľkými mikroregionálnymi rozdielmi. Zostane tam niekoľko dynamicky sa rozvíjajúcich okresov, kým ostatné zostanú stagnujúce a ich rozvoj bude veľmi pomalý a problematický. Prehĺbenie týchto asymetrií s veľkou pravdepodobnosťou bude viesť k pokračovaniu príjmovej polarizácie a k nerovnostiam v rámci Slovenska. Vysoká reálnosť nízkych pracovných príjmov a budúcich nízkych starobných dôchodkov bude generovať zvýšenie množstva ľudí ohrozených chudobou predovšetkým v regiónoch južnej časti stredného a v regiónoch východného Slovenska. Príchod investorov môže čiastočne zmeniť niektoré skutočnosti, ale zásadným spôsobom nezasiahne do tejto línie vývoja.

Z pohľadu časovej dimenzie možno očakávať, že vplyv štvrtej industriálnej revolúcie sa prejaví predovšetkým u niekoľkých veľkých finalizujúcich zahraničných investorov ako je Volkswagen, Peugeot, prípadne Kia. Iba okrajovo sa dotkne subkontraktorských slovenských firiem, nezmení zásadným spôsobom situáciu kvalifikovaných pracovníkov z hľadiska miezd, ale skôr bude akcentovať otázku času a kvality.

Nové projekty avizované niektorými automobilkami ako napr. Volkswagen (rozvinutie výroby automobilov bez vodiča či nových hybridných ekologických vozidiel s nízkou uhlíkovou stopou) umožňujú ďalší rozvoj subkontraktorských systémov vo finalizujúcich podnikoch, ale kľúčové know-how

zostane naďalej v iných štátoch a v iných firmách. Z tohto hľadiska bude Slovensko predstavovať skôr veľkú montážnu „linku“.

Diskusie o nedostatku pracovníkov môžu byť veľmi rýchlo nahradené širším uplatňovaním technológií vo finalizujúcich podnikoch a problém nedostatku pracovníkov môže byť skoncentrovaný do oblasti nedostatku pracovníkov v subkontraktorských firmách. Z tohto hľadiska bude nutné zvažovať aj urýchlenie nasadenia generácie nových technologických procesov, ktoré by mohli kompenzovať nedostatok kvalifikovaných pracovných síl v subkontraktorských systémoch.

Otázka spolupráce medzi subkontraktorom a finalizujúcou firmou sa pravdepodobne posunie do novej kvality spolupráce, kde kľúčom bude čas, náklady a celková úroveň zabezpečenia flexibilnosti vyrábanej produkcie z hľadiska jej štruktúry. Tieto skutočnosti môžu radikálnym spôsobom zasiahnuť nielen do celkovej potreby kvalifikovaných pracovníkov, ale výrazne ovplyvniť i mzdovú oblasť a celkovú úroveň odmeňovania. Týmto môžu determinovať vývoj medziregionálnych rozdielov.

Je otázne, či takto chápané medziregionálne rozdiely bude možné považovať za oblasť trvale zostávajúcu v obrovskej miere diferenciácie, alebo bude aj s pomocou vládnych štátnych orgánov prevládať reálna aktivita v zmenšovaní rozdielov medzi jednotlivými regiónmi. Je pravdepodobné, že pôjde skôr o znižovanie medziregionálnej diferenciácie orientáciou na dobudovane infraštruktúry alebo vzdelávacích systémov, ale nie cez priame dotovanie miezd, úrovne odmeňovania či poskytnutie dotácií subkontraktorským firmám.

Vzdelanie, profesie a chudobní pracujúci

Je potrebné počítať s tým, že väzby medzi získaným vzdelaním a mzdovou úrovňou nebudú natoľko pevné ako to bolo v minulosti. Absolvovanie určitej formy vzdelania nebude automaticky garantom zvyšovania mzdy. Väčšina profesií bude pravdepodobne typu part time a veľká časť profesií môže byť chápaná ako profesie dočasné. Z tohto pohľadu možno hovoriť o profesiách, ktoré vedú k vzniku pracujúcej chudoby. Kým v súčasnosti je rozmerom pracujúcej chudoby ohrozených v podmienkach EÚ približne 20 % pracovníkov, vzhľadom na tlak technologickej revolúcie sa očakáva,

že podiel pracovných miest, ktoré budú ohrozené výrazne nízkymi mzdami, môže v horizonte 15 až 20 rokov narásť až na úroveň 40 %. Počas tohto obdobia nízke mzdy na Slovensku zostanú určitou výhodou a budú lákadlom pre zahraničných investorov. Bude ale otázne, či nedôjde k vzájomným „súbojom“ a konkurenčným tlakom medzi výrobcami z toho istého odvetvia v rôznych regiónoch Slovenska, čo sa deje už v súčasnosti pri získavaní pracovníkov pre Volkswagen, Peugeot alebo Kiu. Možno očakávať, že otázka mzdovej úrovne bude skôr otázkou krátkodobých bojov, ako napríklad vo Volkswagene, kde ide o problém rozdielov v odmeňovaní stálych kmeňových pracovníkov a novo nastúpených zamestnancov.

Problémom v oblasti pracovného trhu a zavádzania technológií bude naďalej pokračujúca zmena pomeru medzi počtom agentúrnych, dočasných, a počtom kmeňových pracovníkov. Zatiaľ technologický vývoj smeruje k výraznému zvýšeniu podielu agentúrnych a dočasných pracovníkov a k určitému poklesu podielu kmeňových pracovníkov. Je reálne, že sa podiel kmeňových pracovníkov ustáli na úrovni 20 – 30 %, kým 60 – 70 % bude podiel dočasných agentúrnych pracovníkov či pracovníkov typu part time. Tento proces vyústi do ďalších zmien v rámci mzdového vývoja, nakoľko pracovníci účastní part time systému, alebo dočasní pracovníci, budú dostávať iné mzdové bonusy a celkovo inú úroveň miezd ako pracovníci kmeňoví, ktorých si firma vyškolila a sú považovaní za základ kvalifikačného potenciálu firmy. Oproti súčasnosti bude narastať podiel agentúrnych pracovníkov so všetkými negatívami, ktoré z toho vyplývajú vo väzbe na odmeňovanie či získavanie mzdových bonusov. Táto skutočnosť môže byť veľmi nepríjemná práve v súvislosti s vývojom miezd tým, že väčšina pracovníkov bude mať reálne nižšie príjmy ako sú tie súčasné.

Ak porovnávame celkový vývoj priemernej mzdy a mzdovú stratifikáciu možno registrovať, že dochádza k prehlbovaniu rozdielov medzi nízkopríjmovými skupinami, ktoré predstavujú kľúčovú časť, a vysokopríjmovými skupinami, ktorých počet sa pomaly zmenšuje. Celkovo tento vývoj možno chápať ako vážny práve vo väzbe na vzťah dosiahnutej kvalifikácie, mzdového ohodnotenia a hierarchizácie v rámci príjmovej polarizácie.

Vzťah technického rozvoja a veľkosti regiónov

I regionálne rozloženie profesií sa v čase bude nanovo štrukturalizovať. Väčšina miest začína byť chápaná ako územie s kreatívnym časovým vymedzením, s kreatívnou kvalifikačnou náročnosťou, ktoré má iný typ mzdového ohodnotenia ako tradičné stabilné kmeňové miesta. I z tohto dôvodu možno očakávať prehlbovanie príjmovej a mzdovej diferencie vo vnútri jednotlivých profesných kategórií. Zároveň možno očakávať, vzhľadom na rozdelenie industriálnych sfér vplyvu v podmienkach Slovenska, prehlbovanie rozdielov príjmovej nerovnosti a polarizácie. Toto však bude vytvárať trvalý problém predovšetkým pre sektor služieb, týkajúci sa lokálnych malých a stredných firiem, poskytujúcich služby väčšine obyvateľstva.

Možno predpokladať, že v dôsledku takého vývoja sa vytvoria územia, v ktorých sa neoplatí podnikať, napríklad v oblasti obchodu, dopravy a pod. Vznikne nutnosť skoncentrovať prostriedky v rámci municipalít na zabezpečenie fungovania určitých typov služieb v regióne, alebo bude zabezpečené ich dotovanie zo štátneho rozpočtu. Už v súčasnosti možno pozorovať výrazné hromadenie týchto problémov a často dochádza k výrazným rozporom v názoroch na vývoj a podporu fungovania služieb v zhoršených existenčných podmienkach viacerých mikroregiónov. Rast regionálnych nerovností a polarizácie sa z tohto pohľadu dotýka najmä malých obcí. V podmienkach Slovenska ide o viac ako jednu štvrtinu obcí, ktoré majú menej ako tisíc obyvateľov a pätina obcí má menej ako dvesto obyvateľov. Vzhľadom na doterajší vývoj a spôsoby financovania možno očakávať, že malé obce nebudú schopné ekonomicky splniť všetky povinnosti, vyplývajúce z charty samospráv definovaných EÚ. Malé obce nebudú schopné ani ekonomicky prežiť a ani nebudú zaujímavé pre vytvorenie infraštruktúrnej siete malých a stredných obchodníkov, zabezpečujúcich napríklad potraviny, priemyselný tovar, lieky, rôzne služby a pod. Jedným z najväčších problémov sa však stane zabezpečenie adekvátnej dopravnej obsluhy pre občanov. „Do hry“ teda vstupuje, okrem technického rozvoja, aj veľkosť sídel a mikroregiónov. Veľmi problematické sa v rámci veľkého počtu malých sídiel javí zabezpečenie dostatku pracovných miest, dochádzky za prácou, ako aj alokovanie investícií zahraničnými investormi. Ide o zvyšovanie náročnosti v rámci pracovných

aktivít tak ústredných orgánov štátnej správy, ako aj regionálnych a municipálnych orgánov verejného sektora. Vzhľadom na pomerne rýchly nástup zmien je potrebné položiť otázku, či sú tieto orgány samostatne, ale aj v otázkach koordinácie spoločného postupu, pripravené ich zvládnuť a prispieť tak k zastaveniu ďalšieho zvyšovania vnútroregionálnych nerovností a polarizácie (Pauhofová – Martinák, 2015).

5.2. Otázky adaptácie na zmeny, prichádzajúce so 4. priemyselnou revolúciou

Väčšina jednotlivých riešení problémov doteraz ukazuje skôr na orientáciu získavania akýchkoľvek okamžitých výsledkov než na riešenie systémových problémov budúcnosti. Je otázne či čas, ktorý je k dispozícii na vytvorenie adaptačných mechanizmov, bude dostatočný a či rozsah zmien nepovedie len k prehĺbeniu regionálnych nerovností. Už v súčasnosti možno konštatovať, že rozdiely medzi tzv. hladovými dolinami a ostatnými regiónmi sú nielen obrovské, ale vzhľadom na komplikovanosť pokračujúcich procesov rastú. To však predstavuje výrazné riziko pre budúci vývoj, zásadné ohrozenie stratégie zmenšovania medziregionálnych rozdielov a naznačuje sa tým, že použitie prostriedkov z eurofondov pravdepodobne nebude stačiť na zastavenie rastu medziregionálnej diferenciácie. Ide o jednu z kľúčových výziev budúcnosti a pravdepodobne sa žiadne orgány na žiadnej úrovni nevyhnú nutnosti riešiť tak zásadné problémy.

Zameranie len na riešenie parciálnych problémov, pripravenosť na adaptáciu a otázky realizácie systémových zmien

Technická stránka môže priniesť niekoľko výrazných momentov a zmien, ktoré by mohli byť určitým prostriedkom riešenia medziregionálnych a vnútroregionálnych disparít. Možnosť použitia nových technológií by skracovala reagenčný čas pri riešení mnohých vnútorných problémov. Otázkou znova zostáva pripravenosť na použitie nových nástrojov riešenia vnútorných problémov, schopnosť tieto nástroje „skonštruovať“ a použiť v správnom čase a na správnom mieste.

Už dnes je viac-menej zrejmé, že rozvoj technológií SMART môže radikálne zmeniť celkovú podobu produkčného systému rovnako i 4D tlač, či ďalšie technológie. Kľúčovou sa stane včasnosť, modulárnosť, flexibilnosť pri tvorbe výrobkov a schopnosť využiť inteligentné systémy pri individualizovanej produkcii podľa želaní konkrétneho zákazníka. Použitie takto zložitých technológií vyžaduje celkovú zmenu kvalifikovanej pracovnej sily, úplnú zmenu logistiky a obchodných modelov spojených s novou podobou komunikácie zo zákazníkmi. Primárne predpoklady už boli vytvorené cez tradičné technológie, ktoré sú založené na zisťovaní predstáv zákazníkov, vytvorením subkontraktorských sietí a finalizujúcich podnikov, obchodnej štruktúry a dodávania hotových výrobkov konkrétnym zákazníkom. Táto východisková platforma vytvára ďalej tlak na priestor, časové zladenie, informačné technológie, flexibilnosť produkčných zariadení, a vo väzbe na to aj na úroveň odmeňovania a prípravu kvalifikovaných pracovníkov (Pauhofová – Staněk, 2016).

K zmenám tradičnej podoby výroby sa môže veľmi rýchlo dospieť práve pomocou štvrtej industriálnej revolúcie a technológií, ktoré sú na ňu viazané. Zásadným sa stane zbieranie sofistikovaných informácií o predstavách zákazníkov o budúcich výrobkoch a ich vlastnostiach, informačné koordinovanie výrob jednotlivých komponentov, zabezpečenie finálnej podoby produkcie, informačné a logistické riešenie dodávky hotového výrobku v čo najkratšom čase konkrétnemu záujemcovi a schopnosť konkrétneho spotrebiteľa zaplatiť vyššiu cenu za individualizovanú produkciu (Staněk – Ivanová, 2016).

Zatiaľ bolo Slovensko orientované najmä na masovú výrobu hotových výrobkov ako autá, spotrebná elektronika a pod. a komunikáciu s klientmi obstarávali pomerne úzke profesné skupiny ľudí buď v sídlach firiem, alebo v lokálnych centrách. Vytvorenie priamej a bezprostrednej komunikácie so zákazníkom o jeho predstavách bude vytvárať úplne nový tlak na štruktúru kvalifikácie pracovníkov, uskutočňujúcich priamy kontakt. Je zrejmé, že pri charaktere produkcie vyrábanej na Slovensku, kde 90 až 95 % vyrábanej produkcie smeruje na zahraničné trhy, zostane riešenie otázok komunikácie s potenciálnym zákazníkom v rukách zahraničných investorov, ktorí na Slovensku postavili montážne podniky alebo pobočky svojich firiem. Preto aj celkové nároky na štruktúru profesií vo väzbe na komunikáciu so zákazníkmi a prácou s informačnými technológiami, bude pravdepodobne naďalej riešiť

úzka elita pracovníkov, koncentrovaných v centrách veľkých transnacionálnych firiem.

Pre slovenských producentov komponentov i finálnych výrobkov sa určujúcim stane flexibilita vyrábanej produkcie z hľadiska štruktúry a vlastností výrobkov, tiež flexibilita produkcie z hľadiska času dodania a nadväznosti na subkontraktorské systémy.

Rozvoj modulárnych systémov pri konštrukcii výrobkov a služieb umožňuje obrovskú flexibilnosť podoby finálnej produkcie a rozmiestnenie produkcie v priestore s orientáciou na jednotlivé druhy komponentov a finálnych súčiastok. Uvedené vyžaduje rozvinutú logistiku informačného aj dopravného typu. Nové technológie vo väzbe na štvrtú industriálnu revolúciu prispievajú k zmene tohto konceptu tak, že sa stane kľúčovým získanie informácií o podobe výrobku, rozšírenie kooperácie pri dodávkach komponentov alebo agregátov a rozvinutie systému modulárnej výroby, ktorá umožní mozaikovým spôsobom finalizovať podobu výrobkov na individuálnej báze podľa konkrétneho zákazníka v konkrétnych regiónoch (Staněk – Ivanová, 2016).

Pre Slovensko bude zvlášť dôležité, či zostane naďalej výrobcom komponentov, ktoré budú modifikované ale budú montované inde, alebo sa stane súčasťou výroby modifikovaných komponentov a zároveň aj súčasťou výroby finálnych výrobkov, dopravovaných do konkrétnej oblasti spotreby. Táto duálna stratégia bude veľmi dôležitá pre získanie technologickej výbavy, ale aj pre získanie a prípravu kvalifikovaných pracovníkov, fungujúcich v týchto dvoch režimoch. Je logické, že takto štruktúrovaní kvalifikovaní pracovníci sa pre firmu stávajú cenným kapitálom, teda rieši sa aj otázka ich reálneho mzdového odmeňovania. Zároveň títo pracovníci dostávajú šancu získať bonusy mimo mzdového ohodnotenia, a to i v podobe služieb poskytovaných firmou. To môže prispieť k rozvoju domácich služieb lokálneho typu, ktoré si objednáva práve táto veľká firma. Ide o vytvorenie mechanizmu, v rámci ktorého sa objavujú určité šance pre slovenské malé firmy v oblasti služieb, realizujúce činnosti nevýrobného charakteru pre konkrétnych zahraničných investorov (kúpeľníctvo, šport, rekreácia), ako istý doplnok ku subkontraktorským systémom rozvinutým v podmienkach Slovenska. Tento mechanizmus môže generovať zaujímavé pracovné miesta stabilného typu, pravdepodobne so zvýšeným mzdovým ohodnotením práve preto, že ide o personalizované služby. Vzhľadom na určité špecifické podmienky,

v rámci ktorých môže byť aplikovaný, je reálne očakávať, že môže regionálne nerovnosti prehĺbiť. V tých regiónoch, ktoré nedisponujú potrebnými špecifikami pre realizáciu uvedených činností, a tých nie je tak veľa, by ostatní pracovníci zostávali na úrovni nízkych disponibilných príjmov a nevytvárali by dostatočný mimoregionálny dopyt pre využitie takto sformovaných služieb. Ide aj o širšie súvislosti rozvoja cestovného ruchu, kde je zjavné, že vytvorenie stabilnej klientely v oblasti turistiky trvá 10 až 15 rokov a vytvorenie stálej klientely v oblasti kúpeľníctva minimálne 10 rokov. Znamená to vytvorenie určitého stabilného zázemia klientov, ktorí prichádzajú za určitým druhom služieb na Slovensko, zotrvávajú tu a nie sú jednodenní alebo dvojdenní turisti. Z hľadiska času a potrebnej kvalifikácie ide o pomerne zložitý proces. Ak však technologické procesy povedú k veľkému vytesneniu počtu pracovníkov z klasickej produkčnej a montážnej sústavy, pre Slovensko zostane jediná cesta – rozvinúť štruktúru služieb zameraných na lokálny rozvoj využitím prírodných daností, ktoré umožnia lokálnu zamestnanosť modifikovať.

Vzhľadom na vývoj tohto druhu zamestnávania pôjde skôr o smerovanie k limitovanej regionálnej zamestnanosti, k flexibilným pracovným úväzkom alebo k tzv. sezónnej zamestnanosti, v lete a v zime. V iných odvetviach možno očakávať rast nezamestnanosti alebo problémy s udržaním pracovných miest. Takto chápaný vývoj zvýrazní diferenciáciu medzi regiónmi a posilní úlohu regiónov, ktoré sú atraktívne z hľadiska cestovného ruchu, zreálni obraz chudoby a zaostalosť v južných regiónoch, v okresoch ako Rožňava, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš, Lučenec, Zvolen a v niektorých okresoch na východe Slovenska. V zmysle uvedeného možno očakávať, že v strednom pásme Slovenska, ťahajúcom sa od Záhoria až po Košice, bude dochádzať ku koncentrácii aktivít cestovného ruchu, k rozvoju rôznych foriem turizmu, ale aj k rozvoju produkčných systémov a služieb. Niektoré severné a južné časti Slovenska zostanú bez významnejšieho záujmu investorov, bude pre ne charakteristický pomalý rozvoj podnikateľskej sféry, nízke mzdy a výrazný pokles kúpyschopnosti starnúcej populácie. Tým sa môže prehĺbiť asymetria vývoja Slovenska a zásadným spôsobom sa zmenia predpoklady spotrebiteľského dopytu v jednotlivých regiónoch.

Starnutie populácie samo osebe nemusí byť zásadným faktorom, ktorý by ohrozil fungovanie Slovenska. Pokiaľ však nebude dochádzať k primeranému nárastu miezd, akcelerátorom negatívneho vývoja sa stane mechanický pomer medzi počtom ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku. Vzhľadom na rýchly proces starnutia v podmienkach Slovenska môže dôjsť v horizonte 2040 – 2050 k vyhroteniu situácie medzi zdrojmi získavanými pre starobných dôchodcov z hľadiska klasického systému „pay as you go“, a celkovou potrebou financovania v dôchodkovom systéme. Už v súčasnosti je charakteristické to, že pomerne veľká časť populácie neplatí do poistných systémov, neprispieva na tvorbu rezerv pre budúce dôchodky, no bude tieto dôchodky chcieť poberať. V prípade pokračovania tohto negatívneho vývoja pôjde o výrazné zvýšenie tlaku na výdavky štátneho rozpočtu a naplnia sa varovania niektorých ekonómov pred tým, že výdavky na dôchodkové zabezpečenie dosiahnu oproti dnešnej úrovni približne dvoch percent úroveň 10 až 12 %. To však bude vyžadovať radikálnu zmenu pohľadu na rozpočtové zdroje a príjmy a na odvodovú a daňovú politiku. V najbližších dvadsiatich rokoch (2020 až 2040) tak pôjde o kombináciu a kumuláciu vážnych problémov. Bude to obdobie, v ktorom sa zintenzívni pôsobenie štvrtej industriálnej revolúcie a vyhrotia sa problémy súvisiace so starnutím populácie, so zmenou produkčných a subkontraktorských systémov, a ktoré v konečnom dôsledku budú znamenať výrazné ohrozenie tradičnej vertikály výroby a služieb tak, ako sa vytvorila v minulom storočí, a v podstate fungovala v prvých dvoch dekádach nového milénia. Je však spoločnosť pripravená na takú signifikantnú zmenu a ochotná ju akceptovať i v rovine solidarity medzi mladými a starými a medzi vyspelými a zaostalými regiónmi? (Pauhofová, Staněk, 2016).

Logickým dôsledkom tohto vývoja bude pravdepodobne výrazný tlak na podstatnú zmenu prerozdeľovacích procesov, predovšetkým vo väzbe na poskytovanie dôchodkov a sociálnych štandardov. Súčasne sa do popredia dostane otázka poskytovania kvalitných služieb pre starnúcu populáciu. Bude to však v situácii, v ktorej väčšina staršej populácie si to vo veľkej časti regiónov nebude môcť dovoliť. Charita nebude stačiť na riešenie existujúcich vnútorných disproporcií a bude to vyžadovať výraznú zmenu celkovej miery sociálnej solidarity a politiky, realizovanej v rámci jednotlivých systémov.

Vzťah poklesu potreby práce a *starnutia populácie*

Možno predpokladať, že pokles potreby práce v produkčnej sfére sa v dôsledku technologických zmien premietne aj do zmeny v oblasti logistiky, marketingu, obchodovania, financií a pod. Zároveň narastie potreba nových pracovných miest vo sfére služieb pre starnúcu populáciu. Kľúčovým sa tak stane adekvátne vysoká úroveň príjmov na strane starnúcej populácie, aby bola spôsobilá zaplatiť služby sociálneho charakteru spojené s predlžujúcim sa vekom dožitia. Úvahy o tom, že všetko by mali zaplatiť rodinní príslušníci, najmä deti, môžu veľmi rýchlo naraziť na zásadný problém veľmi nízkej úrovne príjmov týchto rodinných príslušníkov. Nebude pravdepodobne umožňovať zaplatiť služby vo väzbe sociálnu a zdravotnú starostlivosť o rodičov či starých rodičov. V takom prípade sú nemožné alternatívy typu obmedzenia poskytovania zdravotných a sociálnych služieb pre starnúcu populáciu a zostane jediná cesta – zvýšenie prostriedkov poskytovaných zo štátnych rozpočtov.

Je paradoxné, že zmeny, ku ktorým bude dochádzať pravdepodobne v priebehu jednej generácie, budú mimoriadne extrémne a markantné práve na Slovensku, ktoré je na ne najmenej pripravené. Ide o obdobie kombinácie postupného predlžovania veku dožitia ľudí a vyčerpávania penzijných systémov, čím sa bude vytvárať tlak na veľkosť zdrojov štátneho rozpočtu. Zároveň sa bude odkrývať veľký priestor pre nové pracovné miesta v oblasti služieb a nových technológií orientovaných na starostlivosť o starých ľudí a prispôsobovaním sa starnutiu populácie bude vytváraná i nová štruktúra osídlenia. Uvedené zmeny vo veľkej miere vyžadujú účasť bohatších a bohatých starobných dôchodcov. V tejto súvislosti je zrejmé, že je nevyhnutné prehodnotiť väzbu medzi kvalifikáciou, prácou a mzdou/príjmom. Tým sa vynára potreba úplne nového pohľadu na štruktúru kvalifikácie a odmeňovania pracovníkov. Väzba medzi vplyvom technologických zmien, kvalifikačnou náročnosťou a mzdami bude pravdepodobne hybridná. Možno očakávať, že u profesií napríklad v IT sektore bude úroveň odmeňovania výrazne rásť (i keď niektoré zdroje hovoria o tom, že sme za horizontom a že rast miezd už nebude nikdy taký rýchly ako bol v minulej dekáde). Diskusie o minimálnej mzde vo väzbe na celkový vývoj miezd sú z dlhodobého i strednodobého hľadiska irelevantné, nakoľko úroveň odmeňovania už dnes nie je daná a viazaná na výšku minimálnej mzdy, ba dokonca ani na výšku priemernej

mzdy, ale súvisí s celkovou zmenou charakteru pracovných úväzkov a s celkovou zmenou foriem zapojenia do pracovného procesu.

Vzhľadom na štvrtú industriálnu revolúciu sa predpokladá, že priama väzba medzi stupňom vzdelania a budúcim ohodnotením práce bude radikálne zmenená. Kľúčovým bude charakter pracovného miesta, jeho flexibilnosť z hľadiska využitia a priestorová alokácia tohto pracovného miesta. Dochádzka za prácou a regionálne rozloženie pracovných miest sa stanú kľúčovým pre fungovanie pracovníka, jeho mzdové ohodnotenie, súčasný a budúci príjmový status, a následne aj príjmový status z hľadiska budúceho starobného dôchodku.

Pre súčasnosť je charakteristické, že pomerne veľká skupina pracovníkov (najmä živnostníkov – viac ako 300 000 osôb) platí iba minimálne odvody. Teoreticky by svoj starobný dôchodok mali „vyskladať" z usporených a zhodnotených finančných prostriedkov a zo štátom poskytovaného dôchodku. Vzhľadom na platbu minimálnych sadzieb do poistných systémov je veľmi reálne očakávať (i z dôvodu napätosti podnikových penzijných schém), že z toho bude v budúcnosti „vychádzať" iba minimálny starobný dôchodok. V takom prípade bude bez ohľadu na vzdelanie a mieru solidarity, v dôsledku zaručenia sociálneho štandardu, narastať počet tých, ktorí síce prispievali do penzijných systémov, ale v tak malom rozsahu, že nebude možné zabezpečiť ich fungovanie z pôvodných úspor a budú musieť dostávať aj sociálne dávky zo štátom financovaného poistného systému. Tým sa zvýši tlak na celkovú úroveň poskytovaných prostriedkov pre väčšinu starnúcej populácie. Na jednej strane sa prehĺbi príjmová polarizácia, na druhej strane to bude znamenať nivelizáciu celkovej úrovne poskytovaných dôchodkov so všetkými negatívami, ktoré z toho vyplývajú. V konečnom dôsledku sa vytvorí široká vrstva chudobných starobných dôchodcov, ktorí sa budú snažiť pracovať a privyrobiť si k nízkemu dôchodku. Nie je vylúčené, že títo starobní dôchodcovia budú disponovať vyššou kvalifikáciou a lepšími profesnými zručnosťami než noví pracovníci – absolventi. Pritom budú ochotní pracovať i za minimálnu mzdu, dokonca za akýchkoľvek podmienok, čím sa bude zvyšovať tlak na znižovanie mzdovej úrovne aj u riadnych zamestnancov. Môže sa síce posilniť celková úroveň príjmov starobných dôchodcov, ale treba počítať s tým, že pôjde o výrazné regionálne rozdiely

v ich možnostiach zamestnať sa a teda o istý príspevok k zvýšeniu regionálnych nerovností a k prehĺbeniu príjmovej polarizácie. Teba doplniť, že v tých regiónoch, kde neboli pracovné miesta ani pre riadnych pracovníkov, nebudú poskytovať pracovné miesta ani pre pracujúcich dôchodcov. Znamená to, že prehlbovanie polarizácie pôjde nielen po osi disponibility práce v regiónoch, ale aj po osi celkovej úrovne príjmov súčasných i budúcich.

V relatívne krátkom časovom úseku (15 až 20 rokov) môže dôjsť k vážnemu ohrozeniu solidarity a tradičnej súdržnosti vo vnútri spoločnosti, zvýšiť sa miera konfliktov v štruktúre spoločnosti. Rastúci počet starobných dôchodcov sa stáva veľmi významným politickým elektorátom. Budú výrazne zasahovať do volieb, a preto sa niektorí sociológovia obávajú vzniku gerontokracie, teda nadvlády skupiny starých ľudí, diktujúcej politikom svoje požiadavky. Vzhľadom na rozsiahlosť volebného elektorátu politici budú musieť rešpektovať a realizovať očakávania tejto stále silnejúcej časti populácie. V tomto kontexte možno očakávať prehlbovanie príjmovej polarizácie aj ako fenomén politicko-spoločenský, ktorý bude zásadne ovplyvňovať vývoj slovenskej spoločnosti v ďalších 15 až 20 rokoch. Pôjde nielen o homogenizáciu väčšiny dôchodcov s nízkymi príjmami, ale bude to znamenať aj prehĺbenie rozdielov medzi mladou generáciou a dôchodcami z hľadiska odvodov a platieb do poistných systémov, ochoty k solidarite medzi mladými a starými, a celkovej schopnosti vyrovnávať rozdielnosti v príjmoch medzi regiónmi.

Môže dôjsť aj k posilneniu snahy riešiť tento problém zásadným zvýšením odvodov. To však v konečnom dôsledku môže veľmi rýchlo naraziť na otázku vývoja výšky miezd a zmrazenia vývoja týchto miezd, bez ohľadu na ekonomické efekty. Už dnes je zrejmé, že rast produktivity práce v slovenských podmienkach bol veľmi rýchly a priblížil sa k úrovni produktivity práce vo vyspelých západoeurópskych krajinách. Mzdy však napriek tomu zostávajú na úrovni 60 % miezd vo vyspelých krajinách, a nie je badateľná tendencia výrazného nárastu. Nemožno argumentovať nárastom priemernej mzdy, pretože táto vzniká ako kombinácia rôznych mzdových skupín vo väzbe na štatistický medián.

Možno konštatovať, že príjmové nerovnosti a polarizácia bohatstva sa na Slovensku prehlbuje posledných desať rokov, a to aj napriek tomu, že vládne

snahy mali orientáciu opačným smerom nielen čo sa týka celkovej úrovne za Slovensko, ale aj v regionálnej dimenzii. Možnosť disponibility vyšších príjmov/miezd sa týka predovšetkým západného Slovenska a Bratislavy. Stredné Slovensko sa dostáva na hranice možností a východné Slovensko, okrem niekoľkých centier, predstavuje väčšinou regióny s nízkopríjmovými skupinami obyvateľstva. S nízkopríjmovými skupinami obyvateľov je vo väzbe na starnutie populácie spojená neschopnosť platiť si zdravotné a penzijné poistenie, ale aj problémy súvisiace s celkovým financovaním sociálnych služieb viazaných na starnutie populácie.

Tieto problémy nebudú môcť vyriešiť ani municipality, pretože celková veľkostná štruktúra sídel na Slovensku je značne nevhodná. Väčšina malých sídel neumožňuje ekonomické prežitie. Analýzy EÚ sú pomerne jasné, dokumentujú, že sídla pod 5 000 obyvateľov nie sú schopné plniť záväzky vyplývajúce z charty samospráv a ekonomicky prežiť. Vhodné by bolo začať etapu spájania sa sídel, vytvárania klasických strediskových obcí, poskytujúcich a zabezpečujúcich systém služieb pre obyvateľstvo v jednotlivých častiach regiónu. Ale systém spájania sa sídel je zatiaľ stále „v plienkach“ a skôr prevažuje systém ďalšej atomizácie štruktúry osídlenia.

Variácie zavádzania nových technológií, čas na adaptáciu, dopad na vývoj v regiónoch

V súčasnosti je možné registrovať rastúci počet diskusií o nedostatku práce a pracovníkov. To, čo sa však málo akcentuje je, že sa postupne zvyšuje potreba kategórie pracovníkov len v obslužných činnostiach, pretože ide o kategórie pracovníkov, ktoré zanedlho budú najviac zasiahnuté dôsledkami zavedenia robotizácie, automatizácie, umelej inteligencie, a to vo väzbe na štvrtú industriálnu revolúciu. Veľmi rýchlo môže dôjsť k zmene – nepôjde o nedostatok, ale o prebytok pracovníkov. Veľká časť transnacionálnych firiem i v súčasnosti využíva pracovné sily na Slovensku z dôvodu nízkej ceny práce. Momentálne sa viac oplatia ako používanie špičkových technológií štvrtej industriálnej revolúcie. Rýchly rast konkurencie a uplatňovanie nových technológií však môže tento dočasný výhodný parameter Slovenska zvrátiť. Zatiaľ väčšina firiem, hlavne zahraniční investori, avizujú skôr opačnú tendenciu, čo znamená, že pracovníkov na Slovensku hľadajú.

Ak ich nenachádzajú, chcú ich privážať napríklad z krajín bývalej Juhoslávie, Rumunska a Bulharska. Tento jav však nemožno chápať ako trvalý. Ide o momentálne existujúci nedostatok pracovných síl v požadovanej štruktúre. Pokiaľ by však väčšina zahraničných investorov usúdila, že naďalej je pre nich omnoho výhodnejšie zamestnávať nízko kvalifikovanú a lacnú pracovnú silu zo strednej a východnej Európy, celkový nástup štvrtej industriálnej revolúcie bude podstatne pomalší. Väčšina firiem zostane na zabehnutých technologických postupoch, zvýši sa však tlak na zníženie nákladov vyrábanej produkcie. V takom prípade bude vecou subkontraktorských firiem ako sa so zvýšením tlaku na zníženie nákladov vysporiadajú. Jednou z ciest je zníženie mzdovej úrovne, zvýšenie tlaku na zamestnancov a tvrdenie, že kľúčovou otázkou nie je výška mzdy, ale udržanie pracovného miesta. V takejto situácii budú odbory bojovať skôr za zachovanie pracovných miest ako za zvýšenie miezd. Z toho vyplýva, že väčšina pracovníkov bude naďalej pracovať za podstatne nižšie mzdy ako v podmienkach západoeurópskych krajín. Nižšie mzdy však budú generovať nižšie starobné dôchodky, so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú.

Takto v podmienkach Slovenska dôjde k určitému zakonzervovaniu nízkej úrovne príjmov, a to bez ohľadu na realizovanie technologickej revolúcie. Táto bude plošne realizovaná predovšetkým v západoeurópskych krajinách, a sekvenčne v niektorých fázach produkčného a predajného procesu i v podmienkach Slovenska. Je pravdepodobné, že po dobu jednej dekády bude platiť, že je výhodnejšie zamestnávať pracovníka s nízkou mzdou, mnohokrát aj kvalifikovaného, ako zavádzať robotické a automatické technológie. To znamená, že Slovensko bude mať iba jednu dekádu na adaptáciu čo sa týka zmeny štruktúry potreby práce v rámci produkčných systémov, a tým má relatívne limitované možnosti reagovať, napríklad prípravou na povolanie, rekvalifikáciu a pod. Reagovať na situáciu, v ktorej už nebude treba zahraničných lacných a málo kvalifikovaných pracovníkov, ale menšie množstvo špičkovo pripravených interdisciplinárnych odborníkov, schopných fungovať v nových produkčných systémoch.

Nie je možné vylúčiť i taký vývoj v najbližšej dekáde, kedy podstatná časť zahraničných investorov bude voliť skôr stratégiu využívania lacných pracovných síl a realizáciu technologickej revolúcie v podmienkach vlastnej

krajiny. V takomto prípade sa možno Slovensko počas toho obdobia vyhne problémom s implantáciou nových technológii. O to horšie však budú dopady skumulované a skoncentrované po tejto dekáde aj vo väzbe na plošné rozvinutie štvrtej industriálnej revolúcie už nielen v materských krajinách, ale tiež v krajinách strednej a východnej Európy. „Oddychový čas“ bude nevyhnutné venovať príprave nových foriem profesného i celoživotného vzdelávania a formovaniu sociálnej politiky vo väzbe na nízke mzdy a nízke starobné dôchodky. Len solidarita nemôže byť riešením tohto vývoja, pretože iba prehĺbi vnútorné pnutie v spoločnosti medzi ľuďmi, ktorí celý život nepracovali (a napriek tomu si budú nárokovať dôchodky z penzijného systému a sociálne bonusy) a tými, ktorí celý život pracovali (z nízkych miezd odvádzali do poistných systémov). Tí, ktorí pracovali budú mať v konečnom dôsledku minimálny rozdiel vo výške dôchodku oproti tým, ktorí celý život nepracovali. Vnútorné sociálne pnutie v spoločnosti sa následne môže veľmi rýchlo pretaviť do sociálnych búrok, sociálnej nespokojnosti. V problémových chudobných regiónoch môže miera nespokojnosti s takýmto vývojom dosiahnuť kritickú hodnotu. Miera sociálnych disparít zostane zachovaná a môže sa s narastajúcim sociálnym pnutím pretransformovať na súperenie medzi úspešnými a neúspešnými regiónmi. Zároveň sa bude prehlbovať sociálne pnutie medzi staršími občanmi a mladou populáciou.

Nárast takto definovaného sociálneho nepokoja môže vytvárať obrovské problémy v realizovaní sociálnej politiky, v regionálnom rozvoji, v pozícii municipalít, ale aj v pozícii štátneho verejného sektora a jeho schopnosti riešiť priebežne sa vynárajúce problémy. Už v súčasnosti sa ukazuje, že väčšina municipalít nebude schopná napriek snahám tieto vnútorné problémy zvládnuť. Nedostatočná „ekonomická sila“ sídel a skutočnosť, že nedochádza k ich spájaniu, bude viesť k nemožnosti uspokojiť základné sociálne nároky väčšiny starnúceho chudobného obyvateľstva (zabezpečenie sociálnych služieb, domovov dôchodcov, centier pre starostlivosť o starých ľudí a pod.). Vzhľadom na elektorát je pravdepodobné, že starostovia budú musieť viac prihliadať na potreby staršej ako na potreby mladšej generácie. Tým bude vnútorné pnutie v municipalitách narastať nielen z hľadiska disparity v príjmoch, ale aj z hľadiska rozdielu životných podmienok starej a mladej generácie.

Reálne prínosy zavádzania technologických zmien pre domáce podniky a ***obyvateľstvo***

V procese formovania novej štruktúry práce vo väzbe na štvrtú priemyselnú revolúciu sa ukazuje, že domáci podnikateľský sektor bude výrazne limitovaný vývojom kúpyschopnosti domáceho obyvateľstva. Zrýchľuje sa tempo a zväčšuje rozsah zadlženia slovenskej populácie. Je reálne očakávať, že za niekoľko rokov bude zadlženie obyvateľstva na takej úrovni, že ďalší nárast spotreby prostredníctvom úverov nebude možný. Aj keď sa mnohí odborníci opierajú o vyhlásenia prolongovania rastu priemernej mzdy, čo štatisticky dokázať možno, vzhľadom na vývoj mzdovej a príjmovej stratifikácie v regiónoch a odvetviach a na rast mzdových a príjmových nerovností medzi regiónmi a vnútri regiónov (Pauhofová a kol., 2016), prestáva byť priemerná mzda relevantným ukazovateľom úrovne domáceho dopytu. A teda bude aj menej reálnym indikátorom pre rozvoj podnikateľskej sféry slovenskej proveniencie, poskytujúcej domáce tovary a služby.

Vo výslednici prehlbovania závislosti Slovenska na zahraničných investoroch významne narastá ohrozenie funkčnosti a prežívania domácich malých a stredných firiem. Ohrozenie sa dotýka tak schopnosti tvorby adekvátnej úrovne dôchodkov podnikov, ako aj zamestnanosti v nich, najmä čo sa týka možnosti vytvorenia nových pracovných pozícií. Situácia sa vyvíja takým smerom, že kľúčovým sa stane prežitie firmy a nie výška mzdových nákladov. Na prežití firmy sa z dlhodobého pohľadu významne podieľa aj výška vyplácanej mzdy, od ktorej sa odvíja výška starobného dôchodku. Takto sa formujú predpoklady reálneho vývoja príjmovej nerovnosti a polarizácie v jednotlivých regiónoch a medzi regiónmi Slovenska.

Na tomto mieste je potrebné ešte raz uviesť, že technologická revolúcia nepovedie k homogenizácii nárokov na kvalifikovanú pracovnú silu, neprinesie významnejší rast miezd, ale skôr zvýši príjmové a mzdové nerovnosti medzi profesiami, odvetviami a regiónmi. Ukazuje sa, že pôjde o rozpor oproti sľubom, ktoré sú dnes predstavované ako potenciálny dôsledok štvrtej industriálnej revolúcie. Podľa týchto sľubov sa majú príjmy zvýšiť, zrýchli sa hospodársky rast a celkovo sa má počítať s výrazným oživením národných ekonomík. V skutočnosti možno predpokladať zviditeľnenie nárastu

vnútorných problémov spoločnosti ako dôsledok toho, že rozhodujúca časť populácie nezíska žiaden prírastok svojich príjmov, naopak bude nútená znášať dôsledky otvorenia nových problémov prehlbovania príjmovej polarizácie. V situácii „*naprogramovaného*“ zadlžovania obyvateľstva a nízkych pracovných a starobných dôchodkov rast nerovností a prehlbovanie polarizácie nezastaví ani reálne zlacnenie niektorých druhov tovarov a služieb (úsporné programy v oblasti energií môžu znížiť výdavky domácností, niektoré systémy SMART môžu znížiť výdavky domácností v oblasti služieb, energií, dopravy, kultúry a pod.). Je potrebné počítať i s tým, že úloha sociálnych dávok sa výrazným spôsobom zmenší a zväčší sa závislosť na pracovných príjmoch.

Problémom malých krajín je to, že bude dochádzať ku koncentrácii vnútorných pnutí a problémov na malom území. Preto budú rozdiely medzi regiónmi viditeľné veľmi jasne. Malá neflexibilná ekonomika by výrazne doplatila na zásadné štrukturálne zmeny, ku ktorým bude dochádzať v dôsledku štvrtej industriálnej revolúcie. Uvedené sa môže realizovať v relatívne krátkom časovom úseku charakterizovanom jednou dekádou. Práve preto je potrebné upozorniť na problematiku komplexného a systémového riešenia. Na potrebu riešenia celej oblasti pracovných príjmov, foriem pracovných kontraktov, potrebu a prípravu kvalifikovaných pracovníkov, stimuláciu domáceho podnikateľského sektora a potrebu zmeny architektúry poistných verejných systémov. Pokiaľ nedôjde ku komplexným zmenám, ale pôjde len o sériu parciálnych zmien, je nutné konštatovať, že nemožno počítať s vyriešením základných vnútorných pnutí vo väzbe na rast príjmových nerovností a polarizácie z hľadiska profesií, odvetví a regiónov.

ZÁVERY

Výsledky jednotlivých analýz, v zmysle použitých metodík skúmania, dokladujú vo svojej komplexnosti slabý a nerovnovážny potenciál rozvoja životných podmienok slovenského obyvateľstva na regionálnej úrovni. V predchádzajúcej publikácii sme podrobne vysvetlili metodológiu skúmania príjmovej nerovnosti a polarizácie, preukázali rast príjmových nerovností medzi regiónmi i vnútri regiónov SR. Medzinárodná komparácia vývoja nezamestnanosti a miezd Slovenska, Českej republiky a Maďarska a ich jednotlivé charakteristiky na regionálnej úrovni dotknutých krajín, prezentované v tejto monografii, dokumentujú v dlhšom časovom období významne horšie parametre vývoja nezamestnanosti na Slovensku so všetkými jej dôsledkami. Pozitívne prijímaný hospodársky rast, ktorý je v posledných rokoch na Slovensku evidentný, nepredstavuje z regionálneho pohľadu želateľný rozvoj celkového potenciálu mnohých okresov Prešovského, Banskobystrického a Košického kraja, najmä v súvislosti s využívaním ľudského potenciálu. Predpokladáme, aj napriek permanentnému miernemu znižovaniu miery nezamestnanosti, že tie regióny, vrátane najmenej rozvinutých okresov, pre ktoré je charakteristická vysoká miera nezamestnanosti i dlhodobej nezamestnanosti, majú veľmi malú šancu stať sa v budúcnosti súčasťou teritória napojeného na globálne trhy. Nemožno si nevšimnúť, ak berieme do úvahy starnutie zamestnancov nad 50 rokov v jednotlivých odvetviach a regiónoch Slovenska, že ide o spojitosť s určitým „zámerom“, keď v regiónoch s výbornými produkčnými možnosťami pre poľnohospodárstvo starnú zamestnanci najviac a najrýchlejšie (Nitriansky kraj) a keď v takmer všetkých odvetviach hospodárstva, najmä v priemysle, starnú zamestnanci Prešovského kraja najvýznamnejšie. Z výsledkov „vyšetrovania“ v rámci genézy riešenia problémov na Slovensku po roku 1989 okrem iného vyplynulo, že nastavenia a samotná realizácia podpory prílevu priamych zahraničných investícií sa v konečnom dôsledku problémovým regiónom „vyhla“. A to aj napriek tomu, že v politikách a programoch na podporu znevýhodnených a slabo sa rozvíjajúcich regiónov smerovanie prílevu PZI do týchto regiónov ukotvené bolo. Najviac PZI obhospodárilo predovšetkým Bratislavský a následne Trnavský

kraj. Z pohľadu reálneho využívania potenciálu regiónov, vrátane ľudského, v oblastiach s výbornými produkčnými podmienkami pre agrárnu výrobu je potrebné zdôrazniť, že spolu s administratívnymi opatreniami na kúpu a využívanie poľnohospodárskej pôdy, faktickým majetkovým portfóliom v odvetví potravinárstva a obchodných reťazcov sa pre budúce obdobie zhmotňuje zásadné ohrozenie potravinovej bezpečnosti SR.

Tie isté regióny, ktoré boli problematické v roku 1993 zostali málo rozvinutými do súčasnosti. Zákon na podporu málo rozvinutých okresov z konca roka 2015, ktorý vyžaduje akčné plány rozvoja dotknutých okresov je „použiteľný“, ale sám o sebe, bez konkrétneho previazania na nástroje ďalších politík (najmä sociálnu, hospodársku, finančnú a infraštruktúru dopravy) môže byť menej efektívny a prispieť k zväčšovaniu nerovností medzi regiónmi. Máme na mysli výsledky našej kvantilovej regresie, kedy sa dokázalo, že medzi dlhodobou nezamestnanosťou a mzdovým vývojom existuje na úrovni okresov Slovenska signifikantný vzťah, keď len vyššie priemerné mzdy v sledovanom období citlivejšie reagovali na zmeny v miere nezamestnanosti. Pri vysokej miere nezamestnanosti sú priemerné mzdy nižšie. Pri úvahe o tom ako alokovať podporu sa ukázalo, že ten istý pokles miery nezamestnanosti – v prípade vysokej miery nezamestnanosti (nízkych mzdách) – má za následok to, že nárast miezd je nižší ako v prípade regiónov s nízkou mierou nezamestnanosti (vyšších mzdách). V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že budúci problém menej rozvinutých regiónov možno očakávať z dôvodu pomalšieho starnutia populácie ako v ostatných regiónoch Slovenska. V konečnom dôsledku však ide o celkové zrýchľovanie starnutia slovenskej populácie a naštartovanie reálneho procesu pnutia vo väzbe na financovanie dôchodkového systému. Rastúca, ale vnútorne slabšie sa rozvíjajúca ekonomika nepostupuje k zabezpečovaniu silnej mladej populácie vo väčšine regiónov Slovenska.

Je zarážajúce, že štát ani po viac ako dvoch desaťročiach od systémových spoločenských zmien, ktoré mali svoj odraz v znižujúcej sa pôrodnosti, doteraz nepripravil žiadnu stratégiu zastavenia či aspoň spomalenia starnutia obyvateľstva. Skúmanie demografických aspektov starnutia slovenskej populácie v ich priemete do problémov dôchodkového systému jednoznačne ukázalo na budúci obrovský nárast počtu starobných dôchodcov (do roku 2030

súhrnne až o 250,5 tis. osôb). Týmto nastanú vážne problémy s udržateľnosťou penzijného systému. V rovine pohľadu na riziká a riešenia financovania dôchodkového systému vo väzbe na príjmové nerovnosti a polarizáciu sa odkryli konkrétne úskalia deficitu I. piliera dôchodkového systému. Sme toho názoru, že dofinancovávanie I. dôchodkového piliera by malo byť maximálne len do výšky odvedených úspor v II. dôchodkovom pilieri. Transfery do I. dôchodkového piliera (a súčasne do dôchodkového systému ako celku) z iných fondov poistenia predstavujú nesystémový prvok a sú dlhodobo neudržateľné. Spôsob a veľkosť prílevu financií do dôchodkového systému je determinovaný rôznymi formami posilnenia solidarity. Prvou formou by mohlo byť znižovanie osobného mzdového bodu u osôb s nadpriemerným príjmom a naopak, zvyšovanie osobného mzdového bodu u osôb s nízkymi príjmami. Druhou formou solidarity je spôsob valorizácie už priznaných starobných dôchodkov. Na valorizáciu dôchodkov bude musieť nájsť štát dodatočné finančné prostriedky práve v období do roku 2030 s očakávaným nárastom počtu dôchodcov Treťou formou solidarity (presnejšie „nesolidarity“ v dôchodkovom systéme) je miera, v akej si sporitelia v II. kapitalizačnom dôchodkovom pilieri môžu sporiť na individuálnych účtoch a ukladať na ne časť z celkových odvodov, ktoré sú obligatórne stanovené zákonom. To znamená, že táto miera „solidarity“ v celom dôchodkovom systéme je daná pomerom odvodov do I. priebežného a II. kapitalizačného piliera. Čím väčší je podiel odvodov platených do II. kapitalizačného piliera, tým je nižší objem prostriedkov, na ktoré sa môže aplikovať princíp solidarity v I. priebežnom dôchodkovom pilieri, a tým je nižšia solidarita v celom systéme starobných dôchodkov. Je zrejmé, že kapitalizačný pilier v podmienkach permanentného starnutia obyvateľstva problém starobných dôchodkov v plnej šírke populácie nemôže vyriešiť. Optimálnym riešením by bolo úplné zrušenie kapitalizačného piliera a náklady na „prechodné obdobie“ na plné zavedenie kapitalizačného piliera presunúť na rast financií na rodinnú politiku, resp. iné súvisiace politiky, ktoré zabezpečia rast mladej, produktívnej populácie. Podobne to riešili v Maďarsku a Poľsku. V súvislosti so skúmaním špecifík faktorov ovplyvňujúcich príjmy a výdavky dôchodkového systému sa otvorila diskusia k dôležitej téme „mzda, alebo starobný dôchodok?“ Sformulovali sme názor, že ak bude mať dôchodkový systém problémy s financovaním, poistnou

udalosťou pre vyplácanie starobného dôchodku by už nemalo byť len dosiahnutie dôchodkového veku, ale aj strata príjmov z pracovnej činnosti. V extrémnom prípade by mohol platiť princíp „buď mzda, alebo dôchodok“, prípadne by sa mala do značnej miery obmedziť možnosť získania príjmu z pracovnej činnosti, resp. možnosť poberania plného starobného dôchodku. Konkrétne riešenie by malo vyplynúť z posúdenia situácie na trhu práce i situácie v napätosti príjmov a výdavkov dôchodkového systému. Pokračovaním diskusie je i otázka čo do dôchodkového systému prinášajú príplatky za nočnú prácu. Z určitej, na pohľad okrajovej témy sa „vynorila“ téma odkrývajúca v medzinárodnom porovnaní veľmi nelichotivé miesto Slovenska, o ktorom by sa mohlo naplno hovoriť ako o montážnej „linke“ EÚ. Okrem otázok možného zvýšenia príjmov do penzijného systému sú veľmi zaujímavými tiež zdanlivo druhoradé vplyvy zväčšujúceho sa podielu nočnej práce napríklad na rodinný život a zdravie zamestnancov viacerých dcér a vnučiek „transnacionálov“ pôsobiacich na Slovensku. Horúce otázky do diskusie predstavujú naše návrhy na úlohy štátu v riešení udržateľnosti dôchodkového systému. Ide o výber kombinácie možností riešenia, od otázok pokrytia budúcej potreby penzijného systému zo štátneho rozpočtu zo všeobecného zdanenia, zrýchlenia rastu dôchodkového veku, zrušenia kapitalizačného piliera, odstránenia stropu vo vymeriavacom základe, zvýšenia miery solidarity v dôchodkovom systéme, zvýšenia minimálneho počtu odpracovaných rokov na priznanie starobného dôchodku, podpora rastu miezd u povolaní s namáhavou prácou a nočnou prácou, obmedzenie možnosti poberania plného dôchodku pre pracujúcich dôchodcov, zdaňovanie vysoko nadpriemerných dôchodkov a pod.

Aj na starnúcom Slovensku platí, že domácnosti využívajú v dôsledku rôznych zmien a životných situácií na saturovanie spotreby okrem disponibilných príjmov aj úspory, pôžičky, úvery, pravidelné príjmy od iných členov rodiny a vládne transfery. V štruktúre príjmov najmä nízkopríjmových, ale aj vysokopríjmových domácností majú majetkové príjmy, ktoré by domácnostiam umožňovali efektívne vyrovnávať spotrebu v čase, len veľmi nízky podiel. Najvyšší podiel na čistých peňažných príjmoch za obe skupiny skúmaných domácností majú pracovné príjmy, ktoré v čase vypuknutia krízy s rastom miery nezamestnanosti klesali výraznejšie najmä u nízkopríjmových

domácností. Tieto domácnosti z dôvodu relatívne nízkych príjmov už v predkrízovom období neboli schopné tvorby tzv. peňažného vankúša, ktorý by ich ochránil v čase zhoršenia situácie na trhu práce. Dôležitú úlohu zohrali sociálne príjmy, ktorých podiel na celkových príjmoch v čase krízy rástol, čím ale iba čiastočne pomohol vykompenzovať výpadok pracovných príjmov. Vo väzbe na zavádzanie technologických zmien v podnikovej sfére je možné predpokladať aj nástup podstatných zmien na trhu práce a nárast nezamestnanosti, čo môže viesť nielen k pokračovaniu prehlbovania príjmových nerovností, ale aj k rastu nerovností v oblasti spotreby. Mnohé profesie, najmä s potrebou nižšej kvalifikácie, budú postupne vytláčané. Zlepšovanie kvality vzdelania, eliminovanie bariér k vyššiemu vzdelaniu, podpora a zvyšovanie kvality odborného vzdelávania sú dôležité z pohľadu znižovania rozptylu pracovných príjmov. Otázne však v tejto súvislosti je, do akej miery budú postačovať opatrenia súvisiace so zvyšovaním kvalifikácie a v akej miere budú potrebné zmeny v prerozdeľovacích procesoch v rámci hospodárskej politiky.

Naša analýza príjmov a výdavkov domácností ukázala, že kríza so začiatkom v roku 2008 prehĺbila príjmové nerovnosti, avšak rast týchto nerovností sa v oblasti spotreby naplno neprejavil. V čase krízy vysokopríjmové domácnosti znížili spotrebné výdavky vo väčšej miere ako nízkopríjmové domácnosti. Najmä v období 2012 – 2015 spotrebné výdavky nízkopríjmových domácností rástli rýchlejšie ako vysokopríjmových domácností, pričom v oblasti príjmov bola situácia opačná. Kým sklon k úsporám vysokopríjmových domácností sa zvýšil a dosahuje kladné hodnoty, nízkopríjmové domácnosti mali záporný sklon k úsporám a zároveň u nich dochádzalo k zvýšeniu podielu splátok úverov na čistom príjme. Najmä nízke úrokové sadzby sprístupnili úvery väčšiemu počtu domácností, vrátane nízkopríjmových, využijúce tieto aj na luxusné tovary a služby, ktoré si z bežných príjmov dovoliť nemohli. Z pohľadu súčasnej a pravdepodobnosti najbližšej budúcej spotreby domácností je potrebné tiež uviesť, že na makroúrovni od roku 2011 možno sledovať roztváranie nožníc medzi tempom rastu úverov a tempom rastu konečnej spotreby domácností, čo indikuje rast podielu dlhu na konečnej spotrebe. K rastu nerovností medzi vysoko- a nízkopríjmovými domácnosťami v sledovanom období výrazne prispieval aj cenový vývoj. Ceny nevyhnutných

tovarov a služieb rástli omnoho rýchlejšie ako ceny luxusných tovarov a služieb, pričom práve tie v spotrebnom koši nízkopríjmových domácností tvorili najväčší podiel. Deflačné tendencie, ktoré sa na Slovensku začali prejavovať v období 2013 – 2015 podporili, spolu s poklesom úrokovej miery a väčšou dostupnosťou úverov, realizovanie odloženej domácej spotreby najmä u nízkopríjmových domácností. Zmeny v spotrebe sú ako nastavené zrkadlo posunu spoločnosti k určitým cieľom. Citlivo odráža špecifiká rastu nerovností v príjmoch a dokumentuje rastúcu zadlženosť predovšetkým nízkopríjmových domácností, prakticky chudobných pracujúcich a nebohatých majetkom. Vzhľadom na uvedené skutočnosti, starnutie obyvateľstva, dostup širšej variety tovarov a služieb s aplikáciami pokročilých technológií je možné v neďalekej budúcnosti očakávať zmeny v charaktere spotreby. Kým na strane starších a nízkopríjmových domácností bude zadlžovanie vo väzbe na spotrebu pokračovať a do určitej miery sa fyzická spotreba obmedzí, u mladších nízko- i vysokopríjmových domácností možno vo väzbe na silnú „potrebu“ inklinácie k produktom zdieľanej ekonomiky predpokladať, že spotreba bude výraznejšia paletou využívania služieb, s dôrazom na úsporu času a financií. Samotná zmena charakteru spotreby bude tiež jedným z faktorov, ktoré ovplyvnia polarizačné tendencie, v tomto prípade na báze rastúcich rozdielov medzi charakterom spotreby staršej a mladej populácie.

Pokiaľ bude rast príjmových nerovností a prehlbovanie polarizácie medzi regiónmi a vnútri regiónov Slovenska pokračovať, bude sa prejavovať v rastúcej nespokojnosti obyvateľstva s vývojom v ekonomicky slabnúcich regiónoch v porovnaní s vývojom v centrách, ako sú Bratislava a Košice. Zväčší sa pocit frustrácie z toho, že štvrtá priemyselná revolúcia priniesla pozitívne efekty iba úzkej skupine obyvateľov, kým veľká časť populácie bude „odsúdená“ na život v chudobe, nakoľko nenájde prácu, alebo bude reprezentovať chudobných pracujúcich. Uvedené môže viesť k šíreniu predstáv o tom, že hlavným nepriateľom je štvrtá priemyselná revolúcia a dôsledky, ktoré z nej vyplývajú. *V skutočnosti je problém v systéme. Nie v štvrtej industriálnej revolúcii.*

Technická revolúcia s vysokou pravdepodobnosťou povedie k výraznému zostreniu rozporov vo vnútri spoločnosti, ale vzhľadom na špecifiká

štruktúry zamestnanosti SR (kľúčový podiel TNK), sa dôsledky prejavia až s odstupom niekoľkých rokov. Je nevyhnutné toto obdobie využiť na zastavenie prehlbovania polarizácie v spoločnosti a zamedziť ďalší rast disparít medzi regiónmi a vnútri regiónov. Najväčší bezprostredný dopad vo väzbe na Industrie 4.0 možno očakávať u slovenských subdodávateľských firiem, napríklad tých, ktoré sú napojené na partnerské firmy v Nemecku. V tejto súvislosti je mimoriadne dôležité akým spôsobom sa vládne štruktúry postavia k rozvoju domáceho podnikateľského sektora a k možnostiam zvýšenia domáceho dopytu. Objavuje sa totiž množstvo názorov, ktoré chcú tento problém riešiť napríklad obmedzením výšky starobných dôchodkov, znížením výšky novopriznávaných starobných dôchodkov, či celkovou zmenou podielu obyvateľstva na platbách do zdravotného a penzijného poistenia. Tento spôsob riešenia problémy veľmi rýchlo vyostrí a podpíše sa na neriešení prehlbovania nerovností a polarizácie spoločnosti. Bude viesť k vyhroteniu nálad proti solidarite i proti systému. *V konečnom dôsledku urýchli kumuláciu problémov, ktoré systém generuje už viac ako dve desiatky rokov.* Reakčná doba na riešenie problémov sa skracuje. Spoločnosť sa postupne dostáva do situácie, v ktorej prevaha kritických momentov môže dosiahnuť nadkritickú hranicu a spôsobiť jej vnútorný kolaps i vzhľadom na prehlbovanie polarizácie. Štvrtá priemyselná revolúcia môže byť nástrojom na čiastočné riešenie a utlmenie niektorých problémov. Nebude však „čarovným prútikom“, ktorý prehlbovanie príjmovej polarizácie zastaví. Naopak, môže sa stať veľmi významným katalyzátorom pokračovania polarizačných procesov.

CONCLUSIONS

Results of individual analyses in terms of the applied methodologies of examination in their complexity document a weak and imbalanced potential for the development of living conditions of the Slovak population on regional level. In our previous publication, we explained in detail the methodology of examining the income inequality and polarisation, we showed the growth of income inequalities between regions and within regions of Slovakia. International comparison of the development in the field of unemployment and wages in Slovakia, the Czech Republic and Hungary and their individual characteristics on regional level of the stated countries, presented in this monograph, document significantly worse parameters of unemployment development in Slovakia in the longer time period with all its consequences. Positively received economic growth evident in Slovakia in recent years does not represent from the regional perspective the desired development of the overall potential of many districts of the Prešov, Banská Bystrica and Košice region, mainly when it comes to the use of human potential. We assume that in spite of permanent slight decrease in the unemployment rate, regions, including the less-developed ones, for which high unemployment rates and long-term unemployment rates are characteristic, have a very small chance of becoming a part of the territory connected to global market in the future. Considering aging of employees older than 50 years in individual sectors and regions of Slovakia, we cannot oversee that it is a certain “aim” when employees in regions with excellent production possibilities for agriculture age the most and the fastest (Nitra region) and when in almost all sectors of economy, mainly in industry, employees of the Prešov region age most significantly. The results of the “investigation” as part of the genesis of dealing with problems in Slovakia after 1989 suggested apart from other things that the setting and realising support of the influx of direct foreign investment actually "skipped” the problem regions. This was in spite of the fact that in policies and programs to support disadvantaged and weakly developing regions, the direction of the DFI influx was incorporated in these regions. The most DFI was directed to the Bratislava region, followed by

the Trnava region. From the aspect of the actual use of the potential of regions, including the human potential, in the areas with excellent agricultural production conditions it is necessary to emphasise that together with administrative measures to purchase and use agricultural soil, the actual capital portfolio in the food industry and sale chains sector, the risk of food safety in the Slovak Republic will significantly be seen in the future period.

The same regions that were problematic in 1993 have remained weakly developed to the present days. The law on supporting the underdeveloped districts from 2015, requiring action plans of development of the affected districts is “applicable”, but in itself without being specifically linked to tools of further policies (mainly social, economic, financial and transport infrastructure) it can be less effective and may contribute to increased inequalities between regions. We have in mind the results of our quantile regression which proved that there was a significant relationship between long-term unemployment and wage development on the level of Slovak districts, when only higher average wages in the monitored period responded more sensitively to changes in the unemployment rates. In case of high unemployment rates, the average wages are lower. When considering the way to allocate support, it has been shown that the same decrease in the unemployment rate – in case of high unemployment rate (low wages) – leads to lower increase in wages than in the case of regions with low unemployment rate (higher wages). In this regard, we need to state that a future problem of the less developed regions can be expected as a result of slower ageing of the population when compared to remaining regions of Slovakia. Eventually, ageing of the Slovak population generally speeds up and the actual process of tension in connection with funding of the pension system has started. The growing, but internally weaker developing economy does not move towards securing a strong young population in the majority of regions of Slovakia.

It is stunning that the government even more than two decades after the systemic social changes, which were reflected on the decreased birth rates, still has not developed any strategy for stopping or at least slowing down ageing of the population. Examining demographic aspects of ageing of the Slovak population projected to problems in the pension system clearly showed the future great increase in the number of old-age pensioners (until

2030 by a total of 250.5 thousand persons). Thus, serious problems with the sustainability of the pension system will occur. When considering the risks and solutions to funding of the pension system in connection with income inequalities and polarisation, specific problems of the deficit in the 1st pillar of the pension system were identified. We believe that additional funding of the 1st pension pillar should maximally equal the height of deduced savings in the 2nd pension pillar. Transfers to the 1st pension pillar (and at the same time to the pension system as a whole) from other insurance funds represent an unsystematic element and cannot be maintained in the long run. The manner and size of financial influx into the pension system has been determined by various forms of strengthened solidarity. The first form could be the reduction in personal wage point for persons with above-average income and on the other hand increase personal wage point for persons with low income. The second form of solidarity is the way of valorisation of the already acknowledged old-age pensions. The government will first have to find additional financial resources for the valorisation of pensions in the period up to 2030 with an expected increase in the number of pensions. The third form of solidarity (more precisely "non-solidarity" in the pension system) is the level to which the savers in the 2nd capitalisation pension pillar can save on individual accounts and store on them part of total deductions that are obligatorily set by the law. It means this level of "solidarity" in the whole pension system is given by the ratio of deductions to the 1st on-going and 2nd capitalisation pillar. The greater the share of deductions paid in the 2nd capitalisation pillar, the lower the volume of resources to which we may apply the principle of solidarity in the 1st on-going pension pillar, thus the lower solidarity in the whole system of old-age pensions. It is clear that the capitalisation pillar under conditions of permanent ageing of the population cannot solve the problem of old-age pensions in full range of the population. The optimal solution would be to completely abolish the capitalisation pillar and shift the costs of the "transitory period" for the full introduction of the capitalisation pillar to the growth of finances for family policy or other related policies ensuring the growth of young, productive population. The issue was similarly dealt with in Hungary and in Poland. In connection with examining specific factors impacting income and expenditures of the pension system,

discussion on the important topic of “salary or old-age pension?” started. We stated our opinion that if the pension system has problems with financing, the insured event serving as the base for the payment of the old-age pension should not only include the reaching of the pension age, but also losing income from work activity. In an extreme case, the principle “salary or pension” could apply or the possibility to acquire income from work activity or the possibility to receive full old-age pension should be restricted to a significant degree. A specific solution should follow based on assessing the situation on the labour market and the situation in the tension of income and expenditures of the pension system. The discussion continues also with the question what importance do benefits for working at night in terms of the pension system have. A topic uncovering a very negative position of Slovakia in the international comparison which could be openly described as the “assembly line” of the EU “emerged” from a certain apparently side topic. Apart from issues of potential increase of income in the pension system, impacts of the growing share of work at night are also very interesting, though apparently secondary, e.g on the family life and health of employees of several daughters and granddaughters of “transnational companies" operating in Slovakia. Hot topics for discussion are our proposals about the role of the government in dealing with sustainability of the pension system. It is a selection of the combination of possible solutions, starting from coverage of the future need of the pension system from the state budget from general taxing, increased growth of pension age, abolishment of the capitalisation pillar, removal of the top limit in the assessment base, increased level of solidarity in the pension system, increased minimum number of years worked to acknowledge old-age pension, support of the growth of wages in professions with hard work and night work, restriction of the possibilities to receive full pension for working pensioners, taxing of highly above-average pensions etc.

Also in the ageing Slovakia it is true that households saturate consumption using not only disposable income, but also savings, loans, credits, regular income from other family members and governmental transfers due to various changes and life situations. In the structure of income mainly in case of low-income, but also higher- income households, the share of capital

income enabling households to effectively balance consumption in time is only very small. The highest share of net financial income for both groups of examined households represents the work income that decreased more significantly at the time of the outburst of crisis in the growth of unemployment rate especially in the lower-income households. Due to relatively low income already in the pre-crisis period, these households were unable to create the so-called money pillow that would protect them at a time of deteriorated situation on the labour market. An important role was played by social income share of which on total income at the time of crisis grew, and only partially helped to compensate the loss of work income. In connection to introducing technological changes in the corporate sphere, we may expect the onset of significant changes on the labour market and unemployment increase, which can lead not only to continued deepening of income inequalities, but also to the growth of inequalities in the field of consumption. Many professions, especially with lower qualifications needed, will gradually be pushed out. The improved quality of education, elimination of barriers to higher education, support and improved quality of professional education are important from the aspect of reducing dispersion of work income. It is however questionable in this regard, to what extent measures related with increasing qualifications will suffice and to what extent changes in redistributed processes within the economic policy will be needed.

Our analysis of income and expenditures of households showed that the crisis that started in 2008 deepened income inequalities, but the growth of these inequalities did not fully show in the field of consumption. At the time of crisis, higher income households reduced consumption expenditures in a greater extent than lower income households. Especially in the period of years 2012-2015, consumption expenditures of lower-income households grew faster than of higher-income households, while the situation was different in terms of income. While the inclination towards savings among higher-income households increased and achieved positive results, lower-income households had a negative inclination towards savings and at the same time the share of credit instalments on net income increased. Especially low interest rates made loans accessible to a greater number of households, including lower-income ones who used these also for luxury goods and services that

they could not afford from regular income. From the aspect of current and the probability of nearest future consumption of households it is necessary to mention that on the macro level we can observe since 2011 opening of scissors between the loan growth rate and end consumption growth rate of household, indicating a growth in the share of debt on end consumption. Price development has also significantly contributed to the growth of inequalities between higher and lower income households in the monitored period. Prices of inevitable goods and services grew much faster than prices of luxury goods and services, while these made up the greatest share in the consumer basket of lower-income households. Deflation tendencies that started to be seen in Slovakia in the period of years 2013-2015 supported, together with decreased interest rate and higher loan availability, the realisation of postponed domestic consumption mainly among lower-income households. Changes in consumptions are like a mirror showing the shift of the society to certain aims. It sensitively reflects the specific features of the growth in inequalities in income and documents growing indebtedness mainly among lower-income households, practically poor working and not rich through capital. Considering the stated facts, ageing of the population, availability of a greater variety of goods and services with the application of advanced technologies, we can expect changes in the character of consumption in the near future. While on the side of older and lower-income households, indebtedness connected with the consumption will continue and to a certain extent, physical consumption will be restricted. Among younger lower and higher income households perhaps in connection with a strong "need" of the inclination towards products of shared economy we can expect that the consumption will be more characterised by a range of services used, emphasising saving of time and finances. The change in the nature of consumption itself will also be one of the factors influencing polarisation tendencies, in this case on the basis of growing differences between the nature of consumption of the older and young population.

If the growth of income inequalities and deepening of the polarisation between regions and inside of the regions of Slovakia will continue, it will be manifested through growing dissatisfaction of the population with the development in economically weakening regions compared to the development

in the centres, such as Bratislava and Košice. The sense of frustration will increase due to the fact that the fourth industrial revolution brought about positive effects only to a small group of people, while a large part of the population will be "sentenced" to life in poverty, since it will not be able to find work or will represent the working poor. The above-stated may lead to the spread of idea about the fourth industrial revolution and resulting consequences being the main enemy. *In reality, the problem lies in the system. Not in the fourth industrial revolution.*

Technical revolution will with high probability lead to a significant sharpening of conflicts within the society, but considering the specific structures of employment in the Slovak Republic (TNC have a key share), consequences will be seen only several years later. It is necessary to use this period to stop the deepening of polarisation in the society and to prevent further growth of disparities between regions and inside of regions. The greatest immediate impact in connection to Industrie 4.0 can be expected among Slovak subcontracting companies, e.g. those connected to partner companies in Germany. In this regard, it is extraordinarily important how governmental structures will face the development of domestic business sector and possibilities of increased domestic demand. There are many opinions that want to deal with this problem e.g. by restricting the height of old-age pensions, by reducing the height of newly awarded old-age pensions or by an overall change in the participation of the population in payments to health and pension insurance. This kind of solution will escalate problems very quickly and will be responsible for the failure to deal with deepening inequalities and polarisation of the society. It will lead to an escalation of moods against solidarity and against the system. *Eventually, it will speed up the accumulation of problems generated by the system for over two decades.* The response time to dealing with problems shortens. The society gradually comes to a situation in which the prevalence of critical moments can exceed the critical level and can cause its internal collapse also considering the deepened polarisation. The fourth industrial revolution can be a tool of partial solution and suppressing some problems. It will however not be a "magic wand" that will stop deepening of the income polarisation. To the contrary, it can become a very significant catalyst of continued polarisation processes.

LITERATÚRA

ACEMOGLU, D. – ROBINSON, J. A. (2015): Proč státy selhávají. Kořeny moci, prosperity a chudoby. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-257-1305-1.

AGUIAR, M. A. – BILS, M. (2015): Has Consumption Inequality Mirrored Income Inequality? American Economic Review, Vol. *105*(9), pp. 2725 – 2756.

ALBERT, M. – MECKL, J. (2001): Efficiency, wage Unemployment and Intersectoral Wage Differentials in a Heckscher-Ohlin Model. German Economic Review, No. 2, pp. 287 – 301.

ATTANASIO, O. P. – PISTAFERRI, L. (2016): Consumption inequality. Journal of Economic Perspectives, Vol. *20*, No 2, pp. 1 – 27. [Cit. 3. 3. 2017.] Dostupné na: <https://web.stanford.edu/~pista/JEP.pdf>.

BALHAR, V. (1989): Hospodárska spolupráca a integrácia krajín RVHP. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 193 s. ISBN 8008000120.

BANKS, J. – BLUNDELL, R. – LEWBEL, A. (1997): Quadratic Engel curves and consumer demand. Review of Economics and Statistics, 79, pp. 527 – 539.

BARBA, A. – PIVETTI, M. (2009): Rising Household Debt. Its Causes and Macroeconomic Implications. A long-period analysis. Cambridge Journal of Economics, *33* (1), pp. 113 – 137.

BLANCHFLOWER, D. G. – OSWALD, A. J. (1994): The Wage Curve. MIT Press. 481 s. ISBN 978-02-6202-375-7.

BLUNDELL, R. – PISTAFERRI, L. – SAPORTA-EKSTEN, I. (2014): Consumption inequality and family labor supply. Working paper series No 1656. European Central Bank. [Cit. 3. 3. 2017.] Dostupné na: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1656.pdf>.

BRYNJOLFSSON, E. – MCAFFE, A. (2015): Druhý věk strojů. Brno: Jan Melvil Publishing. ISBN 978-80-87270-71-4.

BÚŠIK, J. (1998): Regionálna politika na Slovensku v 90tych rokoch. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR. 48 s.

CAMPBELL, C. – ORSZAG, J. M. (1998): A Model of the Wage Curve. Economics Letters, Vol. *59*, No. 1, pp. 119 – 125.

ČERNOHORSKÁ, L. (2006): Komparace nezaměstnanosti v České republice a na Slovensku. Scientific papers of the University of Pardubice, Series D, Faculty of Economics and Administration.

DABLA-NORRIS, E. et al. (2015): Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective. IMF. Strategy, Policy, and Review Department. [Cit. 7. 3. 2017.] Dostupné na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1513.pdf>.

DIAMANDIS, P. H. – KOTLER, S. (2013): Hojnost. Budoucnost je lepší, než si myslíte. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-7363-526-8.

DINGA, J. – ĎURANA, R. (2013): Minimálna mzda – účinný nástroj na zvyšovanie nezamestnanosti. 22 s. Dostupné na: <http://www.iness.sk/media/file/pdf/publikacie/Minimalna %20mzda_Final.pdf>.

DOMONKOS, T. – JÁNOŠOVÁ, M. – OSTRIHOŇ, F. (2015): Modelovanie dlhodobého rastu. In: PÁLENÍK, V. a kol.: Inkluzívny rast v stratégii Európa 2020 – naivita alebo genialita? Bratislava: EÚ SAV, s. 95 – 165.

DOMONKOS, T. – OSTRIHOŇ, F. (2015): Inclusive Growth in Selected Central European Countries. Ekonomický časopis/Journal of Economics, roč. *63*, č. 9, s. 906 – 921.

DOVÁĽOVÁ, G. – KÖNIG, B. (2016): Nerovnosti v oblasti spotreby v SR. Forum Statisticum Slovacum, roč. *12*, č. 1, s. 7 – 15.

EUROPEAN UNION (2017): Key figures on Europe. 2016 edition. Luxembourg. ISBN 978-92-79-63348-5.

EURÓPSKA KOMISIA (2015): Správa o krajine, Slovensko 2015. [Cit. 12. 3. 2017.] Dostupné na: <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/cr2015_slovakia_sk.pdf>.

EUROSTAT (2016): Databázy.

FALŤAN, Ľ. – PAŠIAK, J. (2004): Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav. Bratislava: Sociologický ústav SAV. 89 s.

FISHER, J. et al. (2016): Inequality and Mobility using Income, Consumption, and Wealth for the Same Individuals. National Poverty Center Working Paper Series No. 16-02. [Cit. 3. 3. 2017.] Dostupné na: <http://npc.umich.edu/publications/u/2016-02-npc-working-paper.pdf>.

GOLIÁŠ, P. – DOVČÍK, J. – MACHOVÁ, Z. (2015): Výber zaujímavých štatistík o zamestnanosti. Dostupné na: <http://www.ineko.sk/projekty/ako-udrzatelne-zvysovat-zamestnanost>.

INFOSTAT (2002): Krátky slovník základných demografických pojmov.

INFOSTAT (2012): Prognóza obyvateľov SR 2012 – 2060 nízky variant.

INFOSTAT – VÝSKUMNÉ DEMOGRAFICKÉ CENTRUM (2013): Prognóza obyvateľov regiónov SR z roku 2013. Dostupné na: <http://www.infostat.sk/vdc/sk/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=12&Itemid=56>.

JAPPELLI, T. – PISTAFERRI, L. (2009): Does Consumption Inequality Track Income Inequality in Italy? Centre for Studies in Economics and Finance. Working paper No. 229. [Cit. 4. 3. 2017.] Dostupné na <http://www.csef.it/WP/wp229.pdf>.

JÍLEK, J. – MORAVOVÁ, J. (2007): Ekonomické a sociální indikátory: od statistiky k poznatkům. Praha: Vydavatelství Futura. 246 s. ISBN 978-80-86844-29-9.

JURÍČKOVÁ, V. (1996): Nezamestnanosť absolventov škôl – jej príčiny a dôsledky. Práca a sociálna politika, roč. *4*, č. 4, s. 3 – 5.

KARÁSZ, P. – PAUHOFOVÁ, I. – RENČKO, J. – AUREX (1994): Ideová štúdia stratégie rozvoja regiónu Považská Bystrica – Žilina – Čadca. Bratislava, december. 187 s.

KARÁSZ, P. – PAUHOFOVÁ, I. – RENČKO J. – AUREX (1995): Ideová štúdia stratégie rozvoja horného Považia a Kysúc. Bratislava: Regionálna rozvojová agentúra, a. s. – EÚ/PHARE Žilina, marec. 126 s.

KLAMÁR, R. (2011): Vývoj regionálnych disparít na Slovensku s osobitým zreteľom na regióny východného Slovenska. Acta Facultatis Studiorum Humanitis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica, 53/18, s. 89 – 170.

KOENKER, R. – HALLOCK, K. (2001): Quantile Regression: An Introduction. Journal of Economic Perspectives, roč. 15, č. 4, s. 43 – 56.

KÖNIG, B. – DOVÁĽOVÁ, G. (2015): Consumption and Income Inequalities in Conditions of Slovakia. Inclusive growth and employment in Europe: peer-reviewed international conference proceedings, Bratislava 3rd – 4th November 2015. Bratislava: Institute of Economic research of SAS, p. 113 – 125. ISBN 978-80-7144-252-3.

KÖNIG, B. – DOVÁĽOVÁ, G. (2016): Trends in Household Consumption Inequalities in Slovakia : Empirical Evidence. Ekonomický časopis/Journal of Economics, roč. *64*, č. 3, s. 238 – 259.

KOREC, P. – POLÓNYOVÁ, E. (2011): Zaostávajúce regióny Slovenska – pokus o identifikáciu a poukázanie na príčiny. Acta Geographica Iniversitatis Comenianae, 55/2, s. 165 – 190.

KOŠTA, J. a kol. (2014): Aktuálne problémy (ne)zamestnanosti nízkokvalifikovaných pracovných síl. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 128 s. ISBN 978-80-89608-16-4.

KRUEGER, D. – PERRI, F. (2005): Does Income Inequality Lead to Consumption Equality? Evidence and Theory. Federal Reserve Bank of Minneapolis, Research Department Staff Report 363. [Cit. 4. 3. 2017.] Dostupné na: <https://www.minneapolisfed.org/research/sr/sr363.pdf>.

MARKECHOVÁ, D. – STEHLÍKOVÁ, B. – TIRPÁKOVÁ, A. (2011): Štatistické metódy a ich aplikácie. Nitra: UKF.

MARTINCOVÁ, M. (2005): Nezamestnanosť ako makroekonomický problém. Bratislava: Wolters Kluwer (IURA Edition). 134 s. ISBN 808-07-80382.

MH SR (2016): Koncepcia inteligentného priemyslu pre Slovensko. Bratislava: Ministerstvo hospodárstva SR, november. 31 s. Dostupné na: <http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum-204565?prefixFile=m_;lang=sk>.

MIHÁLIK, J. (1994): Trh práce a sociálne dôsledky ekonomickej reformy v Slovenskej republike. Bratislava: Vydavateľstvo BRADLO. 383 s. ISBN 80-7127-049-0.

MPSVaR SR (2000): Základné ukazovatele z oblasti sociálneho zabezpečenia vo vývojových radoch 1957 – 1999. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR. 135 s.

MPSVaR SR (2014): Národný program aktívneho starnutia na roky 2014 – 2020. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR. ISBN 978-80-89125-18-0.

MŠVVaŠ SR (2016): Učiace sa Slovensko. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania. Návrh cieľov v oblasti vysokého školstva. Materiál na konzultácie s odbornou verejnosťou. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, november. 15 s.

MV SR (2017): Celkový počet evidovaných vozidiel v SR. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR. [Cit. 18. 3. 2017.] Dostupné na: <http://www.minv.sk/?celkovy-pocet-evidovanych-vozidiel-v-sr>.

NÁMEŠNÝ, L. – ĎURČEK, P. – ROCHOVSKÁ, A. (2012): Vzťah nezamestnanosti a chudoby pracujúcich – skúmanie geografickej nerovnomernosti v EU pomocou Theilovho indexu. Geographia Cassoviensis, Vol. *62*, s. 141 – 151.

OECD (2013): OECD Regions at a Glance 2013. OECD Publishing. [Cit. 12. 3. 2017.] Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1787/reg_glance-2013-en>.

OECD (2016): OECD Regions at a Glance 2016. OECD Publishing. [Cit. 12. 3. 2017.] Dostupné na: <http://www.apah.pt/media/publicacoes_tecnicas_sector_saude_2/OECD-Regions_at_a_Glance_2016.pdf>.

OKÁLI, I. (1979): Faktory a výsledky hospodárskeho rozvoja krajín RVHP. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda. 456 s. 1338/I-74.

OSTRIHOŇ, F. (2016): Slovenský penzijný systém v modeli dlhodobého rastu (Slovak Pension System in Long-Run Growth Model Framework). Forum Statisticum Slovacum, Vol. *12*, No. 2, pp. 40 – 52.

PÁLENÍK, V. a kol. (2014): Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 359 s. ISBN 978-80-7144-234-9.

PÁLENÍK, V. a kol. (2015): Potential of the silver economy: in an ageing Europe dealing with an ongoing debt crisis and problems in the labour market. 1. vyd. Bački Petrovac: Srbsko razvojno udruženije. 135 s. ISBN 978-86-80394-00-8.

PALÍŠKOVÁ, M. (2014): Trh práce v Evropské unii. Praha: Vydavatelství C. H. Beck. 205 s. ISBN 978-80-7400-270-0.

PAUHOFOVÁ, I. (2010): Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds.): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska. Košice: Ekonomická fakulta TU Košice. ISBN 978-80-553-0573-8.

PAUHOFOVÁ, I. (2012): Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds.): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku. Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity. ISBN 978-80-553-1225-5.

PAUHOFOVÁ, I. (2015): Poljarizacija dochodov v Slovakii – posledstvija upravlenija ekonomikoj i obščestvom posle 1989 goda. In: Upravlenije ekonomikoj: metody, modeli, technologii. Ufimskij gosudarstvennyj aviacionnyj techničeskij universitet. Tom 1, Tom 2, s. 97 – 101. ISBN 978-5-4221-0770-4.

PAUHOFOVÁ, I. a kol. (2016): Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 229 s. ISBN 978-80-7144-259-2.

PAUHOFOVÁ, I. – BÚŠIK, J. (2000): Rozvoj vidieka (vybrané aspekty). Bratislava: Prognostický ústav SAV. Working Papers, No. 2. ISSN 0862-9137.

PAUHOFOVÁ, I. – DOVÁĽOVÁ, G. (2014): Spotrebiteľské správanie sa strieborných – nové výzvy a príležitosti. In: PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-234-9.

PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. (2014): Súvislosti príjmovej stratifikácie populácie Slovenskej republiky. Ekonomický časopis/Journal of Economics, roč. 62, č. 8, s. 842 – 860.

PAUHOFOVÁ, I. – MARTINÁK, D. (2015): Adaptačné procesy slovenskej ekonomiky vo svetle mzdovej polarizácie a nerovností v regiónoch a odvetviach SR. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska. [Zborník statí.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 201 – 210. ISBN 978-80-7144-248-6.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2013): Súvislosti realizácie koncepcie strieborne ekonomiky v krajinách Európskej únie. Ekonomický časopis/Journal of Economics, roč. *61*, č. 8, s. 861 – 876.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2017): Zmeny v odvetvovej zamestnanosti z aspektu starnutia populácie. [Working Papers, č. 90.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 55 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – STANĚK, P. (2016): Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 160 s. ISBN 978-80-7144-267-7.

PAUHOFOVÁ, I. – STEHLÍKOVÁ, B. – MARTINÁK, D. – PÁLENÍK, M. (2016): Analýza príjmovej polarizácie v regiónoch Slovenska. [Working papers, č. 83.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 77 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – STEHLÍKOVÁ, B. (2017): Agnoskácia súvislostí nezamestnanosti a mzdového vývoja v SR, ČR a Maďarsku. [Working Papers, č. 90.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 116 s. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (2015): Regionálne aspekty príjmovej polarizácie v Slovenskej republike. Politická ekonomie: teorie, modelování, aplikace, *63*, č. 6, s. 778 – 796.

PAUKOVIČ, V. (2007): Problém nezamestnanosti – vybrané makrosociologické a mikrosociologické kontexty. Košice: UPJŠ v Košiciach, FVS, Katedra sociálnych vied. Sociálne a politické analýzy, roč. *1*, č. 1, s. 73 – 101. ISSN 1337-5555.

PAUKOVIČ, V. – HOLOVČÁKOVÁ, L. (2008): Nezamestnanosť ako sociálny jav, štruktúra nezamestnanosti, príčiny, dôsledky a riešenia problému v Slovenskej republike. Košice: UPJŠ v Košiciach, FVS, Katedra sociálnych vied. Sociálne a politické analýzy, roč. *2*, č. 1, s. 166 – 194. ISSN 1337-5555.

PIKETTY, T. (2014): Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press. ISBN 978-0-674-43000-6.

POŠTA, V. – PAVELKA, T. – MACÁKOVÁ, L. (2015): Strukturální míra nezaměstnanosti v ČR. Praha: Management Press. 84 s. ISBN 978-80-7261-296-3.

RADIČOVÁ, I. – NAVRÁTILOVÁ, Ľ. (2015): Vývoj riešenia hmotnej núdze medzi rokmi 2004 – 2014. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 175 s. ISBN 978-80-7144-230-1.

RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A. (2009): Regionálne disparity na Slovensku. Geographia Cassoviensis, 3/2, s. 142 – 149.

RIEVAJOVÁ, E. (1996): Problematika dlhodobej nezamestnanosti v Slovenskej republike. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung. 122 s.

RIEVAJOVÁ, E. (2001): Nezamestnanosť v slovenskej ekonomike a faktory ovplyvňujúce jej vývoj. Ekonomický časopis/Journal of Economics, roč. *49*, č. 2, s. 358 – 370.

RYCHTÁRIK, Š. (2015): Zadlžovanie domácností. NBS, Biatec roč. 23., č. 3. [Cit. 17. 3. 2017.] Dostupné na: <http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2015/03-2015/05_biatec_3-15_rychtarik.pdf>.

SCHMÖGNEROVÁ, B. (2010): Transformácia Slovenska po roku 1989. Nové Slovo. [Cit. 18. 6. 2010.] Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/c/9928/Transformacia_Slovenska_po_roku_1989>.

SOCIÁLNA POISŤOVŇA SR (2016): Databáza anonymizovaných administratívnych údajov o individuálnych príjmoch obyvateľov SR za 2005 – 2015. CD nosiče.

SPATZ, J. (2001): Explaining Intra, and Intersectoral Wage Differentials in Simple General Equilibrium Trade Model. Kieler Arbeitspapiere, No. 1042.

STANĚK, P. – IVANOVÁ, P. (2015): Súčasné tendencie ekonomickej globalizácie. Bratislava: Vydavateľský dom Elita. ISBN 978-80-970135-7-8.

STANĚK, P. – IVANOVÁ, P. (2016): Štvrtá priemyselná revolúcia a piaty civilizačný zlom. Bratislava: Vydavateľský dom Elita. ISBN 978-80-970135-8-5.

STEHLÍKOVÁ, B. (2016): Vplyv technológií na nezamestnanosť. Praha: Relik, s. 509 – 517.

STOCK, J. – WATSON, M. (1988): Testing for common trends. Journal of the American Statistical Association, 83, pp. 1097 – 1107.

SZÉKELY, V. (2001): Časovo-priestorová diferencia nezamestnanosti a jej tokov na Slovensku v 1997-1999. Geografický časopis, roč. *53*, č. 2, s. 147 – 170.

ŠIKULA, M. (1979): Ekonomický rast a vyrovnávanie úrovne ekonomického rozvoja krajín RVHP. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA. 196 s. 1197/I-1973 ISBN 71-006-79 509/5801/3.

ŠIKULA, M. a kol. (2010): Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. Bratislava: Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve VEDA. ISBN 978-80-7144-179-3.

ŠPROCHA, B. a kol. (2013): Demografický vývoj a migrácia v kontexte starnutia na Slovensku a vo vybraných krajinách (s ohľadom na potreby striebornej ekonomiky). [Working Papers, č. 47.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 56 s. ISSN 1337-5598.

ŠTEFÁNIK, M. a kol. (2013): Modeling the Economic Potential of the Silver Economy. NEUJOBS Working Paper No. D 12.3.

ŠÚ SR (2016): Príjmy, výdavky a spotreba súkromných domácností SR. Bratislava: Štatistický úrad SR. ISBN 978-80-8121-473-8.

ŠÚ SR: Databázy. Bratislava: Štatistický úrad SR.

ŠÚ SR: Metodické vysvetlivky. Trh práce. Dostupné na: <http://www.statistics.sk/pls/elisw/utlData.htmlBodyWin?uic=80>.

ŠULC, Z. (2004): Stát a ekonomika. Praha: Karolinum. 350 s. ISBN 8024608170.

ŠVECOVÁ, A. – RAJČÁKOVÁ, E. (2010): Nezamestnanosť a vybrané aspekty demografického správania obyvateľstva Slovenska. Geographia Cassoviensis, roč. *4*, č. 2, s. 217 – 224.

ŠVIHLÍKOVÁ, I. (2015): Jak sme se stali kolonií. Praha: Rybka Publishers, 228 s. ISBN 978-80-87950-17-3.

WEF (2015): Global Risks 2015. Geneva: World Economic Forum, REF 090115.

WEISMAN, A. (2015): Odpočítávaní. Poslední naděje na budoucnost života na Zemi. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-257-1595-6.

WORKIE TIRUNEH, M. a kol. (2012): Predvídanie potrieb trhu práce v SR: teoretické východiská a empirické výsledky. Bratislava: Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve Ekonóm. 181 s. ISBN 978-80-7144-204-2.

YELLEN, J. (2014): Perspectives on Inequality and Opportunity from the Survey of Consumer Finances. Remarks at the Conference on Economic Opportunity and Inequality, Federal Reserve Bank of Boston. [Cit. 4. 3. 2017.] Dostupné na: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/yellen20141017a.htm>.

ZACHAR, D. (2006): Politika zamestnanosti. In: Reformy na Slovensku 2005. Bratislava: INEKO, s. 84 – 91.

Zákon č. 336/2015 Z. z. o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Národná rada SR.

Zákon č. 389/2006 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov (novela zákona 5/2004 Z. z.). Národná rada SR.

Zákon o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z.

ŽELINSKÝ, T. (2014): Chudoba a deprivácia na Slovensku. Košice: Equilibria. 229 s. ISBN 978-80-8143-133-3.

ZOZNAM GRAFOV

Graf	1.1	Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)	21
Graf	1.2	Vývoj miery dlhodobej nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)	23
Graf	1.3	Vývoj podielu miery dlhodobej nezamestnanosti na celkovej nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)	24
Graf	1.4	Medzera medzi podielom nezamestnaných z ekonomicky aktívneho obyvateľstva a podielom nezamestnaných na celkovom počte obyvateľov vo veku 15 – 64 rokov (%, 2000 – 2015)	25
Graf	1.5	Podiel zamestnaných vo veku 15 – 64 rokov na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)	26
Graf	1.6	Vývoj tempa rastu mesačných miezd na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku (%, 2000 – 2015)	28
Graf	1.7	Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva na Slovensku (v eurách, 2002 – 2014)	29
Graf	1.8	Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva v Českej republike (v eurách, 2002 – 2014)	30
Graf	1.9	Vývoj reálnych miezd vo vybraných sektoroch hospodárstva v Maďarsku (v eurách, 2002 – 2014)	30
Graf	1.10	Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti na Slovensku (%, 2000 – 2015)	33
Graf	1.11	Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti v Českej republike (%, 2000 – 2015)	34
Graf	1.12	Vývoj krátkodobej a dlhodobej miery nezamestnanosti v Maďarsku (%, 2000 – 2015)	35
Graf	1.13	Vývoj miery nezamestnanosti v SR – úroveň NUTS 2 (%, 2005 – 2015)	37
Graf	1.14	Vývoj miery nezamestnanosti v Maďarsku – úroveň NUTS 2 (%, 2005 – 2015)	38
Graf	1.15	Vývoj miery nezamestnanosti v Českej republike – úroveň NUTS 2 (%, 2005 – 2015)	39
Graf	1.16	Smerodajná odchýlka mier nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku v rámci NUTS 2 (%, 2000 – 2015)	40

Graf	1.17	Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania – základné (%, 2000 – 2015)	41
Graf	1.18	Vývoj miery nezamestnanosti na Slovensku, v Českej republike a Maďarsku podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania – stredoškolské (%, 2000 – 2015)	42
Graf	1.19	Vývoj miery nezamestnanosti v SR, ČR a Maďarsku podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania – vysokoškolské a vyššie (%, 2000 – 2015)	43
Graf	1.20	Priemerná nominálna mesačná mzda v SR vo vybraných odvetviach (v eurách, 2000 – 2015)	45
Graf	1.21	Tempo rastu priemernej nominálnej mesačnej mzdy v SR vo vybraných odvetviach (%, 2000 – 2015)	47
Graf	2.1	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach národného hospodárstva (%, 2005 – 2015)	64
Graf	2.2	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Bratislavskom kraji (%, 2005 – 2015)	66
Graf	2.3	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Prešovskom kraji (%, 2005 – 2015)	68
Graf	2.4	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Banskobystrickom kraji (%, 2005 – 2015)	68
Graf	2.5	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Košickom kraji (%, 2005 – 2015)	70
Graf	2.6	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Trenčianskom kraji (%, 2005 – 2015)	71
Graf	2.7	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Trnavskom kraji (%, 2005 – 2015)	72
Graf	2.8	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Nitrianskom kraji (%, 2005 – 2015)	74
Graf	2.9	Vývoj podielu zamestnaných vo veku nad 50 rokov v kľúčových odvetviach v Žilinskom kraji (%, 2005 – 2015)	76
Graf	2.10	Vývoj podielu osôb nad 65 rokov na populácii v SR a NRO a prognóza do roku 2035 (%, 1996 – 2035)	79
Graf	2.11	Vývoj podielu osôb nad 65 rokov na populácii v krajoch SR a prognóza do roku 2035 (%, 1996 – 2035)	80
Graf	2.12	Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v SR a NRO (%, 2005 – 2015)	84
Graf	2.13	Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v krajoch SR (%, 2005 – 2015)	85

Graf	2.14	Vývoj podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR a NRO (%, 2005 – 2015)	88
Graf	2.15	Vývoj podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v krajoch SR (%, 2005 – 2015)	89
Graf	2.16	Vývoj podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v SR a NRO (%, 2005 – 2015)	92
Graf	2.17	Vývoj podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v krajoch SR (%, 2005 – 2015)	93
Graf	2.18	Vývoj podielu osôb s príjmom pod 300 eur v SR a NRO (%, 2005 – 2015)	97
Graf	2.19	Vývoj podielu osôb s príjmom pod 300 eur v krajoch SR (%, 2005 – 2015)	98
Graf	2.20	Vývoj podielu osôb s príjmom pod 400 eur v SR a NRO (%, 2005 – 2015)	101
Graf	2.21	Vývoj podielu osôb s príjmom pod 400 eur v krajoch SR (%, 2005 – 2015)	102
Graf	3.1	Vývoj indexu ekonomickej závislosti starých ľudí (1985 – 2015)	112
Graf	3.2	Vývoj počtu dôchodcov (v tis.) a indexu starnutia do roku 2030	113
Graf	3.3	Hlavné príjmové položky dôchodkového systému (príjmy na starobné poistenie, invalidné poistenie, príjmy z poistného do rezervného fondu solidarity; transfery z iných druhov sociálneho poistenia, transfery zo štátneho rozpočtu) (v tis. eur, 2005 – 2016)	117
Graf	3.4	Podiel transferov (dotácií) na výdavkoch na dôchodky (v rámci I. piliera) (%, 2005 – 2016)	118
Graf	3.5	Deficit (resp. prebytok) dôchodkového systému vyjadrený podľa dvoch prístupov ako podiel výdavkov na dôchodky z I. dôchodkového piliera (%, 2005 – 2016)	121
Graf	3.6	Vývoj počtu poistencov a poistného (odvodov na starobné poistenie) od ekonomicky aktívnych osôb a od poistencov štátu (v tis. eur, 2005 – 2015)	122
Graf	3.7	Podiely poistencov na starobné poistenie z počtu obyvateľov podľa vekových skupín (%, 2005 – 2015)	123
Graf	3.8	Priemerný vymeriavací základ (pre odvody) a priemerná mzda podľa veku v rokoch 2005, 2010 a 2015 (v eurách)	124
Graf	3.9	Vývoj neupraveného a upraveného mzdového bodu (POMB) v priebežnom dôchodkovom pilieri (2004 – 2015)	127
Graf	3.10	Výdavky na valorizáciu a ich podiel na poistnom (odvodoch na starobné poistenie) od EAO (2006 – 2016)	130
Graf	3.11	Podiel aktívnych sporiteľov z celkového počtu poistencov na starobné poistenie (%, 2005 – 2015)	132

Graf	3.12	Podiel aktívnych sporiteľov na počte obyvateľov vo vybraných vekových skupinách (%, 2005 – 2015)	133
Graf	3.13	Podiel dôchodcov s reálnou mzdou vyššou ako 400 eur v roku 2016 (%)	136
Graf	3.14	Podiel zamestnaných pracujúcich obvykle aj v noci (%, r. 2006 a 2015))	140
Graf	4.1	Medzinárodné porovnanie skutočnej individuálnej spotreby (AIC) v krajinách eurozóny (v PPS na obyvateľa, r. 2015)	150
Graf	4.2	Príjmové nerovnosti vo vekovej kategórii do 65 rokov (podiel s80/s20, r. 2005, 2015)	151
Graf	4.3	Nerovnosti v oblasti spotreby (podiel priemerných spotrebných výdavkov s80/s20 v PPS, r. 2005, 2010)	152
Graf	4.4	Vývoj nerovností v oblasti príjmov a výdavkov v SR (2004 – 2015)	154
Graf	4.5	Štruktúra čistých peňažných príjmov nízko- a vysokopríjmových domácností (2004 – 2015)	155
Graf	4.6	Podiel domácností vo vybraných krajoch so spotrebnými výdavkami do 300 eur (v stálych cenách roka 2005) na jedného člena domácnosti (%)	158
Graf	4.7	Vývoj pomerových ukazovateľov spotrebných výdavkov na luxusné a nevyhnutné tovary a služby vysoko- a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)	162
Graf	4.8	Vývoj spotrebných výdavkov na luxusné a nevyhnutné tovary a služby nízko- a vysokopríjmových domácností prepočítaných na člena domácnosti (2004 – 2015, v eurách, nominálne ceny)	163
Graf	4.9	Vývoj spotrebných výdavkov na luxusné tovary a služby prepočítaných na člena domácnosti podľa krajov (v stálych cenách roka 2005, v eurách)	165
Graf	4.10	Vývoj vážených cenových indexov pre skupiny luxusných a nevyhnutných tovarov a služieb, 100 = 2000 (2004 – 2015)	166
Graf	4.11	Vývoj podielov luxusných a nevyhnutných tovarov a služieb na celkovej spotrebe nízkopríjmových a vysokopríjmových domácností (2004 – 2015)	167
Graf	4.12	Sklon k úsporám vysokopríjmových a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)	169
Graf	4.13	Podiel splátok úverov na čistom peňažnom príjme vysoko- a nízkopríjmových domácností (2004 – 2015)	170
Graf	4.14	Výška splátok úverov vysoko- a nízkopríjmových domácností prepočítaných na člena domácnosti (v eurách, nominálne ceny)	171
Graf	4.15	Medziročná zmena objemu úverov, konečnej spotreby domácností, hrubého disponibilného dôchodku a hrubých miezd a platov v SR (v nominálnych cenách)	172

ZOZNAM OBRÁZKOV

Obrázok	1.1	Trendové čiary závislosti priemernej nominálnej mesačnej mzdy od miery nezamestnanosti v SR na úrovni krajov (2000 – 2015)	48
Obrázok	1.2	Priestorový profil evidovanej miery nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, 2005)	49
Obrázok	1.3	Priestorový profil evidovanej miery nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, 2015)	50
Obrázok	1.4	Priestorový profil dlhodobej nezamestnanosti (%, okresy Slovenska, september 2016)	50
Obrázok	1.5	Trendové čiary závislosti priemernej nominálnej mesačnej mzdy od miery nezamestnanosti v SR na úrovni okresov (%, 2009 – 2015)	52
Obrázok	1.6	Závislosť regresných koeficientov od kvantilu logaritmu priemernej mzdy (2010 – 2015)	53
Obrázok	1.7	Vývoj hodnôt regresných koeficientov pre kvantily logaritmu priemernej mzdy (2010 – 2015)	54
Obrázok	1.8	Závislosť priemerného poradia regresných koeficientov od kvantilu (2010 – 2015)	55
Obrázok	1.9	Fitovanie pre kvantily priemernej mzdy za okresy SR v roku 2015	56
Obrázok	2.1	Podiel osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v okresoch SR (%, 2015)	81
Obrázok	2.2	Boxploty podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR (na báze okresov, 3 mesiace z roka)	82
Obrázok	2.3	Boxploty podielu osôb nad 65 rokov na celkovej populácii v SR (na mesačnej báze)	83
Obrázok	2.4	Vývoj podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR (%, 2015)	86
Obrázok	2.5	Boxploty podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR (na báze okresov, 3 mesiace z roka)	86
Obrázok	2.6	Boxploty podielu starobných dôchodkov na mzdách v okresoch SR (na mesačnej báze)	87
Obrázok	2.7	Podiel starobných dôchodcov na zamestnancoch v okresoch SR (%, 2015)	90
Obrázok	2.8	Boxploty podielu počtu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR (na báze okresov, 3 mesiace z roka)	90
Obrázok	2.9	Boxploty vývoja podielu starobných dôchodcov na zamestnancoch v SR (na mesačnej báze)	91

Obrázok 2.10 Podiel priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde v okresoch SR (%, 2015) 94
Obrázok 2.11 Boxploty podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde (na báze okresov, 3 mesiace z roka) 94
Obrázok 2.12 Boxploty podielu priemerného starobného dôchodku na priemernej mzde (okresy, na mesačnej báze) 95
Obrázok 2.13 Podiel osôb s príjmom pod 300 eur v okresoch SR (%, 2015) 99
Obrázok 2.14 Boxploty podielu osôb s príjmom pod 300 eur (na báze okresov SR, 3 mesiace z roka) 99
Obrázok 2.15 Boxploty podielu osôb s príjmom pod 300 eur (okresy SR, na mesačnej báze) 100
Obrázok 2.16 Podiel osôb s príjmom pod 400 eur v okresoch SR (%, 2015) 103
Obrázok 2.17 Boxploty podielu osôb s príjmom pod 400 eur (na báze okresov SR, 3 mesiace z roka) 104
Obrázok 2.18 Boxploty podielu osôb s príjmom pod 400 eur (okresy SR, na mesačnej báze) 105
Obrázok 4.1 Regionálne nerovnosti spotrebných výdavkov (v eurách, 2015 = 100) 156

ZOZNAM TABULIEK

Tabuľka 3.1 Prírastky počtu dôchodcov a ich rast do roku 2030 (v tis.) 114
Tabuľka 3.2 Bilančné položky dôchodkového systému Sociálnej poisťovne SR potrebné pre výpočet deficitu (v tis. eur, 2005 – 2016) 120
Tabuľka 3.3 Valorizácie dôchodkov pevnou sumou (v eurách, 2013 – 2017); % rastu priemerného dôchodku v roku 2012 129
Tabuľka 3.4 Počet pracujúcich dôchodcov podľa druhu pracovnej zmluvy (r. 2011, 2013, 2015 a 2016) 135
Tabuľka 3.5 Počet osôb a dávky v hmotnej núdzi a osoby s vekom 60+ (2005 – 2013) 139
Tabuľka 4.1 Rozloženie domácností podľa pásiem čistých peňažných príjmov (%, 2015 = 100) 157
Tabuľka 4.2 Rozloženie domácností podľa pásiem spotrebných výdavkov (%, 2015 = 100) 157
Tabuľka 4.3 Štruktúra spotrebných výdavkov podľa klasifikácie COICOP, 2004 – 2015 (nominálne ceny, v %) 160

THE CONTEXT OF INCOME POLARIZATION IN SLOVAKIA II.

Iveta Pauhofova et al.

1. edition

Print: Equilibria, s. r. o. Košice

Published by:
© Institute of Economic Research Slovak Academy of Sciences
Sancova 56, 811 05 Bratislava 1, Slovak Republic

Phone: 00 421 2 52 49 82 14, Fax: 00 421 2 52 49 51 06
URL: http://www.ekonom.sav.sk
E-mail: ipauhofova@yahoo.com

ISBN 978-80-7144-273-8
e-ISBN 978-80-7144-274-5